12743

Քաղաքացիական կրթութիւն

34
Գ-63

Մարզուան
1913

42001
2010

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԳԸԼՏՐԵԱՆ (Ա. ԳՆՈՒՆԻ)

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՐԶՈՒԱՆ
Տպագր. Ա. ՍԷՕՋԿԱՃԵԱՆ
1913

34
Գ-63

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԳԸԼՏՐԵԱՆ (Ա. ԳՆՈՒՆԻ)

34
Գ-63

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ

Քաղաքացիական Կրթութիւնը կը սորվեցնէ քաղաքացիին *իրաւունքները* ու *պարտականութիւնները*: Անիկա կը ճանչցնէ մարդուն իրաւունքի այն հասարակ մասը, զոր իւրաքանչիւր անհատ պարտի գիտնալ:

ՄԱՐԶՈՒԱՆ
Տպագր. Ա. ԵՕՋԿԱՑԼԵԱՆ
1913

6562

185

ԱՂԲԻՒՐՆԵՐ

1. CH. SEIGNOBOS.— Histoire de la civilisation (3 Volumes):

2. A. MÉTIN.— Instruction Civique:

3. Ի. ՆՈՎՕՏՈՐԺՍԿԻ.— *Իրաւական Պետութիւն։*

4. ԿԱՈՒՑԿԻ.— *Ներկայացուցչական Կառավարութիւն։*

5. Ս. ՍԱՊԱՀ-ԳԻՒԼԵԱՆ.— *Երիտասարդ Թուրքիա և ժամանակակից խնդիրներ։*

6. ՀՄ. ԱՐԱՄԵԱՆՑ.— *Ինչ է Հայրենիքը (Թրգմ.)։*

7. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ.— *Նորագոյն Սահմանադրական իրաւունքի մի շարք սկզբունքներ (Կոնակ Ս. Տարի)։*

8. *Օսմ. Պետութեան Սահմանադրութիւնը։*

9. معلومات مدنيه . — حسين حفظي

10. *Ազգ. Սահմանադրութիւն։*

11. ԱՐՇԱԿ ԱԼՊՕՅԱՃԵԱՆ.— *Ազգ. Սահմանադրութեան ծագումն ու կիրառումը (1910ի Ընդարձակ Օրացոյց)։*

12. *Սահմանադրութենէն առաջ և վերջը օտար երկիրներու և Պոլսոյ մէջ հրատարակուող հայերէն պարբերական ու օրական թերթերն, որոնցմէ օրը օրին նօթագրած ենք մեր նիւթին վերաբերած ամէն տեղեկութիւն։*

13. ԲՐՈՖ. ՅՈՎՀ. ՅԱԿՈԲԵԱՆԻ և ՄԱՐԳԱՐԵԱՆԻ *Քաղաքացիական Կրթութիւններն ալ աչքի առաջ ունեցած ենք գործիս պատրաստութեան ատեն։*

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Քաղաքացիական Կրթութիւնը նախակրթարաններու և միջնակարգ վարժարաններու համար ամենաանհրաժեշտ ուսում մըն է, ուրկէ զուրկ մնալ կը նշանակէ հասարակական կեանքին մէջ իբրեւ մարդ ապրելու իրաւունքէն զրկուիլ: Ներկայ հասարակական կեանքը և պետական ու կառավարական կազմակերպութիւնները՝ դէպի ժողովրդապետութիւն իրենց ունեցած ձգտումներով՝ կը հարկադրեն մարդը ո՛չ միայն իր վրայ հասարակական պարտականութիւններ վերցնել, այլ նաև զանոնք գիտակցօրէն ղեկավարել և դառնալ քաղաքացի: Ներկայ կեանքի էական պահանջն է ուրեմն գիտակից քաղաքացիներու պատրաստութիւնը դպրոցական գերասեղաններու վրայէն։

Ճանչնալ՝ իր ապրած երկրին պետական կազմը, հասարակական կեանքը, իր իրաւունքներն ու պարտականութիւնները, հանրային կեանքի զանազան երեւոյթները, քաղաքացիի մը համար հացի չափ անհրաժեշտ ուսում մըն է, որ կուտայ Քաղաքացիական Կրթութիւնը: Այդ ուսման անտեսումը հասարակական կեանքի հանդէպ գործուած մեծ ոճիր մըն է։

Այս ուսման կարեւորութիւնը ըմբռնելով էր որ վարժարանիս Մանկավարժական Ժողովը՝ սահմանադրութեան յաջորդող տարեշրջանին իսկ որոշեց մտցնել զայն դպրոցի ծրագրին մէջ։ Դասաւանդութեան պարտականութիւնը ծանրացաւ իմ վրայ, երբ տակաւին ո՛չ մէկ դասագիրք կար հրատարակուած։ Տարուան մը ընթացքին մէջ թէ՛ դասաւանդութիւնը և թէ դասագրքի պատրաստութեան գործը առաջ տարինք՝ կրելով այն բոլոր դժուարութիւնները, որոնք բնականօրէն երեւան պիտի գային առանց բոլորովին նոր ճիւղի մը համար։ Գործը թէեւ պատրաստ էր 910 ի ամառը և մենք փափաքող էինք հրատարակութեան համար պաշտօնակիցներու թելադրութեան ընդառաջ երթալ, սակայն նիւթական եւ այլ պատճառներ արգելք հանդիսացան մեր մտադրութեան և հրատարակութիւնը յետաձգուեցաւ մինչև այսօր։

Այսօր փրոֆ. Յովհաննէս Յակոբեանի և Մարգարեանի Քաղաքացիական Կրթութիւններէն վերջ՝ իբրեւ երրորդ հրատարակութիւն կը համարձակինք հրապարակել մեր գործը, պակաս մը լրացուցած ըլլալու հաւատքով: Կատարեալ գործ մը հրապարակ հանած ըլլալու յաւակնութիւնը չունինք բնաւ և կը սպասենք անաչառ քննադատներու խղճամիտ քննադատութիւններուն՝ երկրորդ տպագրութիւնը աւելի կատարեալ ընելու համար։

Ջանադիր եղած ենք ո՛չ միայն բարձրագոյն ընթացքի երկու տարիներուն յարմարող դասագիրք մը պատրաստելու, այլ նաեւ հասարակութեան ձեռք ընթերցանութեան օգտակար գիրք մ'ալ տալու։ Դասագիրքը նկատած ենք գործիք մը, որ ճարտար ուսուցչին ձեռք կրնայ ամէն տեսակ ճկունութիւն առնել. այս համոզումով միայն խուսափած ենք հարցումներու և հրահանգներու տեղ յատկացնելէ։ Մանր գրերով և դասերէն անջատաբար զետեղուած պետական օրէնքներէն կարեւոր նկատուածները ուսուցիչներ կրնան ամփոփելով դասախօսել։ Պետական շատ մը օրէնքներ ալ զանց ըրած ենք տեղի անձկութեան պատճառով: Վերջապէս մեր առաջադրած սահմանին ներած չափովը ջանացինք կարեւոր ծանօթութիւններ զետեղել գրքին մէջ, զայն հաճելի ու օգտակար դարձնելու համար, օգուտ քաղելով մեր հինգ տարուան փորձառութենէն:

Մտադիր ենք Քաղաքացիական կրթութեան համար կանոնաւոր դասընթացք մը պատրաստելու մեր ծրագիրը ամբողջացնել, եթէ մեր ներկայ գործը Պատ. պաշտօնակիցներու և յարգոյ հասարակութեան քաջալերանքին արժանանայ։

15 Օգոստոս, 1913

Ազգ. Ս. Սահակեան Իտացի Վ.րժ.

Մարզուան

ԱՐԳԱՄ ԳՆՁԻՆԻ

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

ՄԱՐԴՈՒՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔՆԵՐՈՒՆ ՅԱՏՈՒԿ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՍԱՀՄԱՆ.— Քաղաքացիական Կրթութիւնը կը սորվեցնէ քաղաքացիին իրաւունքները ու պարտականութիւնները: Անիկա կը ճանչցնէ մարդուն իրաւունքի այն հատուածը մասը, զոր իւրաքանչիւր անհատ պարտի գիտնալ:

Ա. ԳԼՈՒԽ

ՄԱՐԴՈՒՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱՑԻԻՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔՆԵՐԸ

Իրաւունքը արդարութիւն
եւ ճշմարտութիւն է:
Վ. ՀԻՒԿՕ

ԻՐԱՒՈՒՆՔԸ ԵՒ ՕՐԷՆՔԸ.— Իրաւունքը օրէնքներու ամբողջութիւնն է։

Օրէնքը պետութեան մը մէջ հաստատուած և կառավարութեան միջոցով կիրարկուած կանոններու ամփոփումն է։ Պետութեան մէջ գոյութիւն ունեցող օրէնքն է որ կը ճշդորոշէ քաղաքացիին դիրքը կառավարութեան եւ երկրին մէջ, ազգին ու հայրենիքին հանդէպ, կը ճշդէ անոր ազատութեան սահմանը։ Օրէնքն է որ կը սահմանէ քաղաքացիներու յարաբերութիւնները և անոնց իրարու հանդէպ ունեցած պարտականութիւնները։

Օրէնքը ծագում առած է քաղաքակրթութեան հետ։ Որքան յառաջդիմէ քաղաքակրթութիւնը, նոյնքան օրէնքները կը նրբանան ու կը զտուին։ Հետեւաբար բոլոր քաղաքակիրթ երկիրներու օրէնքներն աւելի լաւագոյն ու արդար են, քան կէս-քաղաքակիրթ ու վայրենի երկիրներու օրէնքները։ Այս վերջինները հետզհետէ իրենց ունեցած յառաջդիմութեան համեմատ իրենց օրէնքները կը ձեւեն քաղաքակիրթ երկիրներու

օրէնքներուն վրայ։ Ասոր համար է որ ազգերու պատմութեան մէջ՝ իրարու շատ նման օրէնքներու գոյութիւնը կը տեսնենք։ Ապացոյց․— Օսմանեան ներկայ սահմանադրութիւնը ձեւուած է ֆրանսական սահմանադրութեան վրայ, տեղական կամ միջավայրային պայմաններու նկատառութեամբ։

Քանի որ օրէնքը քաղաքակրթութեան ծնունդն է, ուստի կրնանք ըսել թէ հին, բարբարոս ու վայրենի ազգերու մէջ, ինչպէս նաեւ այսօրուան վայրենիներուն մէջ, ներկայ ըմբռնողութեամբ օրէնք գոյութիւն չունէր․ շատ շատ սովորութիւններ կային։ Օրէնքներու կազմութեան առեն հին սովորութիւնները մեծ ծառայութիւն մատուցած են եւ կատարած՝ ա՛յն դերը, ինչ դեր որ կը կատարեն այսօր հին օրէնքները՝ նորի մը կազմութեան առեն։

Շատ աւելի հին ժամանակներու մէջ ո՛չ օրէնք գոյութիւն ունէր, ո՛չ ալ սովորութիւն. իւրաքանչիւրը իր ուզած ձեւով կ'ապրէր ու կը գործէր։ Այս կարգի վիճակ մը այսօր մենք անիշխանութիւն կը կոչենք։ Այսօր օրինազանց կը կոչուին այն անձերը, որ ո՛չ օրէնք կը ճանչնան եւ ո՛չ ալ որ եւ է սահման կ'ընդունին իրենց գործերուն։ Օրինազանցներն ընդհանրապէս ուրիշներու իրաւունքն է որ կը կողոպտեն՝ խաբելով, գողնալով, վնասելով, զարնելով, սպաննելով։ Այսօր գոյութիւն ունի անիշխանական (Anarchiste) կոչուած կուսակցութիւն մը, որուն նպատակն է ջնջել աշխարհի երեսէն բոլոր օրէնքներն ու կառավարութիւնները եւ մարդը ազատ թողուլ ընելու այն, ինչ որ իր անհատական կամքը կը թելադրէ իրեն. մէկ խօսքով մարդը անիշխան ընել։ Անիշխանականներ կը գտնուին Ռուսիոյ, Ֆրանսայի եւ ուրիշ մի քանի երկիրներու մէջ։

Օրէնքի գոյութեան նպատակը արդարութեան գործադրութիւնն է։ Պետութեան մը մէջ գոյութիւն ունեցող բոլոր օրէնքները զատուած են իրենց առարկին համեմատ, եւ կը վերաբերին տարբեր տարբեր նիւթերու, օրինակի համար․ ոմանք վաճառականութիւնը կը վարեն, ուրիշներ ոճիրները կը պատժեն։ Միեւնոյն նիւթին վերաբերող օրէնքները մէկտեղ գալով կը կազմեն իրաւունքներու եւ պարտականութիւններու շարք մը, որ միւս օրէնքներէն կը տարբերի որակով, ինչպէս․ Առեւտրական օրէնք, Պատժական օրէնք եւն։

Միեւնոյն նիւթին վերաբերող օրէնքները հաւաքուած են Օրէնսգիրք կոչուած մասնաւոր գրքերու մէջ, ինչպէս, Առեւտրական օրէնսգիրք, Պատժական օրէնսգիրք։ Բայց ընդհանրապէս քաղաքացիին իրաւունքներուն եւ պարտականութիւններուն համար գծուած օրէնքները մասնաւոր Օրէնսգրքի մէջ հաւաքուած չեն։

Քաղաքացիական կրթութիւնը կը խօսի մասնաւորապէս,

1․— Հանրային կամ քաղաքական, այսինքն պետութեան վերաբերած, սահմանադրական, այսինքն սահմանադրութեան վերաբերած օրէնքներուն վրայ։ Քաղաքացիներու կառավարական պաշտօնեաներու հետ ունեցած յարաբերութիւններու մասին։ Քուէի իրաւունքին, Օրէնսդիր ժողովին, (Երեսփոխանական եւ Ծերակուտական ժողովներ) եւ Գործադիր իշխանութեան նկատմամբ։

2․— Վարչական օրէնքներու նկատմամբ․ որ կը սահմանեն զանազան վարչութիւններու կազմակերպութիւնները, օրինակի համար․ Նահանգային, Գաւառային եւ Հանրային Ելեւմուտքի կազմակերպութիւնները։ Թաղապետական եւ Վարչական ժողովներու մասին։

3․— Դատարաններու, ոստիկանութեան, ծովային

և ցամաքային զօրութիւններու, պիւտճէի և այլ պետական հաստատութիւններու վրայ։

ՄԱՐԴՈՒՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔՆԵՐԸ։— Իրաւունքը համազօր է արդարութեան։ Ինչ որ արդար ու ճշմարիտ է, եւ լուսաւորեալ մարդկութեան բանականութիւնն այդպէս ըլլալը կը հաստատէ, ա՛յն միայն իբրեւ իրաւունք կը ճանչցուի։ Մարդուն իրաւունքները, որոնց կուտան նաև բնական իրաւունքներ անունը, անոնք են, որոնց ամէն մարդ - արարած պէտք է ունենայ, առանց խտրութեան ազգի, ցեղի, սեռի եւ դրօշի։ Դրուած որ և է նոր օրէնք չկրնար այս սկզբունքը եղծել։ Ընդհակառակը օրէնքները այնպէս մը պէտք է խմբագրուած ըլլան, որ գիտնան ընկերութեան մէջ այդ բակզբունքները յարգել տալ։ Մարդուն իրաւունքները հարկաւոր խարիսխը կը կազմեն գրաւոր օրէնքներուն։

ԻՐԱՒՈՒՆՔԻ ԱՌԱՋԻՆ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ ԾԱԳՈՒՄԸ.— Մարդուն իրաւունքները գրի առնելով՝ գործադրութեան դնելու աշխատանքներուն առաջինը եղաւ Ֆրանսան։ Ֆրանսական յեղափոխութենէն առաջ օրէնքները մարդուն իրաւունքներուն վրայ հիմնուած չէին։ Քաղաքական կամ կառավարական օրէնքները դասակարգերու համաձայն պատրաստուած էին։ Ընկերութեան մէջ՝ ազնուական կոչուող դասակարգը կը զանազանուէր ոչ-ազնուականներէն կամ ռամիկ հասարակութենէն, անոնցմէ վերջ կուգային Եւրոպայի ստրուկները և գաղթավայրերու գերիները։ Այս դասակարգերը կը կառավարուէին մասնաւորապէս իրենց համար գծուած օրէնքներով, որոնք անհաւնապէս կը տարբերէին իրարմէ և արդարութեան ու հաւասարութեան վրայ հիմնուած չէին բնաւ։ Անոնք ընդունակ էին առաջացնելու զրկուածներու և գերիներու ստուար բանակներ և տիրապետողի ու բռնապետներու առանձնաշնորհեալ դա-

սակարգեր։ Իսկ քաղաքացիական հաւասար իրաւունքներ բնաւ գոյութիւն չունէին։ Կառավարութեան մէջ ո՛չ մէկ օրէնք թագաւորին իշխանութեանը սահման կը դնէր։ Իրերու այս վիճակը հաստատուած էր այն աւանդութեան վրայ՝ որ կ՚ըսէ.—« Այս հաստատութիւնը (կառավարութիւնը) օրինաւոր է. որովհետեւ երկար ատենէ ի վեր գոյութիւն ունի։ , այն իշխանութեան վրայ, որ կ՚ըսէ.—« Հնազանդեցէ՛ք առանց վիճելու»։ Այս իշխանութիւնը ներկայացուած էր իբրեւ աստուածային, այնպէս որ Աստուած թագաւորին ամէն իրաւունք տուած էր։ Եւ այդ կառավարութիւնը կը կոչուէր Աստուածպետական կառավարութիւն (Gouvernement théocratique)։ «Աստուած է ճշմարիտ թագաւորը, կը գրէր Պոսուէ, Լուի XIVի ատեն. և անիկա կը բնակի թագաւորներուն ու նախարարներուն մէջ, ու անոնց միջոցով կ՚իշխէ ժողովուրդներուն վրայ, ուրեմն պէտք է հնազանդիլ իշխանութեան՝ արդարութեան հնազանդած ըլլալու համար»։ Այս գաղափարները կ՚ամփոփուէին հետեւեալ բանաձեւին մէջ.

ՄԻԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ՕՐԷՆՔ ՄԸՆ Է։

Ֆրանսական յեղափոխութեան նախորդ դարուն մէջ փիլիսոփաները, որոնց էն նշանաւորներն են, — Մոնթեսքիէօ (1689-1755), Վոլթեր (1694-1776), Ժան-Ժագ Ռուսօ (1712-1776) և Տիտրօ (1713-1784) բողոքեցին հին ռէժիմի դէմ ազատութեան և իրաւունքի անունով, հաստատելով թէ մարդը կարող էր և պարտ էր որոնել, միմիայն իր բանականութեան առաջնորդութիւնով, լաւ կառավարութեան մը սկզբունքները։ Պետութիւնը, կ՚ըսէին, բարձրագոյն իշխանութեան մը տնօրինութեան տակ դրուած չէ, անիկա արդիւնքն է քաղաքացիներու մէջ գոյացած համաձայնութեան»։- «Ընկերային դաշնադրութիւն մըն է, կ՚ըսէ Ժան-Ժագ Ռուսօ, որ իրեն համար նպա-

տակ ունի հասարակաց երջանկութիւնը:»

Փիլիսոփաներու գրութիւնները, որոնք ազատ ծնած քաղաքացին, ազատ ապրելու սկզբունքը կը քարոզէին, արգիլուեցան և երբեմն ալ այրուեցան: Անոնց մէջէն ամէնէն յանդուգնները բանտարկուեցան և շատերն ալ թողուցին իրենց հայրենիքը և փախան, պատիժներու չենթարկուելու համար: Բայց իրենց յայտնած գաղափարները մնացին ու տարածուեցան: 1789ին տեղի ունեցող Ֆրանսական պատմական մեծ յեղափոխութեամբ կազմուեցաւ Սահմանադիր Ժողովը (Assemblée constituante), *որուն կը մասնակցէին վիճակներէ եկող բոլոր այն պատգամաւորները, որոնց մեծամասնութիւնը տոգորուած էր փիլիսոփաներու ազատ գաղափարով: Երբ այս ժողովը ուզեց տալ Ֆրանսայի առաջին Սահմանադրութիւնը, անկէ առաջ հրատարակեց նաև, Մարդուն եւ քաղաքացիին իրաւունքներու յայտարարութիւնը* (La déclaration des droits de l'homme et du citoyen), *որ ամբողջովին* XVIII *դարու փիլիսոփայութենէն ներշնչուած,* 1789 *Օգոստոսին Սահմանադիր Ժողովէն ընդունուած և նոյն տարւոյ Հոկտեմբերին Թագաւորին կողմէ հաստատուած է:*

Մարդուն եւ քաղաքացիին իրաւունքներու յայտարարութեան բնագիրը (1789). — Ազգ. Ժողովով հաստատուած Ֆրանսական ժողովուրդին ներկայացուցիչները, նկատելով որ մարդուն իր իրաւունքներուն տգիտութիւնը, մոռացումը կամ արհամարհումը միակ պատճառներն են հասարակաց դժբախտութեան եւ կառավարութիւններու ապականութեան, որոշեցին հանդիսաւոր յայտարարութեան մը մէջ դնել՝ մարդուն բնական, անքակտելի եւ նուիրական իրաւունքները, որպէսզի այդ Յայտարարութիւնը շարունակ ընկերային մարմիններու անդամներուն մօտ գտնուելով՝ միշտ յիշեցնէ իրենց իրաւունքներն ու պարտականութիւնները, որպէսզի թէ՛ Գործադիր եւ թէ՛ Օրէնսդիր իշխանութիւններու գործերը բաղդատելով ամէն ատեն քաղաքական գիտութեան նպատակին

հետ՝ աւելի յարգուին. որպէսզի այնուհետեւ քաղաքացիներու պարզ ու անժխտելի սկզբունքներու վրայ հիմնուած պահանջները դառնան միշտ Սահմանադրութեան պահպանման եւ ամէնքին երջանկութեան շուրջ.

Հետեւաբար Ազգ. Ժողովը կը ճանչնայ եւ կը յայտարարէ մարդուն եւ քաղաքացիին հետեւեալ իրաւունքները:

ՅՕԴ. 1.— Մարդիկ կը ծնին ու կ՚ապրին ազատ ու հաւասար: Ընկերային խտրականութիւններ կրնան գոյութիւն ունենալ միայն այն ատեն, երբ հասարակաց օգտին կը ծառայեն անոնք:

ՅՕԴ. 2.— Բոլոր քաղաքական ընկերակցութիւններու նպատակն է՝ պահպանել մարդուն բնական ու անեղծանելի իրաւունքները: Այդ իրաւունքներն են.— *Ազատութիւն*, *հաւասարութիւն*, *անձեռնմխելիութիւն*, *հասարակական ապահովութիւն* եւ *կռիւ* բռնութեան կամ հարստահարութեան դէմ:

ՅՕԴ. 3.— Ժողովուրդն է գերագոյն իշխանութեան աղբիւրը. ո՛չ մէկ անհատ, ո՛չ մէկ մարմին չէ կարող ունենալ իշխանութիւն, եթէ սա ուղղակի ժողովուրդէն չբղխիր:

ՅՕԴ. 4.— Ազատութիւնը կը կայանայ ուրիշին չվնասող բաներ ընելուն մէջ, հետեւաբար ամէն մէկ անհատ կ՚օգտուի իր բնական իրաւունքներէն այն սահմանով. որով կարող է օգտուիլ նոյն իրաւունքներէն հասարակութեան իւրաքանչիւր անդամը: Այդ սահմանները որոշուած են միայն օրէնքով:

ՅՕԴ. 5.— Օրէնքը կրնայ արգիլել միայն այն գործերը, որ վնասակար են հասարակութեան: Օրէնքով չարգիլուած բան մը չկրնար արգելքի հանդիպիլ: Ո՛չ ոք կրնայ հակառակիլ ընելու այն, ինչ որ օրէնքով արտօնուած չէ:

ՅՕԴ. 6.— Օրէնքը ընդհանուրի կամքին արտայայտութիւնն է: Բոլոր քաղաքացիներն իրաւունք ունին անձամբ կամ իրենց ներկայացուցիչներուն միջոցով մասնակցելու օրէնսդրութեան: Օրէնքը պիտի ըլլայ ամէնուն համար միատեսակ, ըլլայ պաշտպանելու ատեն, ըլլայ պատժելու ատեն. Բոլոր քաղաքացիները օրէնքի առջեւ հաւասար ըլլալով՝ կարող են հաւասարապէս ստանձնել ամէն տեսակ հասարակական պաշտօններ, իրենց ընդունակութիւններուն համապատասխան, բացի իրենց տաղանդի եւ առաքինութիւններու տարբերութիւններէն՝ առանց ուրիշ որ եւ է տարբերութիւններու:

ՅՕԴ. 7.— Ո՛չ մէկը իրաւունք ունի ամբաստանելու եւ ձերբակալելու անհատ մը՝ օրէնքով սահմանուած պարագաներէն դուրս. ամբաս-

տնախուզութիւններն ու ձերբակալութիւններն ալ կը կատարուին օրէնքին որոշած ձեւերով միայն: Անոնք որ կը թելադրեն, կը փութացնեն, կը գործադրեն կամ գործադրել կու տան կամայական հրամաններ, պէտք է պատժուին, միայն թէ օրէնքի զօրութեամբ կոչուած ու վար դրուած բոլոր քաղաքացիները պարտաւոր են վայրկեանին հնազանդիլ. դիմադրութեան պարագային յանցաւոր կը նկատուին:

ՅՕԴ. 8.— Օրէնքը պէտք է հաստատէ միայն ճիշդ եւ արդար պատիժներ. ո՛չ ոք կրնայ պատժուիլ, բայց միայն օրէնքի զօրութեամբ, որ սահմանուած ու յայտարարուած է նախ քան յանցանքին գործուիլը:

ՅՕԴ. 9.— Ամէն մարդ անմեղ կը նկատուի մինչեւ այն րոպէին, երբ կը յայտնեն թէ յանցաւոր է. եւ երբ անհրաժեշտ է զայն ձերբակալել, ամէն խստութիւն, ոչ անհրաժեշտ զայն բռնելու համար, պէտք է խստիւ պատժուի օրէնքով:

Յօդ. 10.— Ո՛չ ոք պէտք չէ նեղուի իր համոզումներուն համար, երբ նոյն իսկ անոնք կրօնական ըլլան, միայն թէ անոնց արտայայտութիւնը չխանգարէ օրէնքով սահմանուած հասարակական կարգերը:

Յօդ. 11.— Մտքերու եւ կարծիքներու ազատ փոխանակութիւնը մարդուն ամենաթանկագին իրաւունքներէն մէկն է, ուստի իւրաքանչիւր քաղաքացի իրաւունք ունի ազատ խօսելու, գրելու եւ տպելու, միայն մէկ պայմանով, որ պատասխանատուութեան ենթարկուի. երբ օրէնքով սահմանուած դէպքերուն մէջ այդ ազատութիւնը չարին կը գործածէ:

Յօդ. 12.— Մարդուն եւ քաղաքացիին իրաւունքներուն պահպանութեան համար անհրաժեշտ է հասարակաց ոյժ մը: Այս ոյժը կը գործածուի ընդհանուրի շահին եւ ոչ թէ «վստահելի անձանց» մասնաւոր շահուն համար:

Յօդ. 13.— Հասարակաց ոյժը պահպանելու եւ վարչութեան ծախսերն ապահովելու համար հասարակաց տուրք մը անհրաժեշտ է: Այդ տուրքը պէտք է բոլոր քաղաքացիներուն մէջ հաւասարապէս բաշխուած ըլլայ՝ իրենց կարողութեան համեմատութեամբ:

Յօդ. 14.— Քաղաքացիներն իրաւունք ունին՝ իրենց ազատ հաւանութիւնովը հաստատելու հասարակաց տուրքին անհրաժեշտութիւնը, անոր գործածութեանը հսկելու, բաժինը վիճակը, հաւաքումն ու տեւողութիւնը սահմանելու:

Յօդ. 15.— Հասարակութիւնն իրաւունք ունի հասարակաց ամէն գործակալութենէ իր վարչութեան համարը պահանջելու:

Յօդ. 16.— Ամէն ընկերութիւն, որու մէջ իրաւունքներու համերաշխութիւնը չէ սահմանուած եւ ո՛չ ալ իշխանութիւններու բաժանումը, Սահմանադրական չկրնար համարուիլ:

Յօդ. 17.— Ստացուածքը անբռնաբարելի ու նուիրական իրաւունք մ'ըլլալով՝ ոչ ոք պարտական է զրկուիլ անկէ, բայց միայն թէ հասարակաց անհրաժեշտութիւն մը ներկայանայ եւ օրէնքով հաստատուի, կամ թէ կանխապէս անոր ճիշդ արժէքը վճարուի:

ՔԱՆԻ ՄԸ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Ֆրանսական մեծ յեղափոխութեան արտադրած քաղաքացիական իրաւունքներու վերոյիշեալ յայտարարութիւնն էր որ դղրդեց ամբողջ Եւրոպան եւ ապա ամբողջ աշխարհը, ներշնչելով եւ սորվեցնելով մարդուն թէ՝ ի՛նչ է եղեր իր կոչումն ու ի՛նչ սահմաններու մէջ իրաւունք ունի եղեր ապրելու: Քաղաքացիական գիտութեան ամենամեծ զարթօնքն էր, որ տեղի ունեցաւ 90 ական թուականներուն՝ նախաձեռնութեամբ Ֆրանսական ազգին, որուն անունը դարուց ի դարս պիտի յիշատակուի պատմութեան մէջ եւ փառաւորուի ազգաց սերունդէն, որքան ալ իր ծնած շարժումը թերութիւններ պարունակէ իր նախաքայլին մէջ:

Մարդուն եւ քաղաքացիին իրաւունքներուն յայտարարութիւնը արդի Ֆրանսային հետեւեալ նշանաբանը կու տայ.— Ազատութիւն եւ Հաւասարութիւն (Յօդ. 1) բառեր՝ որոնց վրայ 1848 ի Հանրապետութիւնը աւելցուց նաեւ Եղբայրութիւնը:

Անիկա կը յայտարարէ խորհելու, խօսելու եւ գրելու ազատութիւնը (Յօդ. 11 եւ 12), որ հանրային ազատութեան կարեւոր մէկ մասը կը կազմէ:

Բոլոր դաւանանքները ազատ են, պաշտամունքի գործադրութիւնը կրնայ կանոնադրուած ըլլալ (Յօդ. 10):

Այդ յայտարարութիւնն է որ կը հաստատէ ժողովրդային Գերիշխանութիւնը (Յօդ. 3, 6, 14), որ մեր

սահմանադրական իրաւունքներուն հիմը կը կազմէ եւ կը վճռէ սահմանադրական խմբագրութեամբ ինչ որ պէտք է (Յօդ. 16)։ 1789էն առաջ Ֆրանսան բնաւ սահմանադրութիւն ունեցած չէր, մինչդեռ անկէց ասդին միշտ սահմանադրական երկիր եղած է։

Անիկա կը հաստատէ թէ ժողովուրդը իրաւունք ունի հաշիւ պահանջելու անոնցմէ, որոնք բեռնաւորուած են հասարակաց պաշտօններով (Յօդ. 15)։

Պաշտպան կը կանգնի անմեղներուն և թոյլ կուտայ ամբաստանեալներուն որ ինքզինքնին պաշտպանեն արդարութեան առջեւ (Յօդ. 6, 7, 8, 9)։

Նաև բոլոր քաղաքացիները հաւասար են տուրք վճարելու մէջ (Յօդ. 13), և ժողովուրդը իրաւունք ունի ընդունելու կամ մերժելու տուրքը՝ իր ներկայացուցիչներուն միջոցով և գիտնալու թէ ինչ բանի համար կը գործածուի իր դրամը (Յօդ. 14)։

Բանակը ազգին կամ պետութեան կը վերաբերի, զինուորութիւնը պետական ծառայութիւն մ՚է (Յօդ. 12)։

1789ի Յայտարարութեան մէջ հանրային կրթութեան մասին ակնարկութիւն մը չկայ, բայց 1791ի Սահմանադրութիւնը, որ առաջին անգամն ըլլալով կը կիրարկուէր, կը խոստանար «Հասարակաց Կրթութիւն» մը, բոլոր քաղաքացիներուն ալ հաւասարապէս և ձրի աւանդելով ամէն մարդու անհրաժեշտ ուսման մասերը (Նախնական Կրթութիւն)։

Մէկ խօսքով յայտարարութիւնը կուտայ ընդհանուր կանոններ, սկզբունքներ, որոնք հիմը կը կազմեն այս գրքին մէջ գտնուած գրաւոր ուսումներու մեծամասնութեան։ Զանազան յօդուածներու միտքը աւելի մանրամասնօրէն պիտի բացատրուի այս ուսումներէն իւրաքանչիւրին վերաբերած գլուխներուն մէջ։

ՈՒՐԻՇ ԵՐԿՈՒ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒՍ. — 1789ի Յայտարարութիւնը միակը չէր որ հրատարակուեցաւ Ֆրանսայի մէջ՝ յեղափոխութեան շրջանին։ Ֆրանսան ունեցաւ նաև մարդուն և քաղաքացիին իրաւունքներուն վերաբերած երկու ուրիշ յայտարարութիւններ ալ, որոնցմէ մէկը չորս տարի յետոյ 1793ին հրատարակուած է, իսկ միւսը անկէց երկու տարի յետոյ 1795ին։ Այս երեք յայտարարութիւններն ալ էականապէս և հիմնապէս իրարմէ տարբերութիւն չունին, սկզբունքով նոյնն են, միայն թէ մանրամասնութիւններով կը տարբերին։ 1793ի յայտարարութիւնը աւելի բացատրողական է, քան 1789ի յայտարարութիւնը, ուր էական կէտերը թուուած են միայն և ո՛չ թէ բացատրուած։ Բայց բնական էր որ 1793ի Յայտարարութիւնը աւելի կատարեալ վիճակ մը ներկայացնէր, քան 1789ինը, որովհետեւ չորս տարուան սահմանադրական փորձառութիւն մը կրնար շատ բան սորվեցուցած ըլլալ հասարակութեան։

ՔԱՂԱՔԱՑԻԻՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔՆԵՐԸ ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ. — Անգլիական սահմանադրութիւնը նոյնպէս հիմնուած է մարդուն և քաղաքացիին իրաւունքներուն վրայ։ 1215ի հրովարտակը, որ կը բաղկանայ 63 յօդուածներէ, մարդուն և քաղաքացիին ունեցած իրաւունքները վերահաստատելով կը դնէ հաստատուն հիման վրայ։ 39րդ յօդուածով անձնական ազատութիւնը կ'երաշխաւորուի. ան կը տրամադրէ թէ՝ ո՛չ մէկ ազատ մարդ չի կրնար ձերբակալուիլ, բանտարկուիլ, ազատութիւններու կամ օրէնքներու հովանաւորութենէն զրկուիլ, աքսորուիլ կամ ուրիշ պատիժի մը ենթարկուիլ, մինչեւ որ իրեն հաւասարներու դատաստանը եւ երկրին օրէնքները զայն չդատապարտեն»։ Այդ հրովարտակին միւս յօդուածները կ'ապահովեն քաղաքացիական ուրիշ ազա-

ատութիւններ եւ իրաւունքներ, ինչպէս՝ գոյքի եւ անձի անձեռնմխելիութիւն, սեփականութեան իրաւունք, ապօրէն կարգերու վերացում եւն. իսկ 12րդ եւ 13րդ յօդուածներով դէմ կը դրուի ժամանակակից պարլամենտին։ 63րդ յօդուածը հրովարտակին անթերի գործադրութիւնը կ'ապահովէ։ Յիշուած «ազատութիւններու խարտ»էն զատ Անգլիոյ մէջ հրատարակուած է նաեւ 1679ին անձի անձեռնմխելիութեան հրովարտակը, որ ծանօթ է Հապէաս Գորպուս անունով (Habeas Corpous)․ *եւ 1689ի «իրաւունքներու օրէնքը», որուն գլխաւոր յօդուածները կը զետեղենք հոս։*

«Թէ՝ արքայական իշխանութեամբ օրէնքներու դադարումն ու փոփոխութիւնը՝ առանց խորհրդարանի հաւանութեան՝ ապօրինաւոր է։

«Թէ՝ առանձնաշնորհութեան պատրուակով արքայի գործածութեան համար դրամ ժողովելը՝ առանց խորհրդարանի քուէին՝ ապօրինաւոր է։

«Թէ՝ հպատակները թագաւորին աղերսագիրներ տալու իրաւունքն ունին եւ թէ որ եւ է դատական ձեռնարկ աղերսարկուին դէմ ապօրինաւոր է։

«Թէ՝ խաղաղութեան ժամանակ թագաւորութեան մէջ մնայուն բանակ պահելը կամ զօրաժողով ընելը՝ առանց խորհրդարանի հաւանութեան՝ ապօրինաւոր է։

«Թէ՝ խորհրդարանի անդամներուն ընտրութիւնն ազատ է։

«Թէ՝ խօսքի ազատութիւնը պէտք չէ կաշկանդուի եւ քննուի որ եւ է դատարանի առջեւ։

«Թէ՝ ո՛չ ոք պէտք չէ ենթարկուի չափազանց տուգանքներու ու կրէ արտասովոր ու անգութ նեղութիւններ։

«Թէ՝ բոլոր գանգատները քննելու, օրէնքները փոխելու, զօրացընելու եւ նուիրագործելու համար խորհրդարանը պէտք է գումարուի ստէպ։»

ՔԱՂԱՔԱՑԻԻՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔՆԵՐԸ ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ. — *Օսմանեան Միթհատեան սահմանադրութիւնը, որ հրատարակուած է 1876ին եւ վերհռչակուած՝ 1908ին, մասնաւոր գլուխ մը նուիրած է մարդուն եւ քաղաքացիին իրաւունքներուն համար, ուր 19 յօդուածներով կը սահմանուի Օսմանեան երկրի քաղաքացիներուն պարտականութիւններն ու իրաւունքներ միմեանց հանդէպ եւ կառավարութեան ու անոր պաշտօնեաներուն հանդէպ։*

Ահաւասիկ այդ յօդուածները։

Յօդ. 8.— Օսմ. կայսրութեան բոլոր հպատակները առանց խտրութեան կը կոչուին Օսմանցի, ինչ որ ալ ըլլայ անոնց դաւանած կրօնը։
Օսմանցի հանգամանքը կը ստացուի կամ կը ջնջուի օրէնքի որոշած պարագաներուն համեմատ։

Յօդ. 9.— Բոլոր Օսմանցիները կը վայելեն անհատական ազատութիւն, պայմանաւ որ վնաս չհասցնեն ուրիշներու ազատութեան։

Յօդ. 10.— Բացարձակապէս անբռնաբարելի է անհատական ազատութիւնը։ Ո՛չ ոք որ եւ է պատրուակով, օրէնքի որոշած պարագաներէն ու սահմանուած ձեւերէն դուրս որ եւ է պատիժ չպիտի կրէ։

Յօդ. 11.— Պետութեան կրօնքը իսլամութիւնն է, պետութիւնը պահպանելով հանդերձ այս սկզբունքը, կը պաշտպանէ կայսրութեան մէջ ճանչցուած բոլոր կրօններու ազատ կիրարկութիւնը եւ հաստատ կը պահէ զանազան համայնքներու շնորհուած կրօնական առանձնաշնորհումները, այն պայմանով որ վնաս չհասնի բարեկարգութեան եւ բարի վարքին։

Յօդ. 12.— Մամուլն ազատ է օրէնքի գծած սահմաններուն մէջ։

Յօդ. 13.— Օսմանցիները կարող են առեւտրական, արհեստական եւ երկրագործական ընկերակցութիւններ կազմել՝ օրէնքի եւ կանոնադրութիւններու որոշած սահմաններուն մէջ։

Յօդ. 14.— Օսմ. ազգութեան վերաբերող մէկ կամ մէկ քանի անձեր իրաւունք ունին խնդրագիր մատուցանել ձեռնհաս իշխանութիւններուն՝ ի վնաս իրենց կամ հանրային շահին գործուած օրինազանցու-

թիւններու եւ կանոնազանցութիւններու համար. կրնան նոյնպէս բողոքի ձեւով ստորագրուած խնդրագիր մատուցանել Օսմ. Ընդհանուր Ժողովին (Ներկայացուցչական Ժողովին) զանգատելու համար պետութեան պաշտօնեաներու ընթացքէն:

Յօդ. 15. — Ուսումն ազատ է: Ամէն օսմանցի կրնայ հասարակային կամ մասնաւոր ուսումնարան բանալ՝ օրէնքի համաձայն վարուելու պայմանով:

Յօդ. 16. — Բոլոր վարժարանները պետութեան հսկողութեան ներքեւ են: Բոլոր Օսմանցիներուն տրուած ուսումը կանոնաւորելու եւ միացնելու միջոցներ պիտի խորհուին. բայց զանազան հասարակութիւններու կրօնական ուսման ձեռք չպիտի զարնուի:

Յօդ. 17. — Բոլոր Օսմանցիները հաւասար են օրէնքի առջեւ: Երկրին հանդէպ անոնք միեւնոյն իրաւունքները ու պարտականութիւնները ունին, բացի կրօնքի եւ դաւանանքի վերաբերող պարագաներէն:

Յօդ. 18. — Պետութեան պաշտօններու մէջ ծառայելու համար, Օսմ. հպատակները պէտք է գիտնան պետութեան պաշտօնական լեզուն, թուրքերէնը:

Յօդ. 19. — Բոլոր Օսմանցիները կ՚ընդունուին պաշտօններու մէջ. իրենց ընդունակութեան, արժանիքին եւ յաջողութիւններուն համեմատ

Յօդ. 20. — Յատուկ օրէնքի տրամադրութեան համեմատ՝ տուրքերուն բաշխումն ու գանձումը կը կատարուի՝ համաձայն իւրաքանչիւր անհատի կարողութեան:

Յօդ. 21. — Ըստ օրինի ամէն մարդու սեփականութիւնն անձեռնմխելի է: Կարելի է գրաւել անհատական սեփականութիւնը միայն այն ժամանակ երբ հանրային շահը կը պահանջէ. պայմանաւ սակայն որ իրական արժէքը կանխիկ վճարուի:

Յօդ. 22. — Օսմանեան երկիրներուն մէջ անձեռնմխելի է ամէն մարդու բնակարանը: Օրէնքի որոշած պարագաներէն դուրս՝ իշխանութիւնն իրաւունք չունի բռնութեամբ մտնել մէկումը տունը:

Յօդ. 23. — Դատաւորական իրաւասութեան համար հաստատուելիք օրէնքի համեմատ երբեք կարելի չէ ստիպել մէկը, որ իր վերաբերած եւ ձեռնհաս դատարանէն երթայ մէկ ուրիշ ատեան:

Յօդ. 24. — Գոյքերու գրաւումը, տարապարհակ աշխատանքն ու տուգանքը արգիլուած են: Սակայն պատերազմի ժամանակ օրինաւորապէս կատարուած հանգամանակութիւններն ու այլ պարագաները բացառութիւն են:

Յօդ. 25. — Առանց հիմնուած ըլլալու որ եւ է օրէնքի վրայ կարելի չէ մէկէ մը դրամ առնել տուրքի կամ ուրիշ բանի անունով:

Յօդ. 26. — Չարչարանքը եւ ուրիշ ամէն կարգի տանջանքները բացարձակապէս արգիլուած են:

Ինչպէս կը տեսնուի, օսմանցիին քաղաքացիական իրաւունքները վերոնշանակեալ սահմանադրութիւնները շատ կէտերու մէջ սկզբունքով նոյնն են Ֆրանսական մարդուն եւ քաղաքացիին իրաւունքներուն յայտարարութեան հետ եւ այդ բնականօրէն, որովհետեւ Ֆրանսա այդ տեսակէտով յառաջապահ եւ առաջնորդ եղած է շատ մը սահմանադրական պետութիւններու: Ֆրանսական ազգին յայտարարած այդ déclaration*ը քաղաքացիին բնական իրաւունքները մէկ չորսը ներկայացնելով՝ բնական էր որ ուրիշ երկիրներու քաղաքացիին իրաւունքներու մասին եղած կանոնադրութիւններն ալ հիմնապէս համաձայնէին Ֆրանսականին հետ եւ միեւնոյն նշանաբանը դուրս բերէին, աւելի կամ նուազ ըմբռնողութեամբ, — Ազատութիւն, Հաւասարութիւն, Արդարութիւն, Եղբայրութիւն.*

Բ. ԳԼՈՒԽ

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ազատութիւնը կը կայանայ ուրիշներու իրաւունքներուն չհակառող գործեր ընելու ճարտարութեան մէջ:

ԿՈՆՏՈՐՍԷ

Ազատութիւն.— Ազատութիւնը մարդուն բնական իրաւունքներէն մին է։ Անսահման ազատութիւն չկայ։ Իր գործերուն եւ արարքներուն սահման չճանչցող եւ իր բոլոր խորհուրդներն ու քմահաճոյքները անսանձ կերպով իրականացնել ձգտող անձը կը նկատուի ազատութիւնը կոպտող բռնապետ մը կամ հասարակութեան վնասակար անձ մը, որ պէտք է օրէնքի խստութեան ենթարկուի։ Գրուած արդար օրէնքն է որ կը պաշտպանէ ազատութիւնը, իսկ օրէնքը արդար ըլլալու համար, պէտք է ժողովրդային ըլլայ։ Քաղաքացիին անքակտելի իրաւունքն է իր ազատութիւնը սահմանող ու պաշտպանող օրէնքները իր ձեռքովը մշակել։

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Հանրային կը կոչուին այն ազատութիւնները, որոնց իւրաքանչիւր քաղաքացի իրաւունք ունի օգտուելու, ինչպէս. սեփականութեան իրաւունք, աշխատանքի ազատութիւն, բնակութեան եւ տեղափոխութեան ազատութիւն եւ ուրիշներ։ Հանրային կամ քաղաքական ազատութիւնները այնպիսի պայմաններ են, որ կ'ապահովեն բոլոր քաղաքացիներուն մասնակցիլ երկրին կառավարութեան, եւ տալ իրենց կարծիքները այն կերպին նկատմամբ որով կը

ղեկավարուի ան կամ պէտք է ղեկավարուի։ Մէկ խօսքով այնպիսի պայմաններ, որոնք հիմնուած են ժողովրդային գերիշխանութեան վրայ։

Հանրային ազատութիւնները գլխաւորաբար կը բաժնուին հինգ դասակարգերու.

1.— Անհատական Ազատութիւն
2.— Խորհուրդի եւ խօսքի ազատութիւն
3.— Մամուլի ազատութիւն
4.— Հաւաքոյթի ազատութիւն
5.— Ընկերակցութիւններու ազատութիւն

ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ

Անհատական ազատութիւնը կը կայանայ.

1.— Ո՛չ մէկ անհատ տիրոջ մը չպատկանելուն մէջ.
2.— Ա՛յն իշխանութեան մէջ որ ամէն քաղաքացի ունի իր անձին ու իր գործերուն վրայ:

Անհատական ազատութեան սկզբնաւորութիւնը՝ Եւրոպայի եւ Ամերիկայի մէջ՝ ո՛չ այնքան հեռու է. հազիւ երկու-երեք դար առաջուան պատմութիւն մը կը ներկայացնէ ան։ Միջին դարը գերեվարութեան դարը եղած է։ Եւրոպան իսկ, որ այսօր քաղաքակրթութեան օրրանը կը նկատուի, ազատ չէր՝ մինչեւ ԺԹ. դար՝ մարդկութեան նախատինքը եղող եւ անոր անքաղաքակիրթ վիճակի տխուր էջերը պատկերացնող եղելութիւններէ, որոնց կարգէն էր գերեվարութիւնը։ Բայց այսօր ո՛չ միայն գերիներ չկան քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ, այլ մանաւանդ մարդուն ազատութիւնը աւելի քան երբեք կը յարգուի հոն։

ԳԵՐԵՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԲԱՐՁՈՒՄԸ.— Գերիները տէրերու քմահաճոյքներուն ծառայող եւ սեփական կամ-

քէ ու գործելակերպէ զուրկ մշակներ ու ծառաներ էին, որոնք իրաւունք չունէին նոյնիսկ տեղափոխուելու առանց տիրոջ արտօնութեան: Տէրը իր գիւղին կը ծախէր իբր իր ստացուածքը, ճիշդ ինչպէս իրաւունք կ'ունենար ծախելու իր մէկ ընտանի կենդանին:

1789 ի Ֆրանսական մեծ յեղափոխութեամբ էր որ ջնջուեցաւ ստրուկներու (Serfs) կամ գերիներու դրութիւնը՝ Ֆրանսայի մէջ: Յեղափոխութիւնը ջնջած է նաեւ սեւերու գերութիւնը, որ գոյութիւն ունէր գաղթավայրերու մէջ: Պոնապարթն էր որ հաստատեց վերստին զայն և վերջնականապէս ջնջուեցաւ 1848 ի յեղափոխութեամբ: Ամերիկայի գերեվարութեան բարձումը տեղի ունեցաւ 1864 ին, Տիկ. Հէնրի պիչըր Սթաուի առաջնորդութեամբ: Ռուսիոյ գերիներն ազատագրուեցան 1866 ին: Իսկ Պրազիլիոյ, Սպանիական գաղթավայրերու և Անգլիեան կղզիներու գերիներն ազատագրուեցան 1868 ին: Թուրքիայնսկ Չէրքէզ և Քիւրտ ցեղերուն մէջ գոյութիւն ունեցող մարդավաճառութիւնն ալ արգիլուեցաւ 1909 ին՝ մասնաւոր օրէնքով մը: Այսօր Ասիոյ և Ափրիկէի այն երկիրներէն զատ, որոնք ենթարկուած չեն Արեւմուտքի ազդեցութեան, ուրիշ տեղեր գերիներ չկան:

ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԴԵՐԸ ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ.— Ազատութիւնը չարտօներ որ անհատներ ընկերութեան վնասակար գործեր կատարեն: Այդ կարգի գործեր կը դադրեցուցուին ոստիկանութեան կողմէ, որ պաշտօն ունի հանրային ապահովութեան հսկելու: Ուրիշներու իրաւունքները կողոպտող կամ հանրային ապահովութիւնը խախտող արարքներու մէջ գտնուող անձեր ոստիկանութեան միջոցով իսկոյն կը ձերբակալուին և կը դատուին դատարաններու առջև օրէնքի տրամադրութեանց համեմատ:

ԱՆՁԻ ԱՆՁԵՌՆՄԽԵԼԻՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՁԵՐԲԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ ՕՐԷՆՔԸ.— Ձերբակալութիւնն ալ ունի իր մասնաւոր օրէնքը, որուն համեմատ միայն կարելի կ'ըլլայ անհատ մը ձերբակալել: Օրէնքի տրամադրութեան համաձայն չկատարուած բոլոր ձերբակալութիւններ ապօրէն կը կոչուին: Ապօրէն ձերբակալութիւններ յաճախ տեղի կ'ունենային հին ռէժիմի օրով: Ամէն անոնք, որ կասկածելի և անհաճոյ կ'երեւէին յաչս Սուլթանին, նախարարներուն, կառավարական պաշտօնեաներուն և ազդեցիկ մարդոց, Բ. դրան տուած գաղտնի հրամաններով՝ անմիջապէս կը ձերբակալուէին և վար կը դրուէին առանց հարցաքննութեան, որքան որ ուզուէր, և նոյնիսկ մահուան ու աքսորի կը դատապարտուէին: Այս վիճակը չեշտուած էր մանաւանդ Սուլթան Համիտի օրով: Բոլոր յեղափոխականներն ու կասկածելիները, որոնք կը պահանջէին Թուրքիոյ սահմանադրական երկիր մը դառնալը, կը բանտարկուէին ու կը դատուէին՝ առանց հարցաքննութեան: Սուլթան Համիտի օրով ամբողջ Թուրքիան բանտի, աքսորի, կախաղանի և ծովամոյնի երկիր մը դարձած էր ու արիւն արցունք կուլար:

Այսօր սահմանադրական սկզբունքներու համաձայն՝ ոչ ոք կրնայ բանտարկուիլ, եթէ դատապարտուած չէ, և դատապարտութեան վճիռը պէտք է որոշապէս ցոյց տայ դատապարտեալին բանտարկութեան տեւողութիւնը: Անոնք, որ երբ յանցաւոր կամ ոճրագործ կասկածելի կը նկատուին յաչս կառավարութեան և ժողովրդեան, արդարեւ պէտք է որ դատավարութենէ առաջ բանտարկուին, որպէսզի չկարողանան փախչելով ազատիլ: Այս բանը կը կոչուի նախադատական բանտարկութիւն: Բայց ձերբակալուած անձը, ով որ ալ ըլլայ և ի՛նչ յանցանք որ ալ ունենայ, իրաւունք ունի 24 ժամ-

ուան միջոցին հարցնել՝ հասկնալու համար թէ ինչո՞ւ բանտարկուած են զինք ու իր ազատութենէն զրկած։ Վերջը, հարցաքննութեան միջոցին եթէ անկարող է ինքզինք պաշտպանելու, իրեն դէմ եղած ամբաստանութեան համար, կրնայ իր դատին պաշտպանութիւնը յանձնել փաստաբանի մը։ Ոստիկանութիւնը՝ լոկ կասկածի վրայ հիմնուած՝ չկրնար մէկը ձերբակալել։ Բոլոր ասոնք անհատական ազատութիւնը և անձի անձեռնմխելիութեան իրաւունքը պաշտպանելու համար են։

ԲՆԱԿԱՐԱՆԻ ԱՆԲՌՆԱԲԱՐԵԼԻՈՒԹԻՒՆ. — Քաղաքացիին բնակարանն անբռնաբարելի է։ Ոստիկանութիւնը բնաւ իրաւունք չունի քաղաքացիի մը տունէն ներս մտնելու, ըլլայ զայն ձերբակալելու, ըլլայ հոն խուզարկութիւններ կատարելու կամ որոշուած գրաւումներն ընելու համար, արդարութեան գործը դիւրացնելու նպատակով։ Եթէ ոստիկանութիւնն այս սահմանադրական սկզբունքին հակառակ գործելով ուզէ կոխել քաղաքացիին բնակարանին անբռնաբարելիութեան իրաւունքը, պատասխանատու է և քաղաքացին ազատ է բողոքելու կատարուած անարդարութեան դէմ։

Տունը անբռնաբարելի է թէ՛ գիշեր և թէ՛ ցերեկ ատեն, բաց ի հարկեցուցիչ պարագաներէ, ինչպէս՝ ողողում կամ հրդեհ, յանցանքը գործուած վայրկեանին, վերջապէս՝ երբ ներսէն օգնութեան կոչեր կ'ըլլան։

Ապօրէն գործի մը զոհ գացող քաղաքացին իրաւունք ունի դատի քաշելու այն, որ զինք այդ վնասին ենթարկած էր։

ԳՐԱՒՄԱՆ ՕՐԷՆՔ. — Երբ ոստիկանութիւնը՝ իրեն տրուած հրահանգի մը համաձայն՝ ստիպուած ըլլայ գրաւումներ ընելու, պարտական է գրաւուած առարկաներու մասնաւոր մէկ ցուցակը պատրաստել՝ դատական տեղեկագիր կոչուած թուղթի մը վրայ, որ պէտք է ստորագրուի առարկաներու տիրոջը կողմէն կամ զայն ներկայացնող անձի մը կողմէն։

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ. — Անհատական ազատութիւնը կատարեալ ըլլալու համար, պէտք է քաղաքացին ունենայ նաև աշխատանքի ազատութիւն։ Աշխատանքի ազատութիւնը կը կայանայ այն բանին մէջ որ իւրաքանչիւր քաղաքացի պէտք է ազատ ըլլայ իր զբաղումներու ընտրութեանը մէջ։ Ո՛չ ոք կրնայ, նոյն իսկ կառավարութիւնը, զրկել մէկը իր նախընտրած աշխատանքէն կամ արգելք հանդիսանալ անոր զարգացման։ Ազատ զբաղմունքի իրաւունքն ընդհանուր է, պայմանաւ որ այդ զբաղմունքն արդէն օրէնքով արգիլուած և հանրութեան վնասակար գործ մը չըլլայ։ Ամէն մարդ ազատ է իր գործերուն մէջ յառաջդիմելու և իր ձեռքին մէջ գտնուած զբաղմունքներուն բարձրացման աշխատելու։ Ոեւէ գործի մէջ եղած դիւտերը պէտք է գնահատուին ու վարձատրուին կառավարութեան կողմէ՝ առ ի քաջալերութիւն և խրախոյս։ Մինչև դասակարգերու ջնջումը, պէտք չէ որ դասակարգային խտրութիւններ կաշկանդեն զբաղումներու ընտրութեան և աշխատանքի ազատութիւնը։

ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔ. — Բոլոր քաղաքացիներն ազատ են ունենալու սեփականութիւն, տուն, կալուած, ստացուածք և արտադրութեան միջոցներ ու անոնց արդիւնքները։ Ո՛չ ոք կրնայ բռնի կերպով խլել մէկուն ձեռքէն իր սեփականութիւնը։ Նոյնիսկ կառավարութիւնն իրաւունք չունի մէկը սեփականազուրկ ընելու։ Ստացուածքն անբռնաբարելի և նուիրական իրաւունք մ'է։ Կառավարութիւնն այն ատեն կրնայ մէկուն ստացուածքը գրաւել, երբ այդ գրաւումը հասարակաց օգտին պիտի ծառայէ. այդ պարագային ալ ան պարտական է ճիշդ արժէքը վճարել ամբողջութեամբ։ Սեփականութեան նորագոյն ըմբռնումներու համաձայն՝ պէտք է որ արտադրութեան բոլոր միջոցները պատկանին աշխատող դասակարգին։

ԲՆԱԿՈՒԹԵԱՆ և ՏԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ.— Անհատական ազատութեան սահմանին մէջ կ'իյնայ ազատ բնակութեան իրաւունքը, որ կը կայանայ իւրաքանչիւր քաղաքացիի նախասիրած վայրը բնակելուն մէջ։ Այս մասին մէջ ալ կառավարութիւնն իրաւունք չունի՝ նախասահմանումներ դնելով՝ ազդեցութիւն կամ բռնութիւն բանեցնելու անհատին վրայ։ Երթեւեկութիւնն որևէ օրէնքով պէտք չէ որ կաշկանդուած ըլլայ, ինչպէս նաև տեղափոխութիւնը և գաղթը։

ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ԵՒ ԽՕՍՔԻ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ

Այս երկու ազատութիւնները իրարմէ անբաժանելի են, քանզի խորհուրդն ազատ չկրնար ըլլալ այն երկրին մէջ, ուր մարդիկ չեն կրնար ազատօրէն արտայայտել իրենց գաղափարները։ Մարդուն բանականութիւնը յատկանշող երեւոյթներն են խորհուրդն ու խօսքը։ Խորհուրդը, որ մարդուն մէջ գտնուած ամենաբարձր կարողութիւններէն մին է, մարդկային ներքին աշխարհին հետ գործ ունենալով, արտայայտութեան համար կը կարօտի խօսքին, որ պէտք է անպայման ազատ ըլլայ։

Խորհուրդի կամ խօսքի ազատութիւնը կը սահմանուի հետեւեալ չորս բաժանումներով.—

1.— Կրօնի կամ խղճի ազատութիւն. Փիլիսոփաներէն Ոլդէր և Տիդրօ, այս ազատութեան ամենամեծ պաշտպաններն եղած են.

2.— Պաշտամունքի ազատութիւն.

3.— Հանրային զբօսանքներու և գործերու մէջ խորհուրդի կամ կարծիքի ազատութիւն.

4.— Խօսքի եւ բեմի ազատութիւն։

ԿՐՕՆԻ ԿԱՄ ԽՂՃԻ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ.— Խղճի ազատութիւնը նուիրական ու անքննարկելի է։ Կրօնի ազատութիւնը խղճի ազատութեան վրայ հիմնուած ըլլալով ոչ ոք կրնայ բռնանալ մէկու մը վրայ կրօնքի տեսակէտով։ Ամէն քաղաքացի ազատ է իր ուզած կրօնը դաւանելու։ Կրօնափոխութիւնը ո՛չ մէկ օրէնքով կրնայ արգիլուած ըլլալ։ Խղճի կատարեալ ազատութիւնը ԺԹ. դարու փառաւոր մէկ գործն է։ Ատկէ առաջ կրօնական բռնակալութիւնը սոսկալի նախճիրներ գործած և արիւնալի տեսիլներ երեւան բերած է։

Միջին դարուն և նոյնիսկ մինչև ԺԸ. դար, Եւրոպայի մէջ կար կրօնական բռնակալութիւն և հալածանք։ Ֆրանսայի, Սպանիոյ, Իտալիոյ և այլ պապական գերիշխանութեան ներքև գտնուող ուրիշ երկիրներու մէջ գոյութիւն ունեցող հաւատաքննութիւնը ատոր կենդանի ապացոյցն էր։ Նաբոլէոն Գ. ի օրով Ֆրանսական գոլէճներու մէջէն կը ջնջուէին Ֆրանսայի մեծ գրող ու խորհողի մը Էրնէստ Ռընանի վարդապետութիւնները, որոնք բնաւ չէին համապատասխաներ Կաթոլիկ եկեղեցիի վարդապետութիւններուն։ Կրօնական այս բռնակալութեան դէմ բողոքող և վերանորոգման աշխատողներէն Ժան-Հուս, Լութեր եւն. հաւատաքննական սոսկալի ատեանին առջև դատուելով՝ խարոյկի վրայ ողջ ողջ այրուելու դատապարտուեցան։

1789ի յեղափոխութեամբ էր որ Ֆրանսան առանց խտրութիւն դնելու դաւանութիւններու մէջտեղ, կրօնական ազատութիւն հռչակեց։ Բոլոր քաղաքակիրթ երկիրները Ֆրանսայի օրինակին հետեւեցան և յարգեցին խղճի կամ կրօնքի ազատութեան սկզբունքը։

Խղճի ազատութիւնը կատարեալ ըլլալու համար պէտք է փոխադարձական ըլլայ։ Իմ նմանիս դաւանած կրօնքին հանդէպ իմ ունեցած ազատ ըմբռնումս ու

յարգանքս բաւական չեն, պէտք է որ ան ալ ինծի հանդէպ նոյն գաղափարը ունենայ։ Ասկէ առաջ կու գայ ներողամտութեան կամ թոյլատուութեան (tolérance) ոգին. որ անհրաժեշտ մէկ պայմանն է խղճի ազատութեան։

Կրօնքի ազատութիւնը, սահմանադրութեան սկզբունքով, պէտք է յարգուած ըլլայ Թուրքիոյ մէջ, որովհետեւ առանց կրօնի խտրութեան իւրաքանչիւր անհատ Օսմանեան քաղաքացի պիտի նկատուի։

ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԻ ԿԱՄ ԴԱՒԱՆԱՆՔԻ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ.— Դաւանանքի ազատութիւնը կը կայանայ իւրաքանչիւր անհատի այս կամ այն կրօնական դաւանութեան վերաբերելուն մէջ. ինչպէս, կրնայ անհատ մը ազատօրէն իր դաւանական ընտրութիւնն ընել, վերաբերելով՝ եթէ քրիստոնեայ է, Քրիստոնեայ-Լուսաւորչականութեան, Քրիստոնեայ-Կաթոլիկութեան, Քրիստոնեայ-Բողոքականութեան, Քրիստոնեայ-Օրթոդոքսութեան, Քրիստոնեայ-Անգլիգանութեան եւն. եւ այս պարագային ոչ ոք կրնայ բռնանալ իր վրայ։

Պաշտամունքին կամ եկեղեցիին արտաքին ցոյցերը կամ ձեւերը կը կանոնաւորուին եւ կ'առաջնորդուին վիճակին Առաջնորդէն կամ Կրօնական Ժողովին միջոցաւ, միշտ ժողովրդային վերին հսկողութեան ներքեւ։ Անոնք որ կը համարձակին խափանել կամ արհամարհել եկեղեցիին ձեւը կամ կրօնքը, պարտական են բացատրութիւն տալ իրենց կարծիքներուն համար, դատարաններու կամ կրօնական ատեաններու առջեւ։ Եկեղեցիի մը պաշտամունքներուն կիրարկումը կամ արարողութիւնները, երբ նոյն եկեղեցիին գծած սկզբունքներուն համաձայն են պէտք է պաշտպանուին կառավարութեան կողմէն։ Արարողութիւնը խափանողները կամ անոր կատարման արգելք հանդիսացողները կը պատժուին։

ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ԿԱՄ ԿԱՐԾԻՔԻ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ.— Խորհուրդի կամ կարծիքի ազատութիւնը կը կայանայ քաղաքացիներուն իրենց լաւ դատած մէկ կարծիքը հրապարակաւ յայտնելուն մէջ։ Անհատ մը իրաւունք ունի կրօնական տեսակէտով իր ունեցած համոզումն ու կարծիքը յայտնելու ազատօրէն, առանց խտրութիւն դնելու գոյութիւն ունեցող կրօնքներուն մէջ։ Քաղաքացի մը իրաւունք ունի նաեւ իր կարծիքը յայտնելու իր չպատկանած կրօնքին նկատմամբ։ Օրինակի համար, Իսլամ քաղաքացի մը կրնայ խօսիլ քրիստոնէական կրօնքի փիլիսոփայութեան վրայ եւ փոխադարձաբար քրիստոնեայ քաղաքացի մըն ալ Իսլամութեան վրայ, պայմանաւ որ այդ խօսքերը նախատական ու արհամարհական բնոյթ չկրեն։

Իւրաքանչիւր քաղաքացի տիրող քաղաքականութեան նկատմամբ ալ միեւնոյն իրաւունքն ունի։ Անիկա կրնայ հաստատուած րէժիմին հակառակ խօսիլ, եթէ զայն համաձայն չգտնէր երկրին օգտին։ Տնտեսական կեանքին նկատմամբ ալ կարծիքի կամ գաղափարի արտայայտութեան ազատութիւնը պէտք է կատարեալ ըլլայ։ Իւրաքանչիւր քաղաքացի կամ քաղաքացիներու համախմբում մը, կրնայ այս կամ այն տնտեսական ուղղութիւնը պաշտպանել։

ԽՕՍՔԻ ԿԱՄ ԲԵՄԻ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ. — Խորհուրդի կամ կարծիքի ազատութիւնն այն ատեն կատարեալ կ'ըլլայ երբ խօսքի կամ բեմի ազատութիւն կայ։ Խօսքի կամ բեմի ազատութիւնը կը կայանայ քաղաքացիին իր գաղափարները, խորհուրդներն ու կարծիքները խօսքով բեմերու վրայէն ազատօրէն արտայայտելուն մէջ։ Բեմի ազատութեան կաշկանդումը կը նշանակէ բռնակալութիւն։

Խորհուրդի եւ խօսքի ազատութիւնը եւ վերանշա-

Նախկին բոլոր իրաւունքները այժմ տրուած են բոլոր Օսմանեան քաղաքացիներուն, Թուրքիոյ մէջ գոյութիւն ունեցող սահմանադրութեան օրէնքներուն համաձայն։ Իսկ հին րէժիմի օրով ատոնց խօսքն իսկ չէր ըլլար։ Սուլթան Համիտի օրով կարծես բոլոր պաշտօնեաները երդուեալ էին Սուլթանին հաւատարիմ մնալու համար և պաշտօն ունէին վնասակար նկատել ու ջնջել ամէն կարգի արտայայտութիւն։ Նոյնիսկ կասկած կը ներշնչէր կառավարութեան՝ 4-5 հոգիներէ բաղկացեալ խմբակի մը խօսակցութիւնը։ Կառավարական պաշտօնեաներուն կողմէ խստօրէն կը հետապնդուէին բոլոր անոնք, որ յեղափոխական գաղափարներ ունենալու կասկածը կը ներշնչէին անոնց։

Այսօր Հանրային Իշխանութիւնները բնաւ իրաւունք չունին հալածելու անհատ մը իր քաղաքական և փիլիսոփայական համոզումներուն կամ այն խօսքերուն համար, որոնցմով կ'արտայայտէ զանոնք։ Հանրային Իշխանութիւնները, յեղափոխութեան սկզբունքներուն համաձայն կազմուած երկիրներու մէջ կրնան միայն գործերն արգիլել և պատժել։ Եւ գործ մը միայն այն ատեն կրնայ պատժոյ արժանի նկատուիլ Հանրային Իշխանութիւններու կողմէն, երբ այդ գործը բացայայտօրէն արգիլուած է օրէնքով։

ՄԱՄՈՒԼԻ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ

Ամէն քաղաքացի իրաւունք ունի հրատարակելու իր գաղափարները գրքերու կամ թերթերու միջոցաւ։ Այս ազատութեան շնորհիւ է որ խորհուրդի և խօսքի ազատութիւնը կը հասնի իր կատարելութեան։ Առանց մամուլի ազատութեան խորհուրդի կամ խօսքի ազատութիւնը բան մը պիտի չարժէր, որովհետև մեր գաղափարները արտայայտող երկու միջոցներէն խօսքը

ձայնով և ո՛չ այնքան տեւական ազդեցութիւն թողցնող է, իսկ գիրը մնայուն է և աւելի ազդող ու հրահանգող հանգամանք մ'ունի։ Մարդուն և քաղաքացիին իրաւունքներու սկզբունքին համաձայն պէտք է մամուլը ազատ ըլլայ օրէնքի սահմանին մէջ և որ և է կաշկանդումի չենթարկուի. Բոլոր սահմանադրական երկիրներ ընդունած են այս սկզբունքը։

ՄԱՄՈՒԼԸ ԲՌՆԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ ՕՐՈՎ.— Սահմանադրութենէն առաջ՝ Համիտեան շրջանին՝ մամուլի ազատութիւն բնաւ գոյութիւն չունէր։ Այդ շրջանի բռնակալութիւնը ամենասեղմ պայմաններով կաշկանդած էր մամուլը, որպէսզի հասարակութեան կարծիքը չկրնայ մուտ գործել հոն՝ կառավարական, քաղաքական կամ հասարակական զանազան խնդիրներու մասին։ Գաղափար մը տալու համար այդ ատենուան մամուլի կամ թերթերու վիճակի մասին, ստորև կը դընենք Սուլթան Համիտի դարբնած մամլոյ կանոնագրին յօդուածներու վերաբերած մասը, որ կը բաղկանայ 9 յօդուածներէ։

1. — Յաճախակի լուրեր տալ վեհապետին թանկագին առողջութեան, հունձքերու վիճակին, Թուրքիոյ մէջ վաճառականութեան եւ ճարտարարուեստի յառաջդիմութեան վրայ։

2. — Հրատարակել որեւէ թերթօն, որ բարոյականի տեսակէտով նախապէս արտօնուած չըլլայ Հանրային Կրթութեան Վսեմ. Նախարարին կողմէն։

3. — Գրական կամ գիտական յօդուածները հրատարակել կարճ կերպով եւ թերթին մէկ թիւին մէջ միայն։ Զգուշանալ «շարունակելի» կամ «շարունակութիւնը յաջորդով» բառերէն։

4. — Խնամով զգուշանալ պարապ տողեր ձգելէ եւ կախման կէտերէ, որովհետեւ այս տեսակ բաներ տարաղէպ ենթադրութիւններու տեղի կուտան եւ մտքերու հանդարտութիւնը կը վրդովեն։

5. — Ամենամեծ խնամով զգուշանալ անձնականութիւններէ, եւ եթէ բսուի թէ այսինչ կամ այնինչ կուսակալը կամ կառավարիչը գա-

ղութեան, կառավարութեան կամ ուրիշ պաշտօնեայի գործով մը ամբաստանուած է, իրողութիւնը իր չապացուցուած ցոյց տալ եւ խնամով ծածկել զայն:

6.— Բացարձակապէս արգիլուած է հրատարակել իշխանութեան գեղծումներու վրայ գանգատող մասնաւոր խնդրագրեր եւ նամանաւանդ հասարակութեանց բողոքագրեր:

7.— Անձնական եւ աշխարհագրական անուններու յիշատակութիւնը արգիլուած է, մէջն ըլլալով նաեւ «Հայաստան» բառը:

8.— Արգիլուած է մատնանիշ ընել օտար պետութեանց դէմ եղած մահափորձերը, ինչ եղանակով ալ կատարուած ըլլան անոնք: Արգիլուած է նաեւ հրատարակել օտար երկիրներու մէջ տեղի ունեցած զրգռիչ ցոյցերը, որովհետեւ լաւ չէ որ այս տեսակ անախորժ բաներ յուշին մեր օրինապահ եւ հանդարտաբարոյ ժողովուրդներուն մէջ:

9.— Արգիլուած է այս նոր կանոնագրութիւնը հրատարակել թերթերու մէջ, որովհետեւ կրնայ ըլլալ որ չարամիտ մարդոց քննադատութեանց կամ պատշաճ դիտողութեանց տեղի տայ ան:

Գիրքերն ալ նոյնքան սեղմ օրէնքներու ենթարկըւած էին, մինչեւ որ կրթական նախարարութիւնը չարտօնէր՝ որ և է գիրք չէր կրնար հրատարակուիլ։ Նոյնիսկ համիտեան րէժիմէն առաջ քիչ թէ շատ ազատական ոգւով հրատարակուած գիրքերը գրաւուեցան, ու անոնց գործածութիւնը արգիլուեցաւ։ Որոնց քովէն որ արգիլուած գրքեր գտնուէին կը բանտարկուէին ու պատիժներու կ'ենթարկուէին։

ԳՐԱՔՆՆՈՒԹԻՒՆ. — Դարձեալ Սուլթան Համիտի օրով էր որ գրաքննութիւնը իր ծայր աստիճանի խըստութեան հասած էր։ Ամէն հրատարակութիւն նոյնիսկ թերթերու մէջ հրատարակուելիք յօդուած, պէտք էր անպայման գրաքննութենէ անցնէր։

Գրաքննութիւնն այն գործողութիւնն էր, որուն համար յատկացուած մասնաւոր պաշտօնեաներ, խիստ քննութենէ մը պարտական էին անցնել հրատարակելի ամէն բան, և իրենց տրուած լիակատար իրաւասութեամբ բացարձակ իրաւունք ունէին կանխական գրաքննութեամբ մը կրճատելու, յապաւելու և կամ հրատարակութենէ բոլորովին արգիլելու։ Եւ Թուրքիոյ մամուլը այդ շրջանին բոլորովին մեռած ու անշքեղ վիճակ մը կը ներկայացնէր։

ԳՐԱՔՆՆՈՒԹԵԱՆ ՋՆՋՈՒՄԸ. — Սահմանադրութիւնով ջնջուեցաւ այս կանխական գրաքննութիւնը և բռնակալութեան շրջանին գոյութիւն ունեցող մամլոյ օրինագիծը։ Այսօր ամէն մարդ իրաւունք ունի արտայայտել իր կարծիքները կամ գաղափարները թերթերու միջոցով կամ գիրքերու ձեւին տակ, և հեղինակներ կրնան առանց գրաքննութեան ենթարկելու հրատարակել իրենց հեղինակութիւնները։ Բարոյականի կամ օրէնքի հակառակ հրատարակութիւնները կամ յօդուածները կրնան հետապնդուիլ և օրէնքի տրամադրութեան ենթարկուիլ, գրքի մը ի վաճառ հանուելէն յետոյ և յօդուածի մը հրատարակուելէն վերջ։

ԳՐՔԵՐՈՒ և ԹԵՐԹԵՐՈՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ. — Օսմանեան երեսփոխանական ժողովը իր 1909 ի Ա. նստաշրջանին մէջ քուէարկեց մամուլի նոր օրինագիծ մը, որուն համեմատ այժմ բոլոր հրատարակութիւններ — գիրքեր կամ թերթեր (պարբերական և օրական) — իրենց ուղղութիւնը կը ստանան։

Գիրքերը ազատօրէն կ'երեւին, պայմանաւ որ յետոյ արդարութեան կողմէն հետապնդուին, եթէ տեղի կայ։ Այսինքն եթէ հանրային արդարութիւնը կամ բարոյականութիւնը վտանգող հրատարակութիւն մըն է, հանրային իշխանութիւնը իրաւունք ունի զանոնք գրաւելու և օրէնքին տրամադրութեան համաձայն հեղինակը դատի քաշելով պատժելու։ Գրքի մը հրատարակիչները պարտաւոր են իրենց հրատարակութիւններէն երկու օրինակ ղրկել Քաղաքապետին, Կուսակալին, Ընդհ. Դատախազին կամ Ներքին Գործոց Նախարարին,

և տարուած այդ գրքերը կը կազմեն ազգային մատենադարանին գոյքերը։

Թերթերն ու պարբերականներն ալ ազատօրէն կը հրատարակուին, պայմանաւ որ մամուլի օրէնքին պարունակած յօդուածներուն տրամադրութիւնները լիուլի յարգուին։ Մամուլի օրէնքը կը տրամադրէ որ ամէն 21 տարեկանը լրացնող քաղաքացի, որ իր քաղաքային իրաւունքներէն զրկուած չըլլալով կրնայ պատասխանատու վարիչ ըլլալ և իր հրատարակելիք թերթին լեզուն կատարելապէս գիտէ, կրնայ թերթի մը արտօնատիրութիւնը խնդրել Հանրային Վարչութենէն՝ յայտարարութեամբ մը, որ պէտք է կրէ իր ստորագրութիւնը և լրացնէ օրէնքին տրամադրած պայմանները։ Հանրային Վարչութիւնը, ըստ օրէնի, քննութիւնները կատարելէ յետոյ եթէ արգելիչ պատճառ մը չգտնէ, յայտարարութեան փոխարէն հրատարակութիւնը արտօնող ընկալագիր մը կու տայ։ Թերթին պատասխանատու վարիչը եթէ օրէնքի հակառակ ընթացքի մը մէջ գտնուի, գրգռիչ, անուանարկող, վարկաբեկող, թշնամանող, զրպարտող յօդուածներ հրատարակէ, հարցաքննութեան ու պատասխանատուութեան կ'ենթարկուի և անոր հանդէպ կը գործադրուի մամլոյ օրինագծին տրամադրութիւնը։ Վարիչը թերթին միջոցով գործուած թերութիւններուն և յանցանքներուն պատասխանատու անձն է արդարութեան առջև։

ՄԱՄԼՈՅ ՆՈՐ ՕՐԻՆԱԳԻԾԸ. — Աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ տուած ըլլալու համար հոս կը զետեղենք, 1909 ին երեսփոխանական ժողովէն վաւերացուած մամլոյ օրինագծին կարևոր յօդուածները (1)։

(1) Տեղի անձկութեան պատճառաւ օրինագծէն միայն կարևոր մի քանի յօդուածներն առինք։ Ուսուցիչներ եթէ հարկ տես-

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԵՂԱՆԱԿԸ

Յօդ. 1.— Ամէն թերթ և ամէն հրատարակութիւն, օրական թէ պարբերական, պէտք է որ պատասխանատու վարիչ մը ունենայ։

Յօդ. 2.— Ամէն Օսմ. հպատակ, որ քսանը մէկ տարեկանը լրացուցած է և չէ զրկուած իր քաղաքային իրաւունքներէն, և որ և է անուանարկիչ դատապարտութիւն չէ կրած, կեղծարարութեան, խաբեբայութեան և վստահութեան զեղծումի համար, կրնայ պատասխանատու-վարիչ ըլլալ որ և է թերթի և հրատարակութեան, օրական թէ պարբերական. պայմանաւ որ օրէնքին համակերպի։ Պէտք է նաև որ Պատասխանատու-վարիչը կատարելապէս գիտնայ այն լեզուն. որով պիտի երևայ օրական կամ պարբերական թերթն ու հրատարակութիւնը։

Յօդ. 3.— Ան որ կուզէ օրական կամ պարբերական թերթ մը հրատարակել և կամ հրատարակութիւն մ'ընել՝ պարտաւոր է իր պատասխանատու-վարիչին կողմէ ստորագրուած գրաւոր յայտարարութիւն մը յանձնել. Պոլսոյ մէջ Ներքին գործերու նախարարութեան, գաւառներու մէջ Կուսակալներու կամ Կառավարիչներու։ Այդ յայտարարութիւնը սա ցուցմունքները պիտի ունենայ 1.— թերթին կամ հրատարակութեան տիտղոսը. 2.— հրատարակութեան տեղը, 3.— պարունակելիք նիւթերը, 4.— հրատարակութեան ձևը. (օրական կամ պարբերական), 5.— անունը. տարիքը, տիտղոսը և բնակարանը պատասխանատու վարիչին, 6.— հրատարակութեան լեզուն։ Այս յայտարարութեան փոխարէն ընկալագիր մը պիտի տրուի։

„Յօդ 6.— Թերթի մը կամ հրատարակութեան մը տիտղոսը չկրնար ուրիշի մը կողմէ գործածուիլ, ըլլայ նոյնութեամբ, ըլլայ այնպիսի փոփոխութեամբ որ կրնայ շփոթութեան տեղի տայ։ Եւ սակայն կարելի է առնել տասնըհինգ տարի է իվեր դադրած թերթի մը կամ պարբերական հրատարակութեան տիտղոսը։

նեն կրնան ամբողջ օրինագիծը կարդալ ու բացատրել։ Այս կարգի օրէնքներ ընդհանրապէս փոփոխութեան ենթակայ ըլլալով ուսուցիչներ պարտական են ատենին հաղորդել աշակերտներուն կատարուած փոփոխութիւնները յայտնելով նաև իրենց կարծիքն անոնց մասին։ Նոյնիսկ կրնայ ամբողջ օրինագիծը փոխուիլ. այդ ատեն ալ պէտք է նոր օրինագիծը ներկայացնել աշակերտութեան։ Վերոնշանակեալ օրինագծին «Զարախօսութիւն և թշնամանք» եւ «Զանազան տրամադրութիւններ» գլուխներն ամբողջութեամբ, իսկ միւսներէն ալ մեծ մասը զանց ըրած ենք։

ՊԱՏԺԱԿԱՆ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Յօդ. 8.— Թերթին ու օրական կամ պարբերական հրատարակութեան իւրաքանչիւր թիւէն որ օրին պատասխանատու - վարիչին կողմէ ստորագրուած երկ-երկու օրինակ պէտք է դրկել տեղւոյն ներքին գործերու ամենաբարձր պաշտօնատարին եւ ընդհ. դատախազին, երբ այս կերպով չղրկուին թերթերն ու պարբերականները, անոնց պատասխանատու վարիչներէն մէն մի թիւին համար կէս Օսմ. ոսկի կ'առնուի:

Յօդ. 9.— Երբ թերթ մը կամ պարբերական մը հրատարակուի, առանց վերեւը կամ ստորեւը պատասխանատու - վարիչին անուան, մէկ ոսկի տուգանք կ'առնուի, եւ ասոնց այդպէս առանց անուան օրի-հրատարակուիլը պատասխանատու - վարիչը զերծ չկացուցաներ օրինական պատասխանատուութենէ:

Յօդ. 10.— Անոնք որ փողոցներու եւ կամ հրապարակային վայրերու մէջ կը ծախեն կամ կը ցրուեն լրագիրներ, պարբերական հրատարակութիւններ եւ ուրիշ թերթեր, ձեռագիր կամ տպուած, միայն անոր տիտղոսը, գինը եւ հեղինակին կամ խմբագրին անունը կրնան բարձրաձայն ծանուցանել:

Արգիլուած է գործածել բարոյականի հակառակ տիտղոսներ, ինչպէս նաեւ յաճախորդներու ուշադրութիւնը հրաւիրել այդ հրատարակութեան վրայ՝ այնպիսի կասկածելի ծանուցումներով, որոնք կրնան վնասել անձի մը կամ ընկերութեան մը պատիւին ու վարկին եւ կամ գերագրգռութիւն կը պատճառեն. հակառակ ընթացքի մէջ գտնուողները կը պատժուին 25 դրշ. էն մինչեւ մէկ ոսկի տուգանքով եւ կամ մէկ օրէն մինչեւ մէկ շաբաթ բանտարկութեամբ:

Յօդ. 11.— Լրագիրներու եւ օրական կամ պարբերական հրատարակութեանց պարունակութեան համար տրամադրուած օրինական պատիժները կը գործադրուին, 1.— վարիչ պատասխանատուին եւ կամ տպագրո-տատիրոջին նկատմամբ, 2.— յօդուածի հեղինակին, 3.— տպագրողին, 4.— վաճառորդին կամ ցրուիչին նկատմամբ . . . . :

Յօդ. 12.— Այն անձը, որ ինքզինքը նիւթապէս ու բարոյապէս վնասուած կը նկատէ թերթերու եւ օրական ու պարբերական հրատարակութեանց պարունակութենէն, կրնայ դատ բանալ այն անձին դէմ, որուն պատասխանատուութիւնը ճշդուած է Յօդ. 11ի մէջ, եւ վնասուց հատուցում պահանջել, առանց նախապէս բողոք մը ուղղելու ըստիպուած ըլլալու . . . . :

ՀԱՒԱՔՈՅԹԻ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ

Երբ շատ մը քաղաքացիներ կը խմբուին հանրային կամ անհատական շէնքի մը մէջ եւ կամ հասարակաց վայր մը, խնդիրի մը նկատմամբ վիճելու կամ քաղաքացիներու բանախօսութիւնը լսելու համար, այդ մէկտեղումը կը կոչուի հաւաքոյթ: Հաւաքոյթի ազատութիւնը կը կայանայ այդ խմբումները ազատօրէն կարենալ ընելուն մէջ:

Հաւաքոյթի կարգէն կը դասուին ժողովները, միթինկները, լսարանները եւն.:

Կարգ մը երկիրներու մէջ հաւաքոյթներու կամ միթինկներու կազմակերպութիւնը կանխագոյն լրատ-ուութեան չկարօտիր. ոստիկանութեան պարտականութիւնն է իր աչալուրջ հսկողութեամբ հետապնդել հաւաքոյթները: Մինչդեռ Թուրքիոյ մէջ հաւաքոյթներու տէրն պէտք է կանխաւ լուր տալ պատկանող պաշտօնէութեան, յայտնելով գումարման վայրը եւ ժամանակը: Այս բանը կարեւոր է համարուած հանրային ապահովութեան տեսակէտով, որպէսզի, խռովութիւններ կամ անկարգութիւններ տեղի չունենան եւ ոստիկանութիւնը հսկէ անոնց վրայ:

Հաւաքոյթը տեւական չէ, այլ ժամանակաւոր. պէտք է որ նոյն օրուան մէջ, քանի մը ժամուան ընթացքին վերջանայ: Հաւաքոյթը հասարակաց ճամբաներու վրայ տեղի չունենար, որպէսզի երթեւեկը չխափանուի: Բացօդեայ հաւաքոյթներ ալ կ'ըլլան, բայց ընդհանրապէս պատերով շրջապատուած մասնաւոր շէնքերու մէջ տեղի կ'ունենան: Հաւաքոյթը պէտք է արագ ժամանակի մը մէջ, գիշերէն առաջ վերջանայ, որպէսզի ճիշդ առենին փակուին հանրային հաստատութիւնները եւ կամ սրճարանները, եթէ այս վերջիննե-

թուն մէջ տեղի ունեցած է հաւաքոյթը։ Իրիկուններն ալ կրնան տեղի ունենալ հաւաքոյթներ և քաղաքացի մը կրնայ հոն բանախօսութիւն մը (conference) տալ։

Ժողովը պէտք է սկսի դիւանի մը կազմութեամբ։ Դիւանը կը բաղկանայ Նախագահէ մը, և երկու անդամներէ։ Երբեմն կրնայ միմիայն Նախագահ մը ունենալ ժողովը։ Դիւանը պատասխանատու է հաւաքոյթի կանոնաւորութեան և օրէնքի հակառակ տեղի ունեցող ամէն բանի, ինչպէս նաեւ պարտաւոր է հսկել կարգապահութեան։ Ոստիկանական պաշտօնէութիւն մը կրնայ ներկայ գտնուիլ հաւաքոյթին, պայմանով ըլլալու համար թէ՝ օրէնքի հակառակ բան մը չըսուիր ու չգործուիր։ Անիկա կրնայ վերջ տալ հաւաքոյթին, ի հարկին ոյժի կիրարկումով, Դիւանին խնդրանքին վրայ կամ իր իսկ հեղինակութեամբ։

1912 Մարտ 5ին Նախարարաց Խորհուրդը խմբագրեց հաւաքումներու նոր օրինագիծ մը, որ Սուլթանին կողմէ հրամայուեցաւ ի գործադրութիւն առժամեայ կերպով և Երեսփոխանական ժողովն երբ գումարուի, անոր վաւերացումին ենթարկուելու պայմանով։ Անհատական այդ օրինագծին մի քանի յօդուածները։—

Յօդ. 1.— Հաւաքումը փողոցներու եւ հանրային վայրերու մէջ աղմկալից ձայներով խռնուիլ եւ կամ նոյն վիճակի մէջ բաժանուիլն է:

Յօդ. 2.— Փողոցներու եւ հանրային վայրերու մէջ զինեալ հաւաքումը արգիլուած է, հասարակութեան հանգստութիւնը վրդովող առանց զէնքի հաւաքումն եւս արգիլուած է:

Յօդ. 3.— Փողոցներու եւ հանրային վայրերու մէջ զինեալ եւ կամ առանց զէնքի երբ հաւաքումներ տեղի կ'ունենան, արդարութեան պաշտօնեաներու հանգամանք ունեցողները, այսինքն Վալի. Միւթէսարրֆ. Գայմագամ, Նահիյէներու Միւտիրները, Պոլսոյ ընդհ. ապահովութեան տնօրէնը, Բոլիս Գոմիսէրը, եւ ոստիկանական հրամանատարը կուգան հաւաքումի վայրը:

Փողերով ու թմբուկներով կը ծանուցանեն իրենց գալը, եթէ հա-

ւաքումը զինեալ է, անմիջապէս կը հրամայեն ցրուիլ եւ երթալ, իսկ եթէ չցրուին՝ այն ատեն կը յայտնեն որ բռնութիւն պիտի գործադրուի: Եթէ առաջին հրամանը ապարդիւն անցնի, կրկին փողն ու թմբուկը կը հնչեցնեն եւ երկրորդ ազդարարութիւն մը եւս կ'ըլլայ ու եթէ այս անգամ ալ ականջի չառնուի, հաւաքումը բռնի ոյժով կը ցրուուի:

Անզէն հաւաքումներու ժամանակ կառավարութեան պաշտօնեան առաջին փողը կամ թմբուկը հնչեցնելէ վերջ, հաւաքուողները ցրուելու համար ազդեցիկ ազդարարութիւններ կ'ընէ. եթէ չցրուին, յաջորդաբար երեք անգամ հրաման կ'ընէ: Երրորդ անգամէն վերջ եթէ չցրուին զինուորական ոյժով հաւաքումը կը ցրուէ: Հրամանը հետեւեալ կերպով պէտք է տեղի ունենայ: «Օրէնքին հնազանդեցէ՛ք, բռնի ոյժին պիտի դիմեմ, օրէնքին հնազանդողները թող անցնին երթան»:

ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ

ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ.— Ընկերակցութիւնը հաւաքոյթին պէս վայրկենական կամ ժամանակաւոր չէ, անիկա կը կազմուի շարունակուելու համար։

Ընկերակցութեանց օրէնքին համաձայն՝ ընկերակցութիւն կը կոչուի այն մարմին, որ կազմուած է բազմաթիւ մարդոց կողմէ, իրենց ծանօթութիւններն ու ջանքերն տեւական կերպով միացնելու նպատակով եւ շահաբաժին հանելէ տարբեր նպատակով մը» (Յօդ. 1)։

Ընկերակցութիւնները կը դասաւորուին հետեւեալ կերպով։

1. Բարեսիրական կամ բարեգործական ընկերակցութիւններ.
2. Քաղաքական ընկերակցութիւններ.
3. Կրօնական ընկերակցութիւններ։

Որեւէ նպատակի մը շուրջ ընկերակցութիւն կազմելու համար կանխագոյն հրամանի պէտք չկայ, միայն թէ կազմուելէ յետոյ, երբ անոր ուղղութիւնն ու նը-

պատակը ճշդուած է, հիմնադիրներուն կողմէ պէտք է յայտագիր մը տրուի՝ մայրաքաղաքին մէջ, եթէ ընկերակցութեան կեդրոնը հոն է, Ներքին Գործոց Նախարարին, գաւառներու մէջ քաղաքային ամենաբարձր պաշտօնեային։ Այս յայտագիրը պէտք է պարունակէ՝ 1. Ընկերակցութեան անունը, 2. Ընկերակցութեան նպատակը։ 3. Կեդրոնական Վարիչ Մարմինին և վարչական գործերով զբաղելու պաշտօն ունեցողներուն անունը, հանգամանքը և բնակատեղին.

Ընկերակցութեան նպատակը և գործելակերպը բացատրող ծրագրէն երկու օրինակ պէտք է միացուի վերոյիշեալ յայտագրէն, կնքուած ընկերակցութեան պաշտօնական կնիքով, իսկ կառավարութիւնը կուտայ արտօնագիր մը, երբ կազմուած ընկերակցութեան ծրագիրը համապատասխան կը գտնէ ընկերակցութեանց օրէնքին։

Որ և է ընկերակցութեան զանազան քաղաքներու մէջ կազմուած մասնաճիւղերը՝ իրենց գոյութիւնին ապացուցանող ծանուցագիր մը պէտք է տան կառավարութեան և անկէ ստանան արտօնագիր։ Մասնաճիւղերը պարտական են նաև ծանուցագիրով իրենց մասնաճիւղին տեղւոյն կառավարութեան ներկայացուած և անկէ արտօնուած ըլլալը ժողովրդին յայտնել։

ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Բարեգործական կը կոչուին այն ընկերակցութիւնները, որոնք կազմուած են միմիայն բարեսիրական և զարգացման նպատակով՝ զերծ բոլորովին քաղաքական գոյն ունենալէ։ Այս կարգի ընկերակցութիւններ գործ ունին միմիայն ժողովուրդին բարոյական ու մտաւորական կեանքին հետ։ Այս ընկերակցութիւններու շար-

քէն կը դասուին՝ ժողովրդային մատենադարաններ, լսարաններ, ընթերցատուններ, թատրոններ, հիւանդանոցներ, անկելանոցներ հիմնելու, դպրոցներ բանալու և ժողովրդային պէտքերուն հասնելու նպատակով կազմուած զանազան ընկերակցութիւններ, ինչպէս նաև հրատարակչական ընկերութիւններ։ Բարեգործական ընկերակցութիւնները խտրութիւն չեն ընդունիր՝ ո՛չ կրօնի կամ դաւանութեան, ո՛չ ալ սեռի։

Մեր մէջ այս կարգի ընկերակցութիւններէն յիշատակութեան արժանի են Հ. Բ. Ընդհանուր Միութիւնը, որ հիմնուած է 1906 թուականին՝ Եգիպտոսի մէջ Նուպար փաշայի առաջնորդութեամբ։ Այս ընկերակցութիւնը սահմանադրութենէն յետոյ Թուրքիոյ մէջ ալ սկսաւ գործել՝ զանազան քաղաքներու մէջ մասնաճիւղեր հաստատելով։ Այժմ իր դրամագլուխը կը հասնի 30000 ոսկիի։ Իր գլխաւոր նպատակն է օգնել հայ գիւղացիներուն և ազգային դաստիարակութեան զարկ տալ։ Կան նաև՝ Հայոց Միացեալ Ընկերութիւնը, որուն նպատակն է կրթութիւնը տարածել ազգին մէջ, դպրոցներու հաստատութեամբ, Ազգանուէր Հայուհեաց Միութիւնը, որ իգական սեռի դաստիարակութեան հոգ կը տանի, և ուրիշ զանազան Միութիւններ։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Քաղաքական ընկերակցութիւններ կամ կուսակցութիւններ կը կոչուին այն ընկերակցութիւնները, որոնք ժողովրդային մտաւոր ու բարոյական զարգացումէն զատ՝ ունին ուրիշ աւելի գլխաւոր նպատակներ ալ. այն է՝ ժողովուրդին քաղաքական ու տնտեսական կատարեալ ազատագրութիւնը։ Քաղաքական կուսակցութեանց քաղաքական նպատակն է հսկել երկրին կառավարութեան

եղանակին վրայ և ի հարկին զայն վարել, եթէ պէտք տեսնուի փոխել բէժիմը, առնելի լաւագոյն ու ժողովրդապետական ձեւ մը վերածելու պայմանով, միմիայն հայրենիքի ու ժողովրդական շահերէ դրդուած։ Բայց այս պարագային անհրաժեշտ է որ ընդհանուր համաձայնութիւն մը գոյանայ ու ներքին խռովութիւններու և կուսակցական աղետալի կռիւներու տեղի չտրուի։ Քաղաքական կուսակցութեան մը տնտեսական նպատակն է, բոլոր քաղաքացիներուն ալ հաւասարապէս բարեկեցիկ ու երջանիկ կեանք ապահովել և կեղեքող ու կեղեքուող դասակարգերը ջնջելով՝ տնտեսական տագնապին վերջ տալ։

Քաղաքական կուսակցութիւններն են որ կ'աշխատին ունենալ իրենց ներկայացուցիչները, որքան որ կարելի է շատ թուով, Խորհրդարանին մէջ, որպէսզի իրենց ընդգրկած սկզբունքները անոնց միջոցով կարենան օրինաւորապէս առաջ մղել։ Այս նպատակին հասնելու համար անոնք ազատ են՝ օրինական սահմանին մէջ՝ պրոպականտ ընել ժողովուրդին իրենց թեկնածուները, Երեսփոխանական ընտրութեան ատեն։ Ընտրական պայքարը ազատ է, նոյնիսկ կառավարութիւնը իրաւունք չունի պրոպականտային արգելք հանդիսանալու։

Քաղաքական կուսակցութիւնները կ'ունենան իրենց մասնաւոր պաշտօնաթերթը (օրկան), որոնց միջոցով, և օրինաւոր ճամբէն չշեղելով, կրնան պարզել իրենց սկզբունքները կամ քաղաքական ու տնտեսական դաւանանքները, և մատնանշել կառավարութեան ու ժողովուրդին այն ճամբան, որ կրնայ առաւել օգտակար ըլլալ երկրին։

Վերոյիշեալ երկու տեսակ ընկերակցութիւններու հանդէպ կառավարութեան դիրքն ու իրաւասութիւնը

ճշդուած է ընկերակցութեանց օրինագծին մէջ։ Ոստիկանութիւնը իրաւունք ունի քննելու ընկերակցութիւնները և անոնց գլուխները, որոնք միշտ բաց պիտի մնան ոստիկանութեան պաշտօնեաներուն առջև, միայն թէ ոստիկանները պէտք է վաւերագիր մը ունենան ի ձեռին՝ ստորագրուած տեղւոյն քաղաքական ամենաբարձր պաշտօնատարէն՝ պաշտօնական հանգամանքով կարենալ ներս մտնելու համար այդ կարգի պաշտօնատեղիէ մը։

Աշխարհիկ (laïque) ընկերակցութիւնները, ընդհանրապէս օտար երկիրներու մէջ, և մասնաւորապէս Ֆրանսայի մէջ հիմնուած են հետևեալ երեք գլխաւոր պայմաններուն վրայ.

1.— Առանց հանրային իշխանութենէն արտօնութիւն ստանալու՝ ազատօրէն կազմուած ընկերակցութիւնները քաղաքական անհատականութիւն (personnalité civile) չունին, այսինքն ստացուածքներու տիրանալու և արդարութեան առջև յանուն ընկերակցութեան դատ վարելու իրաւունքը, բայց անոնք կրնան ստանալ այդ իրաւունքը, երբ անցնին հետևեալ երկու հանգամանքներէն մէկուն մէջ։

2.— Պարզ յայտարարութիւն մը ընելով և յայտնելով ընկերութեան անունը, նպատակը և վարիչ մարմինի անդամները, ընկերակցութիւն մը կը ստանայ իրաւունքը ընդունելու հանգանակութիւններ, նպաստներ, ծախսելու և գնելու անշարժ կալուածներ (immeuble)հող տուն ևլն. պայմանաւ որ հարկաւոր ըլլան իրենց պաշտօնատեղիին համար (օրինակի համար, տուն մը՝ որ պարունակէ սրահ մը՝ հաւաքոյթի համար, մատենադարան մը, գրասենեակներ նախագահին, կոմիտէին անդամներուն և պաշտօնեաներուն համար): Անշարժ կալուածներու վերաբերեալ պայմանը, ընդհա-

նուր է և կը կիրարկուի նոյնիսկ հանրութեան օգտակար ճանչցուած ընկերութիւններու (société) համար։

3. — Պետական խորհուրդէն սահմանուած վաւերագրով հանրային օգտին ծառայող ընկերակցութիւններ կը ստանան իրաւունք ընդունելու մասնաւոր նուէրներ և կտակներ, բայց երկու պայմանով. 1. Պէտք է արտօնութիւն տանել գաւառապետէն 3000 ֆր.էն պակասի և նախարարէն 3000 ֆր. է աւելի։ 2. Այն անշարժ կալուածները, որոնք ընկերակցութեան պաշտօնատեղիին հարկաւոր չեն, պէտք է վաճառուին ի շահ ընկերակցութեան։

Վերոյիշեալ երեք պայմանները կը ներկայացնեն այն ընդհանուր սկզբունքները, որոնց վրայ հիմնուած է ընդհանրապէս բոլոր երկիրներու ընկերակցութեանց կանոնագիրը՝ քաղաքական անհատականութեան տեսակէտէն։ Օսմանեան պետութեան մէջ Սահմանադրութենէն յետոյ Խորհրդարանի առաջին նստաշրջանին մէջ (1909) մշակուած ընկերակցութեանց կանոնագիրն ալ գրեթէ միևնոյն հիմը ունի քաղաքական անհատականութեան տեսակէտէն։

Այս ընկերակցութիւնները կրօնքի, ցեղի և դաւանանքի խտրութիւն չեն ընդունիր։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵՒ ԱՆՈՆՑ ԴԵՐԸ. — Իրաւական պետութեան կամ Սահմանադրական երկիրներու մէջ քաղաքական կուսակցութիւններու գոյութիւնը անխուսափելի է և միանգամայն հրամայական անհրաժեշտութիւն։ Քաղաքական կուսակցութիւններու չգոյութիւնը կը նշանակէ բռնապետութեան գոյութիւն։ Ժողովուրդի զանազան դասակարգերու շահերու պաշտպանութիւնը և պետութեան կառավարութիւնը՝ կուսակցութիւններու կուտան անհատական և-

քաղաքական նպատակներ։ Բազմատեսակ կուսակցութիւններու գոյութիւնը անկէց է՝ որ դասակարգերու մէջ շահերու նոյնութիւն չկայ, և իւրաքանչիւր դաս իր շահերուն համապատասխան ծրագրով և մասնաւոր գործելակերպով համախումբ գործունէութիւն մը կ'առաջադրէ։

Գլխաւորաբար ութը տեսակ կուսակցութիւններ գոյութիւն ունին։

1. — **Միապետականներ** (Monarchiste), որոնց նպատակն է հաստատել միապետին բացարձակ իշխանութիւնը, բռնապետական կառավարութեան մը վերահաստատումով և զրկել ժողովուրդը իր ձեռք բերած իրաւունքներէն։

2. — **Պահպանողականներ** (Conservateur), որոնց նըպատակն է գոյութիւն ունեցող վիճակին պահպանութիւնը. այսինքն պաշտպան կը կանգնին խոշոր կալուածատէրներու, հոգևորականութեան, կառավարական պաշտօնեաներու շահերուն և անոնց վայելած առանձնաշնորհումներուն։ Երբեմն պահպանողական կուսակցութիւնը աւելի եռ կ'երթայ և կը դառնայ յետադիմական։

3. — **Ազատականներ** (Liberaliste), որոնց նպատակն է պաշտպանել ամբողջ ժողովուրդին բարոյական ու քաղաքական շահերը, իրաւունքներն ու ազատութիւնները։

4. — **Արմատականներ** (Radical), որոնք արմատական բարեփոխութիւն կ'ուզեն մտցնել գոյութիւն ունեցող քաղաքական կեանքին մէջ։

5. — **Ռամկավարներ** (Dèmocrate), որոնք նպատակ ունին քաղաքականապէս ազատագրել մարդկութիւնը՝ տէր դարձնելով զայն իր բոլոր քաղաքական իրաւունքներուն։

6. — Ընկերվարականներ (Socialiste) որոնք նպատակ ունին մարդուն քաղաքական ու տնտեսական կատարեալ ազատագրութիւնը։

7. — Անիշխանականներ (Anarchiste), որնք կ'ուզեն օրէնք ու կառավարութիւն ջնջել և մարդը անիշխան դարձնել։

8. — Ոչնչականներ (Nihiliste), որոնք կ'ուզեն ջնջել աշխարհի երեսէն բոլոր գոյութիւն ունեցող կարգերը. առանց տեղը նոր մը դնելու ծրագիր ունենալու(1)։

Կուսակցութիւնները պարլամէնտներուն մէջ իրենց բռնած դիրքին համեմատ կը կոչուին աջակողմեան, ձախակողմեան և կեդրոնական կուսակցութիւններ։

Այժմ մեր մէջ գործող կուսակցութիւններն են, Հայ Սահմանադրական Ռամկավար կուսակցութիւն եւ Վերակազմեալ Հնչակեան Կուսակցութիւն, որոնք աէմօկրատական սկզբունքներ ունին, իսկ ընկերվարական սկզբունք ունին Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը և Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը, որ հաստատուած ըլլալով 1887ին, եղած է հայ առաջնակարգ քաղաքական կուսակցութիւնը՝ սօցիալիստական ծրագրով։

Թուրքերու մէջ երկու գլխաւոր կուսակցութիւններ կան Իթթիհատ և Իթիլաֆ։ Առաջինը որ բռնապետութեան շրջանին կազմակերպուած՝ աշխատած է սահմանադրութեան, այժմ կառավարական կուսակցութիւն մը դարձած է և ունի աւելի պանպանդական և ազգայնական ծրագիր, իսկ երկրորդը Սահմանադրութեան շրջանին կազմուած է և ընդդիմադիրի դեր կը կատարէ,

---

1) Վերջին երկու տեսակ կուսակցութիւնները շատ սահմանափակ վիճակ մը ունին, և իրենց յայտնած գաղափարները խիստ արտառոց կը թուին։

ունի աւելի ազատական ծրագիր քան Իթթիհատը։

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — Կրօնական ընկերակցութիւններ կը կոչուին այն միաբանութիւնները, որոնք կը կազմուին գլխաւորաբար կրօնաւորներէ և նպատակ ունին իրենց հաւատացած կրօնքին և յարած դաւանութեան տարածումը, ծաւալումը և միաբանութեան հաստատումը։ Այս տեսակ միաբանութիւններ կազմուած են առհասարակ ամէն երկիրներու մէջ ալ և ամէն տեսակ ռէժիմի տակ, որովհետեւ ինչպէս տեսանք խղճի ազատութեան մէջ, կրօնքը և կրօնաւորները ազատ էին բոլոր երկիրներու մէջ ալ եւ այս վերջինները բոլորովին անկախ կը գործէին պետական իշխանութենէն, երբ խնդիրը զուտ կրօնական ըլլար։

Մեր մէջ կրօնական միաբանութիւնները չեն այն, ինչ որ են օտարներուն մէջ։ Եւրոպական երկիրներու մէջ կրօնական միաբանութիւններ կը կազմուին, ո՛չ միայն վանքերու շրջափակէն ներս, ինչպէս սովորութիւն է մեր մէջ, այլ իրենց միաբանութիւնները կը տարածեն բոլոր քաղաքներու մէջ ալ, նոյնիսկ օտար երկիրներու մէջ և կ'աշխատին իրենց ծրագրին ու դաւանանքին տարածման։ Այդ նպատակին համար անոնք իրենց մուտ գտած տեղերը կը հաստատեն եկեղեցիներ և կը հիմնեն դպրոցներ՝ իրենց մասնաւոր ուղղութեամբ ղեկավարուող։ Նշանաւոր է Ժէզուիթներու միաբանութիւնը, որ ծագում առնելով Ֆրանսայէն տարածուած է գրեթէ աշխարհի ամէն կողմը և իր իշխանութիւնն ու ազդեցութիւնը այնքան առաջ տարած է որ 18 - 19 րդ դարուն մէջ ամբողջ Ֆրանսան իր ազդեցութեան տակ առած է։ 1901 ին ամբողջ Ֆրանսայի մէջ Ժէզուիթներու միաբանութեան պատկանող 31000 կրօնաւորներ և 129000 կրօնաւորուհիներ կային։ Նը-

ցանուար է նաև Ամերիկայի Պօրթի Մխիթարեան Ընկերութիւնը։

Մեր մէջ կարելի չէ ասանկ զօրաւոր կրօնական միաբանութիւն մը յիշել։ Յիշատակութեան արժանի է Վենետիկի և Վիէննայի մէջ գոյութիւն ունեցող Մխիթարեան Միաբանութիւնը, որ հիմնուած է 1703ին Մխիթար Աբբայի ձեռքով և գրական-հայագիտական տեսակէտով մեծ ծառայութիւն մատուցած է ազգին. Հայ կրօնաւորները սկիզբէն ի վեր խառն իրաւունքներով գործած են հայ աշխարհականներուն հետ թէ՛ կրօնական և թէ՛ աշխարհական գործերու մէջ։

Կրօնական ընկերակցութիւններու վերաբերող անդամներուն անհատական ազատութիւնը կաշկանդուած է, անոնք պէտք է անպայման վստահութիւն և կոյր հնազանդութիւն ունենան իրենց կրօնական պետերուն, իրենց յայտնած ազատ կարծիքներուն համար կը քննադատուին և պատիժներու կ'ենթարկուին, մինչդեռ աշխարհիկ (laïque) *ընկերակցութիւններու մէջ անհատը օրէնքի տակ կատարեալ ազատութիւն կը վայելէ և կրնայ իր ազատ կարծիքները հրատարակել իր իսկ պատկանած ընկերակցութեան նկատմամբ։*

Կրօնական ընկերակցութիւնները կը կազմուին միմիայն միևնոյն կրօնքի ու դաւանութեան պատկանող կրօնաւորներէ և կրօնաւորուհիներէ։ Այս ընկերակցութիւնը սեռի խտրութիւն չընդունիր։

ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԵԱՆՑ ՕՐԷՆՔԸ. — Հոս կը զետեղենք Օսմանեան պետութեան այժմ գործադրութեան մէջ եղող ընկերակցութեանց օրէնքը։

ԳԼՈՒԽ Ա.

Յօդ. 1.— Ընկերակցութիւն կը կոչուի այն մարմին, որ կազմուած է բազմաթիւ մարդոց կողմէ՝ իրենց ծանօթութիւններն ու ջանքերը տեւական կերպով միացնելու եղանակով եւ շահաբաժին հանելէ տարբեր նպատակով մը:

Յօդ. 2.— Ընկերակցութիւն մը կազմելու համար նախապէս արտօնութիւն առնելու պէտք չկայ: Միայն թէ ընկերակցութեան հիմնարկութենէն վերջ՝ վեցերորդ յօդուածին համաձայն անպատճառ կառավարութեան տեղեկութիւն տալ պէտք է:

Յօդ. 3.— Օրէնքի ու բարոյականի հակառակ ապօրինի հիման մը վրայ եւ կամ երկրին ամբողջութիւնը եւ պետութեան քաղաքային ամբողջութիւնը խանգարելու, կառավարութեան արդի ձեւը փոխելու, եւ Օսմանեան զանազան տարրերը քաղաքականապէս բաժնելու նպատակով՝ ընկերակցութեանց կազմութիւնը արգիլուած է:

Յօդ. 4.— Ցեղային անուն եւ բնաւորութիւն ունեցող քաղաքական ընկերակցութեանց կազմութիւնը արգիլուած է:

Յօդ. 5.— Ընկերակցութեանց անդամները առնուազն քսան տարու պէտք է ըլլան, եւ պէտք չէ որ ոճիրով մը դատապարտուած եւ կամ իրենց քաղաքային իրաւունքներէն զրկուած ըլլան:

Յօդ. 6.— Գաղտնի ընկերակցութեանց կազմութիւնը բացարձակապէս արգիլուած է: Հետեւապէս ընկերակցութեան մը հիմնարկութենէն անմիջապէս ետք, հիմնադիրներուն ստորագրութեամբ յայտագիր մը կը տրուի Ներքին Գործոց Նախարարութեան՝ եթէ ընկերակցութեան կեդրոնը Պոլիս կը գտնուի, եւ տեղւոյն քաղաքային ամենաբարձր պաշտօնեային՝ եթէ գաւառներու մէջ է: Այս յայտագրին մէջ, որուն փոխարէն ստացագիր մը (իլմուխապէր) պիտի տրուի, պիտի ծանուցուին ընկերակցութեան անունը, նպատակը, կեդրոնական մարմինը եւ վարչական գործերով զբաղելու պաշտօն ունեցողներուն անունը, հանգամանքը եւ բնակատեղին: Յայտագրին պէտք է ընկերանան ընկերակցութեան ծրագրէն երկու օրինակ, կնքուած ընկերակցութեան պաշտօնական կնիքով: Ստացագիր առնելէ ետք հիմնադիրները պիտի ծանուցանեն այս բանը: Ընկերակցութիւնները պարտաւոր են թէ՛ իրենց ծրագրին եւ թէ՛ վարչական մարմնոյն ու իրենց բնակատեղիին մէջ մտցուած փոփոխութիւնները իսկոյն իմացնել կառավարութեան:

Այս փոփոխութիւններուն երրորդ անձի մը հանդէպ ունեցած ազ-

դեցութիւնը՝ անոնց կառավարութեան հաղորդուելու օրէն կը սկսի: Այս փոփոխութիւնները պիտի արձանագրուին մասնաւոր տոմարի մը մէջ, որ դատական եւ քաղաքային իշխանութեանց ցոյց պիտի տրուի, երբոր պահանջուի:

Յօդ. 7.— Ընկերակցութեան մը կեդրոնին մէջ, անդամներուն թիւը երկուքէ նուազ չըլլալու պայմանով, վարչական մարմին մը պիտի գտնուի. եթէ ընկերակցութիւնը ճիւղեր ունի, ասոնց մէջ ալ կեդրոնին կապուած վարչական մարմիններ պէտք է ըլլան: Այս մարմինները մասնաւոր տետրակներ պիտի բռնեն արձանագրելու համար, Ա.) Ընկերակցութեան անդամներուն ինքնութիւնը եւ մուտքի թուականը, Բ.) Վարչական մարմինի որոշումները, թղթակցութիւնները եւ զեկոյցները, Գ.) Ընկերակցութեան հասոյթներն ու ծախքերը՝ իրենց մանրամասնութիւններով: Այս տետրակները՝ երբոր պահանջուին՝ ցոյց պիտի տրուին դատական եւ քաղաքային իշխանութեանց:

Յօդ. 8.— Ամէն ընկերակցութիւն, որ վեցերորդ յօդուածին համաձայն յայտագիր տուած է, կրնայ իններորդ յօդուածին մէջ ցոյց տրուած կերպով եւ փոխանորդի մը միջոցով՝ իբրեւ դատախազ եւ իբրեւ դատախազեալ ներկայ գտնուիլ դատարաններու մէջ եւ ընդունիլ ու գործածել ի հարկին՝ կառավարութեան տալիք նպաստներէ զատ՝ նաեւ. Ա.) Իր անդամներուն տուած անդամավճարները, որ տարեկան 24 ոսկիէն պէտք չէ անցնին, Բ.) Ընկերակցութեան վարչութեան համար եւ անդամներուն իբրեւ հաւաքատեղի ծառայող շէնքը եւ Գ.) Ընկերակցութեան նպատակին իրագործման համար պէտք եղած անշարժ ինչքերը, համաձայն մասնաւոր օրէնքի տրամադրութեան: Ընկերակցութիւնները պէտք չէ ասոնցմէ դուրս ուրիշ անշարժ ինչքերու տէր ըլլան:

Յօդ. 9.— Ընկերակցութեան վերաբերող գործերու համար ընկերակցութեան անունով պաշտօնեաներու, դատարաններու եւ պաշտօնական ժողովներու մօտ կատարուելիք ամէն դիմում կամ պահանջում միայն դրոշմաթղթաւոր լիազօրագրով պէտք է կատարուի, որ ընդհանուր քարտուղարին կամ տնօրէններուն ստորագրութիւնն ու անձնական կնիքը պէտք է կրէ: Ընկերակցութեան անունով գործող այս կարգի մարդոց ինքնութիւնը պէտք է բացատրուած ըլլայ ընկերակցութեան ծրագրին մէջ:

Յօդ. 10.— Ընկերակցութեան անդամները երբ որ ուզեն, կրնան ընկերութենէն բաժնուիլ, նոյնիսկ եթէ հակառակ տրամադրութիւն մը գտնուի ծրագրին մէջ, պայմանով սակայն որ նոյն տարուան իրենց անդամավճարները հատուցանեն:

Յօդ. 11.— Ընկերակցութեան հաւաքատեղիներուն մէջ ամէն կարգի հրային եւ վիրաւորիչ զէնքերու մուտքն ու պահպանումը արգիլուած են: Միայն, որսորդութեան եւ *սփորթի* յատուկ գիւղերու մէջ՝ հարկ եղածին չափ զէնք կարելի պիտի ըլլայ պահել՝ ոստիկանութեան տեղեկութեամբը:

Յօդ. 12.— 2րդ եւ 6րդ յօդուածներուն համաձայն յայտագրով կառավարութեան իմաց չտրուած ընկերակցութիւնները՝ կառավարութեան կողմէ արգիլուելէ ետք, հիմնադիրներն եւ հաւաքավայրի տէրը կամ վարձակալը հինգ ոսկիէն մինչեւ քսանը հինգ ոսկիի դրամական տուգանքի ենթակայ պիտի ըլլան, նաեւ այդ ընկերակցութիւնները՝ երբ 3րդ յօդուածին մէջ յիշուած եւ պատժական օրէնքին մէջ բացատրուած վնասակար եւ արգիլուած նպատակներէն մէկուն համար կազմուած են, նոյն օրէնքին համաձայն, հարկ եղած պատիժին կ'ենթարկուին:

Յօդ. 13.— 6րդ յօդուածին տեղեկատուութեան չվերաբերող միւս տրամադրութիւններուն եւ 4րդ 6րդ 7րդ եւ 9րդ յօդուածներուն տրամադրութեանց հակառակ ընթացքի մէջ գտնուողներէն երկու ոսկիէն մինչեւ տասը ոսկի դրամական տուգանք կ'առնուի: 12րդ յօդուածին համաձայն արգիլուած ընկերակցութիւն մը ներկայ օրէնքին հակառակ ըլլալով, վերահաստատող եւ վարող անձերը 10 ոսկիէն մինչեւ 50 ոսկիի դրամական տուգանքի եւ երկու ամիսէն մինչեւ մէկ տարի բանտարկութեան կը դատապարտուին: Միեւնոյն պատիժը կը գործադրուի անոնց նկատմամբ՝ որոնք արգիլուած ընկերակցութեան մը անդամներուն իբր հաւաքատեղի՝ իրենց տեղերը կը յատկացնեն:

Յօդ. 14.— Անդամներուն հաւանութեամբն ու կամօքը եւ կամ ներքին կանոնագրութեան համաձայն ջնջուած եւ կամ կառավարութեան արգիլած ընկերակցութեան սեփական գոյքերու մասին, երբ նոյն ընկերակցութեան հիմնական կանոնագրութեան մէջ որ եւ է բացատրութիւն կայ՝ ըստ այդ բացատրութեան, եւ եթէ չկայ՝ ընկերակցութեան ընդհանուր ժողովին կողմէ տրուելիք որոշման համաձայն գործողութիւն կը կատարուի:

Արգիլուած ընկերակցութիւնը՝ երբ 3րդ յօդուածին մէջ յիշուած վնասակար եւ արգիլուած նպատակներէն մէկուն համար կազմուած ընկերակցութիւններէն է, անոր գոյքը կառավարութեան կողմէ կը գրաւուի:

Յօդ. 15.— Գիւղերը եւս այս գլուխին մէջ յիշուած ընկերակցութիւններէն կը նկատուին.

Յօդ. 16.— Այժմ գոյութիւն ունեցող ընկերակցութիւնները պարտաւոր են ներկայ օրէնքին ծանուցման թուականէն սկսեալ մինչեւ երկու ամիս 2րդ եւ 6րդ յօդուածներուն համաձայն յայտագիր տալու, իմաց տալու պայմանները գործադրելու եւ միւս յօդուածներու տրամադրութեանց համաձայն շարժելու։

ԳԼՈՒԽ Բ.

Յօդ. 17.— Որպէսզի ընկերակցութիւն մը հանրային շահերու ծառայող նկատուի պէտք է որ Պետական խորհրդոյ որոշմամբ վաւերացուի կառավարութենէն:

Այս ընկերակցութիւնները կրնան կատարել բոլոր այն իրաւական գործառնութիւնները որոնք չեն հակառակ իրենց հիմնական կանոնագրերուն: Երբ ընկերութեան բաժնեթուղթերը կրողին կը վերաբերին (au porteur) պէտք է ամէն պարագայի մէջ փոխանցուին եւ արձանագրուին ընկերակցութեան անունով: Ընկերակցութիւնը չկրնար ընդունիլ իրեն եղած այն կտակները եւ նուէրները, որոնց համար կառավարական մասնաւոր արտօնութիւն չէ առնուած: Երբ կտակուած կամ նուիրուած ապրանքը անշարժ է անոր պէտքը չզգացուիր ընկերակցութեան գործունէութեան մէջ, այդ ապրանքը կը ծախուի եւ վաճառման որոշմնագրին մէջ կը բացատրուի թէ ե՛րբ պիտի ծախուի անիկա: Վաճառուած կալուածի փոխարժէքը կը յանձնուի ընկերակցութեան տեղը:

Յօդ. 18.— Ոստիկանները իրաւունք ունին քննելու ընկերակցութիւնները եւ կլիւպները, որոնց հաւաքման վայրերը միշտ բաց պիտի ըլլան ոստիկանութեան պաշտօնեաներու առջեւ. միայն թէ ոստիկանական պաշտօնեաները այդպիսի տեղէ մը ներս մտնելու համար, Պոլսոյ մէջ Ոստիկանական Նախարարին իսկ գաւառներու մէջ քաղաքային ամենաբարձր պաշտօնատարին կամ անոր փոխանորդներու կողմէ ստորագրուած պաշտօնական արտօնագրեր ունենալու են ի ձեռին, որպէսզի կարենան ի պահանջել հարկին ապացուցանել թէ այդ մուտքը կատարուած են իրական պէտքի մը վրայ հիմնուած:

Յօդ. 19.— Այս կանոնագրին գործադրութիւնը յանձնուած է Ներքին եւ Դատական նախարարներուն:

Գ. ԳԼՈՒԽ

ՀԱՒԱՍԱՐՈՒԹԻՒՆ
ԵՒ
ԵՂԲԱՅՐՈՒԹԻՒՆ

Հաւասարութիւնը մարդկային երջանկութեան աղբիւրն է:

ԿԱՈՒՑԿԻ

Մարդուն կամ քաղաքացիին բնական իրաւունքներու ամփոփումին մէջ տեսանք թէ հաւասարութիւնն ու եղբայրութիւնը ազատութեան հետ միացած դուրս բերած էին այն երրորդութիւնը, որ մարդուն իրաւունքներուն նշանաբանը դարձած էր։

Հաւասարութիւնը այն ճշմարտութիւնն է որ թէեւ ամէնէն քիչ գոյութիւն ունեցող բանն է աշխարհի վրայ՝ սակայն ամենամեծ ընդունակութիւնը կը ցուցնէ մարդկային երջանկութեան ծառայելու համար։ Աշխարհի մէջ գոյութիւն ունեցող բոլոր թշուառութիւններն ու դժբախտութիւնները, բացի բնական աղէտներէն, մարդկային անհաւասարութեան արդիւնք են։

Հաւասարութեան սկզբունքը երկու տեսակ անհաւասարութիւններ կ'ընդունի.

1.— *Բնական անհաւասարութիւններ,*

2.— *Արուեստական անհաւասարութիւններ։*

ԲՆԱԿԱՆ ԱՆՀԱՒԱՍԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— *Բնական կը կոչուին բոլոր այն անհաւասարութիւնները, որոնք բնութեան ու միջավայրի արդիւնք են։ Օրինակի հա-*

ժառ, հոս կը բարձրանայ լեռը իր լայնանիստ տարածութեամբ և ծառախիտ անտառներով, հոն կը տարածուի դաշտավայրը կանանչ մարգերով ու իր բերրի բուսականութեամբ: Անդին ծովն է որ իր վէտվէտուն կոհակներովը կ'ալեծփի ու ովկիանոսը կը մռնչէ, անդին անեզր, անջրդի անապատն է որ կատաղի մրրիկներու զօրութեամբ աւազէ ալիքներ կը բարձրացնէ: Տեղ մը բեւեռային սաստիկ ցուրտն է որ ամէն բան սառնամանիքի կը վերածէ, ուրիշ տեղ մը հասարակածային կիզիչ արեւն է որ ամէն բան կ'այրէ, կը խանձէ: Մարդերը տեղ մը կարճ, գեր ու ճերմակ են, ուրիշ տեղ մը երկայնահասակ, բարակ ու սեւ են: Մարդկային այս անհաւասարութիւնները միջավայրի արդիւնքն են և բնական կը նկատուին: Ո՛չ ոք կը մտածէ թէ այս կարգի բնական անհաւասարութիւններ կրնան հարթըւիլ: Միայն իրողութիւն է թէ մարդիկ գիտութեան միջոցով սկսած են կռուիլ բնութեան դէմ և այդ կերպով կարգ մը բնական աղէտներէն զերծ մնալ: Անոնք կ'ուզեն իրենց իմացական ուժին շնորհիւ բնութիւնը իրենց ծառայեցնել և ո՛չ թէ անոր գերին դառնալ, ինչպէս էր հին մարդկութիւնը: Գիտութեան շնորհիւ անապատներու մէջ լեռներ կը բարձրանան, անձրեւներ կը տեղան և ամայի անապատը կը դառնայ բնակութեան գեղեցիկ վայր մը և բերրի դաշտ մը: Լեռներ, ապառաժներ կը ճեղքուին ու ծովեր, ովկիանոսներ իրարու հետ կը միանան՝ հաղորդակցութիւնները դիւրացնելու համար: Սուէզի ջրանցքը և բացուելիք Բանամայի ջրանցքը մարդուն բնութեան յաղթահարելու ամենամեծ ապացոյցներն են: Կը կարծուի թէ գիտութեան շնորհիւ հետզհետէ բնութիւնը մարդուն պիտի հպատակի և անոր խաղալիքը պիտի դառնայ, ինչպէս անկէց առաջ մարդը բնութեան խաղալիքը դար-

ձած էր:

Մարդկային իմացականութիւնն ու քաղաքակըրթութիւնն ալ միջավայրի ազդեցութեան կ'ենթարկըւին: Տեղ կայ՝ ուր մարդուն իմացականութիւնը բարձր կարողութիւններով օժտուած կ'ըլլայ և քաղաքակրթութիւնը արագ կը յառաջդիմէ, տեղ ալ կայ՝ ուր մարդուն իմացականութիւնը շատ դանդաղ ու թոյլ է: Մարդուն ֆիզիքական կազմը և բարոյական նկարագիրն ալ կ'ենթարկուի միջավայրի ազդեցութեան: Այս կալուածներուն մէջ համաշխարհային հաւասարութիւն ստեղծել անկարելի է եւ հաւասարութիւնը ըմբռնելի է միմիայն իւրաքանչիւր միջավայրի ստեղծած պայմաններուն համեմատ: Բնական անհաւասարութիւններն անվերածելի են:

ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ԱՆՀԱՒԱՍԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — Բացի բնական անհաւասարութիւններէն, այսօր աշխարհի վրայ կը վխտան արուեստական անհաւասարութիւններ, որոնք մարդոց ձեռքով ստեղծուած են և կը ծառայեն միմիայն մարդկային կեանքի նսեմացումին և երջանկութեան ու ազատ իրաւունքներու խափանման: Մարդուն ամենամեծ իրաւունքն ու պարտականութիւնն է վերջ տալ բոլոր արուեստական անհաւասարութիւններուն և ստեղծել ճշմարիտ հաւասարութիւնը, որ կարելի է սահմանել գլխաւորապէս հետեւեալ չորս կէտերուն մէջ:

ՊԱՏԵՀՈՒԹԵԱՆՑ ՀԱՒԱՍԱՐՈՒԹԻՒՆ. — Պատեհութիւնները մարդուն թաքուն կարողութիւնները երեւան հանելու միջոցներ են: Մարդուն կարողութիւնները պէտք չէ զո՛հ երթան նիւթական պատճառներու և քաղաքական ու դասակարգային խտրութեանց: Դաստիարակութեան յառաջդիմութեան, զարգացումի, պաշտօնական և քաղաքական բարձր դիրք գրաւելու

պատեհութիւնները պէտք է ամենուն աչքին հաւասարապէս բաց ըլլան։ Օրինակի համար, պետական բարձրագոյն դպրոցներ կան հաստատուած, որոնք ձրի են բոլոր քաղաքացիներուն ալ։ Բայց այդ պատեհութենէն օգտուողներ կ'ըլլան միմիայն ընտրեալ դասակարգերու զաւակները, աղքատները ընդհանրապէս կը զրկուին այդ պատեհութենէն։ Պատեհութեանց հաւասարութիւնն այն ատեն արդար ու ճշմարիտ կ'ըլլայ, երբ ընդունակութիւններն են որ միայն պայման կը նկատուին, նիւթական ամէն դիւրութիւններ կ'ընծայուին և դասակարգային խտրութիւններ իսպառ վերցուած են։

ՊԱՐՏՔԻ ԵՒ ԻՐԱՒՈՒՆՔԻ ՀԱՒԱՍԱՐՈՒԹԻՒՆ.— Սահմանադրական երկրի մը մէջ ինչպէս քաղաքացիները հաւասար իրաւունք ունին, անանկ ալ հաւասար պարտականութիւններ ունին, որոնք օրէնքներով ճշդուած են արդէն։ Զինուորական պարտականութիւնը ընդհանուր պէտք է ըլլայ։ Ամէն քաղաքացի պարտական է իր կարողութեան աստիճանով համեմատական տուրք վճարել կառավարութեան։

ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՒԱՍԱՐՈՒԹԻՒՆ.— Ո՛վ որ իր քաղաքացիական իրաւունքներէն չէ զրկուած՝ ըստ օրինի՝ նա իրաւունք ունի երկրին կառավարութեան մասնակցելու իր ձայնով, անոր ձեռք առած քաղաքականութեան մասին իր կարծիքը յայտնելու։ Քաղաքական հաւասարութիւնը կը կայանայ ամէն քաղաքացիի հաւասար ձայնի իրաւունք տալուն մէջ։ Ո՛չ մէկ բան պէտք չէ այդ հաւասար քուէի իրաւունքը եղծանէ։

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՒԱՍԱՐՈՒԹԻՒՆ.— Առանց տնտեսական ազատութեան, քաղաքական կատարեալ ազատութիւն չկրնար ըլլալ. առանց տնտեսական հաւասարութեան, քաղաքական հաւասարութիւն գոյու-

թիւն չպիտի ունենայ։ Նիւթապէս զրկուածներ, միշտ ալ քաղաքականապէս զրկուածներ պիտի մնան։ Ուստի տնտեսական ազատութիւնը կամ հաւասարութիւնը բոլոր ազատութեանց ու հաւասարութեանց հիմնաքարն է։ Տնտեսական հաւասարութիւնը կը կայանայ այն բանին մէջ որ ամէն մարդ հաւասարապէս վայելէ երկրին բարիքներն ու վայելքները։ Տնտեսապէս տիրող ու տիրապետուող, վայելող ու զրկուող դասակարգեր պէտք չէ գոյութիւն ունենան։ Այս նպատակին կը ձգտին այսօր գոյութիւն ունեցող բոլոր ընկերվարական (socialiste) կուսակցութիւնները։ Հայերուն մէջ ալ գոյութիւն ունին այս նպատակին ծառայող երկու ընկերվարական կուսակցութիւններ՝ Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան Կուսակցութիւնը և Սոցիալ Ռեվոլյուցիոներ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը։

ԵՂԲԱՅՐՈՒԹԻՒՆ

Այս գաղափարը ծագում առած է այլասիրութեան վարդապետութենէն (Altruisme)։ Այլամերժ ըլլալ, անձնապաշտ ըլլալ կը նշանակէ եղբայրութեան գեղեցիկ գաղափարը չընդունիլ։ Եղբայրութեան գաղափարն է որ մարդկային ընդհանուր համերաշխութիւնը պիտի ծնի և մարդուն մէջ գոյութիւն ունեցող այլատեաց գազանային զգացումները պիտի ջնջէ։ Եթէ մարդ մտածէ թէ իր կեանքը կրնայ ապահովուիլ միմիայն ուրիշներու կեանքին ապահովութեամբ, այն ատեն երբեք այլամերժ չպիտի ըլլայ և փոխադարձ օգնութեան ու պարտականութեան սկզբունքը պիտի ընդունի։ «Ամէնքը մէկին, մէկը ամէնքին համար», «Ինչ որ կ'ուզես, որ ուրիշները քեզի ընեն, դուն ալ անոնց այնպէս ըրէ». ահաւասիկ եղբայրութեան հիմնաքարը կազ-

մող երկու նշանաբանները։ Եղբայրութիւնը իրագործելու համար եղած ամէն ձեռնարկ՝ ըլլայ պետական, ազգային, ընկերակցութեամբ կամ անհատապէս, պէտք է քաջալերել։

Եղբայրութեան մէջ ալ անհրաժեշտ է ուրիշներու հանդէպ թոյլատուութեան և ներողամտութեան ոգի ունենալ։

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ

ԺՈՂՈՎՐԴԱՅԻՆ ԳԵՐԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ա. ԳԼՈՒԽ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԵՐ

Պետութիւնը ընկերային դաշնադրութիւն մըն է, որ իրեն համար նպատակ ունի հասարակաց երջանկութիւնը:

ՌՈՒՍՕ

ՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ.— *Որոշ սահմանուած երկրամասի մը մէջ բնակող մէկ կամ մէկէ աւելի ազգերու կողմէ կազմուած քաղաքական ընկերակցութիւն մըն է պետութիւնը* (état), *որ իր սահմաններուն մէջ բնակող ժողովրդեան ներքին ու արտաքին աշխարհավարութեան՝ ղեկը ունի իր ձեռքին մէջ։ Պետութիւնը՝ նոյն*

երկրամասին վրայ բնակող ազգի մը կամ ազգերու իրաւական անձնաւորումն է։ Իսկ ազգ (nation) բառով կը հասկնանք ընկերային այն համախմբումը, որ ունի միեւնոյն պատմական ծագումը, միեւնոյն լեզուն, նոյն աւանդութիւններն ու բարքերը, նոյն իղձերն ու ցանկութիւնները, որոնք կը կազմեն անոր ազգային ինքնուրոյն քաղաքակրթութիւնը եւ այս կերպով կ'ըստանայ պատմա-անհատական իրաւունք գոյութեան համար։

Չորս տեսակ պետութիւններ կան, 1. Բացարձակապետութիւն. 2. Հանրապետութիւն. 3. Սահմանադրական Միապետութիւն. 4. Դաշնակցական Պետութիւն։

ԲԱՑԱՐՁԱԿԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ (Absolutisme).— Երբ երկրի մը թէ՛ ներքին եւ թէ՛ արտաքին միահեծանութիւնը մէկ անձի ձեռք է կեդրոնացած՝ այդ պետութիւնը կը կոչուի բացարձակապետութիւն։ Բացարձակապետութիւնը կամ Միապետութիւնը (monarchie) երկիրը բռնապետութեան (despotisme) կ'առաջնորդէ։ Հոն ժողովրդային ոչինչ կայ, ամէն ինչ միապետին կամքէն, քմահաճոյքէն կախում ունի։ Ան ներքնապէս կը կառավարէ երկիրը միահեծան կերպով, որպէս բացարձակ տէրը ամբողջ երկրին։ Իսկ երկրին արտաքին քաղաքականութեան միակ ներկայացուցիչն ալ ինքն է, իր անձն է որ ամբողջ պետութիւնը կը ներկայացնէ ուրիշ պետութիւններու առջեւ։ Մէկ խօսքով ամբողջ պետութիւնը ինքն է, ինչպէս Լուի ԺԴ. ալ ըսած էր,— «L'état c'est moi— Պետութիւնը ես եմ»։

Պետական այս կազմը, որուն Ոստիկանական Պետութիւն անունն ալ կուտան, ունին բոլոր այն երկիրները, որ դեռ բռնապետութեան տակ կը հեծեն։ Թուրքիան 1908էն առաջ բացարձակապետութիւն էր։

ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ (Rèpublique),— Երբ երկրի մը

ներքին ու արտաքին իշխանաւորութիւնը ժառանգաբար իրաւունք ստացած մէկ անձի ձեռք կեդրոնացած չըլլալով՝ ժողովուրդին կողմէ ընտրուած ներկայացուցիչներու ձեռք կը գտնուի, այդ կարգի պետութիւն մը կը կոչուի Հանրապետութիւն։ Հանրապետական երկրի մը մէջ ժողովրդապետական սկզբունքն է որ կը թագաւորէ։ Հոն կառավարութեան կամ Գործադիր իշխանութեան պետը ո՛չ թէ թագաժառանգ մըն է, այլ ժողովուրդին քուէով ընտրուած նախագահ մը, որ որոշեալ ժամանակի մը համար, գլխաւորաբար չորս կամ եօթը տարի, կրնայ պաշտօնավարել. անկէց վերջ նոր ընտրութեան կը ձեռնարկուի։ Հանրապետական երկիրներ են Ֆրանսա, Զուիցերիա, Միացեալ Նահանգները եւ Ամերիկեան ուրիշ կարգ մը պետութիւններ ու Չինաստանը, որ վերջերս եղաւ։

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՄԻԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ (Monarchie institutive).— Սահմանադրական Միապետութիւններու մէջ ներքին ու արտաքին միահեծանութեան իրաւունքը բաժնուած է գահաժառանգ թագաւորին ու ժողովուրդէն ընտրուած ներկայացուցիչներուն միջեւ։ Այդ բաժանումը ամէն Սահմանադրական-Միապետութիւններու մէջ միեւնոյն չափով կատարուած չէ, ոմանք աւելի մեծ իրաւունքներ տուած են ժողովրդական ներկայացուցիչներուն, իսկ ոմանք ալ աւելի շատ իրաւունքներ տուած են Միապետին՝ երկրին կառավարութեան մէջ. Այս պատճառով Սահմանադրական Միապետութիւնները գլխաւորաբար երկու տեսակի կը բաժնուին. 1.) Լայն Սահմանադրական-Միապետութիւն, 2.) Նեղ Սահմանադրական-Միապետութիւն։

1. Լայն Սահմանադրական Միապետութիւնները իրենց հիմնական սկզբունքներով աւելի մօտիկ են հանրապետութեան։ Լայն Սահմանադրական-Միապետու-

թիւն կը կոչուին այն երկիրները, ուր Թագաւորը կամ վեհապետը ո՛չ թէ կը կառավարէ, այլ կ'առաջնորդէ, այսինքն թէ Թագաւորը կամ իշխանութեան պետը, ով որ ալ ըլլայ, իր բոլոր գործերը կը համաձայնեցնէ միշտ Խորհրդարանի կամքին։ Վերջին խօսքը, Վէթօն (Véto) Խորհրդարանինն է։ Լայն Սահմանադրական - Միապետութիւն է Պելճիգան 1831էն ի վեր։ Լայն Սահմանադրական Միապետութիւն է Անգլիան։

2. Նեղ կամ չափաւոր Սահմանադրական-Միապետութիւնները, իրենց կառավարական եղանակները բացարձակ միապետական սկզբունքներու վրայ հիմնած են։ Այդ կարգի երկիրներու մէջ Միապետը երկրին Վեհապետն է, որ կը կառավարէ Խորհրդարանին հետ խորհրդակցելով և առաւելապէս հետեւելով իր կամքին։ Ներկայացուցչական ժողովին յանձնուած է մասնաւոր իրաւունքներ միայն։ Նեղ Սահմանադրական Միապետութեան մէջ Վեհապետինն է վերջին խօսքը և Վէթօն։ Նա իրաւունք ունի լուծելու Պարլամենտը։ Ֆրանսան 1814էն Նեղ Սահմանադրական-Միապետութիւն էր։ Ռուսական և Օսմանեան պետութիւններն ալ նեղ Սահմանադրական են։

Մինչեւ հոս թուած երկու կարգի պետութիւններն ալ կը կոչուին Միաւորական Պետութիւն (état unitif), որովհետեւ թէ՛ ներքին և թէ՛ արտաքին քաղաքականութեան մէջ իրենք միահեծան են, որքան ալ որ իրենց ենթարկուած ըլլան զանազան ազգութիւններ։

ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ (état fédératif). — Դաշնակցական Պետութիւն մը կը բաղկանայ չարք մը փոքր պետութիւններէ, որոնք համաձայնուած են միեւնոյն շահերը հետապնդել արտաքին քաղաքականութեան մէջ։ Այս կերպով արտաքին միահեծանութիւնը կեդրոնական կառավարութեան ձեռքն է, իսկ ներքին միահե-

ծանութիւնը բաժնուած։ Դաշնակցած իւրաքանչիւր պետութիւն ունի իր ինքնավարութիւնը, իր առանձին կառավարութիւնը և մասնաւոր օրէնքները։ Կեդրոնական կառավարութիւնը երբեք իրաւունք չունի ոտնձգութիւններ ընելու իւրաքանչիւրի ներքին կառավարութեան մէջ։ Ամբողջ երկրին ընդհանուր հարցերը միայն կ'իյնան Դաշնակցական պետութեան իշխանութեան տակ, ինչպէս՝ փօսթան, հեռագիրը, մաքսը, բանակը, հայրենիքի պաշտպանութիւն ևլն.։

Դաշնակցական պետութիւններ են Միացեալ-Նահանգները, Զուիցերիան և Գերմանիան։

Բ. ԳԼՈՒԽ

ԿԱՌԱՎԱՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄԵՐ

Կառավարութիւնը ժողովուրդէն բղխող ու անոր ծառայող հաստատութիւն մըն է:

ԿԱՈՒՑԿԻ

ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆԸ. — Պետութիւնը՝ որպէս իրաւական անձնաւորում բարոյական ոյժ մըն է և այդ ոյժը ղեկավարող մարմինը կը կոչուի կառավարութիւն։ Կառավարութիւնը ուրեմն այն օրկանն է, որ պետութեան անունով ներքին ու արտաքին Միահեծանութիւնը կը վարէ։ Կառավարութիւնն է որ կը հսկէ օրէնքներու գործադրութեան, ներքին ապահովութեան, արտաքին ոտնձգութիւններու դէմ կը պաշտպանէ երկիրը և կը վարէ միջազգային յարաբերութիւնները։

Գլխաւորաբար կառավարութեան երեք ձեւեր կան,

1. ուղղակի կառավարութիւն, 2. կէս-ներկայացուցչական կառավարութիւն, 3. կատարեալ ներկայացուցչական կառավարութիւն։

ՈՒՂՂԱԿԻ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ.— Ուղղակի կառավարութիւն գոյութիւն կ'ունենայ բռնապետական երկիրներու մէջ։ Ուղղակի կը կոչուի այն կառավարութիւնը, ուր ամէն ինչ մէկ մարդէ կախում կ'ունենայ, այսինքն մէկ անձ՝ միապետը — Սուլթանը, Թագաւորը, Կայսրը, Զարը, Միքատօն, Շահը — ամէն իշխանութիւն իր ձեռք կեդրոնացուցած՝ իր ուզածին պէս կը կառավարէ երկիրը։ Միապետական կառավարութիւնը ծայրագոյնօրէն կեդրոնացած կառավարութիւն մըն է, որովհետեւ ամէն հրաման կը բխի վեհապետէն։ Նա ինքզինքին իրաւունք է տուած մարդեր մահուան դատապարտելու, շէն քաղաքներ աւրելու, կոտորածներ սարքելու կամայականօրէն, օրէնքներ դրնելու կամ ջնջելու, բանակին հրամայելու, պատերազմ հրատարակելու, հաշտութիւն կնքելու, օտար պետութիւններու հետ դաշնադրութիւն ընելու, մէկ խօսքով օրէնսդիր, գործադիր և դատաստանական իշխանութիւնները կեդրոնացուցած է իր ձեռքին մէջ։ Վեհապետի մը իշխանութիւնը, աստուածպետական սկզբունքին վրայ հիմնուած է. Նա Աստուծոյ կողմէն նշանակուած ըլլալով ո՛չ ոք իրաւունք կ'ունենայ խառնուելու անոր իշխանութեան։ Թագաւորին անձը անպատասխանատու և անձեռնմխելի է։ Վեհապետի մը իշխանութեան իրաւունքը ժառանգական է։

Տիքտատորներն (dictateur) ալ տեսակ մը բռնապետներ են։ Ընդհանրապէս սահմանադրական կարգերու է որ Տիքտատորական կառավարութիւն յաջորդած է։ Տիքտատոր կը կոչուի այն անձը, որ ամէն իշխանութիւն իր ձեռք կեդրոնացուցած և վեհապետական իրաւունք-

ներ տուած իր վրան բացարձակ տէրը կը դառնայ երկրին, մանաւանդ տագնապալից շրջանին, օրինակի համար պատերազմի ատեն։ Ընդհանրապէս զինուորականներն են որ տիքտատոր կ'ըլլան։ Տիքտատորներ եղած են Յուլիոս Կեսար, Նաբոլէոն, Ռոպէսբիէռ, Օլիվըր Քրոմուէլ։

Բռնապետական երկիրներու մէջ գոյութիւն կ'ունենայ նաեւ Սակաւապետական կառավարութիւն։ Սակաւապետութիւն (oligarchie) կը կոչուի այն կառավարութիւնը, որ մէկ քանի անձերէ բաղկացած խմբակի մը ձեռք կը գտնուի և այդ խմբակը կը ղեկավարէ երկրին ամբողջ գործերը բռնապետօրէն, կամայականօրէն։ Միջին դարու մէջ ազնուականութիւնը (aristocratie) հաստատած է այդ կարգի կառավարութիւններ։

Ուղղակի կառավարութիւն կը կոչուի նաեւ այն կառավարութիւնը, որ ժողովրդական սկզբունքի համաձայն՝ ուղղակի ժողովուրդին ձեռք կը գտնուի, այսինքն ժողովուրդը իր ուղղակի մասնակցութեամբ է որ կը կառավարէ երկիրը և կը վարէ իր գործերը։ Այս տեսակ կառավարութիւն գոյութիւն ունի այսօր Զուիցերիոյ չորս կանտոններուն մէջ։ Ուրի, Գլարուս, Ապպենցել, Ունտերվալդեն։

ԿԷՍ-ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ.— Նաեւ Սահմանադրական երկիրներու մէջ է որ կէս-ներկայացուցչական կառավարութիւն գոյութիւն կ'ունենայ։ Այս տեսակ կառավարութեան մէջ երկրին միահեծանութիւնը բաժնուած են իրենց մէջ, վեհապետը եւ ժողովուրդին կողմէ ընտրուած ներկայացուցիչները, վեհապետին թողելով միահեծանութեան ամենամեծ բաժինը։ Առանց վեհապետին հաւանութեան կամ վաւերացումին ո՛չ մէկ բան կարելի է գործադրել։ Ներ-

կայացուցչական ժողովի գոյութիւնն իսկ կախուած է Վեհապետէն, որովհետեւ եթէ ուզէ կրնայ լուծել զայն։ Կէս-ներկայացուցչական կառավարութեան մէջ դեռ Վեհապետն է որ իրաւունք ունի՝ 1. Վերջնականապէս վաւերացնել կամ բացարձակապէս մերժել ներկայացուցչական ժողովներու քուէարկած որոշումները, 2. Նախարարները անուանել եւ ձգել, 3. Պատերազմ յայտարարել եւ խաղաղութիւն կնքել, 4. Բանակին հրամայել։

Այս տեսակ կառավարութիւն մը միայն երեւութապէս ներկայացուցչական է, մինչդեռ իրականին մէջ կրկին միապետն է որ կը հրամայէ ամէն բանի, կրկին անոր կամքն է որ կը տիրէ։ Այս տեսակ կառավարութիւններ ունին Թուրքիան, Պարսկաստանը, Ռուսիան եւ բոլոր նեղ-Սահմանադրական Միապետութիւնները։

ԿԱՏԱՐԵԱԼ - ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ. — Կատարեալ-Ներկայացուցչական կառավարութիւն գոյութիւն կ'ունենայ Լայն-Սահմանադրական Միապետութիւններու եւ Հանրապետութիւններու մէջ։ Այս տեսակ կառավարութեան մէջ երկրին միահեծանութիւնը ամբողջութեամբ կը գտնուի ժողովուրդէն ընտրուած ներկայացուցիչներու ձեռք։ Թէ՛ ներքին եւ թէ՛ արտաքին աշխարհավարութիւնը իր ուղղութիւնը կը ստանայ Ներկայացուցչական Ժողովէն։ Վեհապետը անուանապէս գոյութիւն ունի միայն կամ Գործադիր մարմինին պետն է եւ ստիպուած է գործադրել Պառլամենտի որոշումները։ Ներկայացուցչական ժողովներն են որ իրաւունք ունին, 1. Օրէնքներ հրատարակել, փոխել կամ ջնջել, 2. Ելեւմուտքի հաշիւը (budget) քննել ու վաւերացնել, 3. Պատերազմ հրատարակել, 4. Արտաքին յարաբերութիւն մշակել։ Կատարեալ Ներկայացուցչական կառավարութիւն ունին Անգլիա եւ գրեթէ բոլոր Եւրոպական Պետութիւններ։

Գ. ԳԼՈՒԽ

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Սահմանադրական երկիրներու մէջ կը գտնուի աւելի լայն կամ նեղ իրաւասութիւններով կեդրոնական իշխանութիւն մը, որուն միջոցաւ կը կառավարուի ամբողջ երկիրը։ Կեդրոնական իշխանութիւնը կը գտնուի մայրաքաղաքին մէջ եւ իր ճիւղերը կ'ունենայ գաւառները։ Գաւառներու իշխանութիւնները կը կոչուին տեղական - իշխանութիւններ, որոնց մասին պիտի խօսինք իր կարգին։

ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆՑ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ. — Սահմանադրական սկզբունքներու համաձայն՝ պէտք է անպայման իշխանութիւնները բաժնուած ըլլան, որովհետեւ իշխանութիւններու մէկ ձեռքի մէջ կեդրոնացած ըլլալը կը նշանակէ բռնակալութիւն։ Իշխանութիւնները գլխաւորաբար երեք ճիւղերու կը բաժնուին. — 1. Օրէնսդիր իշխանութիւն, 2. Գործադիր իշխանութիւն, 3. Դատաստանական իշխանութիւն, որոնց համար առանձին գլուխներ պիտի յատկացնենք իր կարգին։

Այս երեք իշխանութիւններն ալ իւրաքանչիւր սահմանադրական երկրի մէջ տարբեր հանգամանքներով կը ներկայանան եւ իրենց յարաբերութիւնները գծուած են երկրին սահմանադրական օրէնքներուն մէջ։ Լայն-Սահմանադրական երկրի մը Գործադիր Մարմինը, միմիայն իր գործադիրի դերին մէջ կը գտնուի, սահմանափակ սահմանադրական երկիրներու մէջ Գործադիր Մարմինը աւելի լայն իշխանութիւններ ունի։ Իսկ Դատաստանական Մարմինը բոլորովին պէտք է անկախ ըլլայ այդ երկու իշխանութիւններէն, առանց ուրիշ կամ որեւէ իշխանութեան ազդեցութեան ենթարկուելու։

ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ. Ինչպէս տեսանք, կեդրոնական իշխանութիւնը կը բաժնուէր երկու մասերու՝ Սահմանադրական-Միապետական երկիրներու մէջ.— Առաջին՝ Թագաւորը, երկրորդ՝ նախարարները։

Թուրքիոյ մէջ Սահմանադրութենէն առաջ կեդրոնական իշխանութիւնը ամէն ինչ էր. թէ՛ օրէնսդիր, թէ՛ գործադիր եւ թէ միեւնոյն ատեն դատաստանական իշխանութիւնները կը մարմնացնէր իր մէջ։ 1908ի սահմանադրութեամբ թէեւ կեդրոնական իշխանութիւնը մերկացաւ իր այդ բացարձակ գերիշխանութենէն, սակայն ոչ կատարելապէս, որովհետեւ Թուրքիան Նոր-Սահմանադրական-Միապետութիւն ըլլալով՝ դեռ Թագաւորին կամքն է որ գերիշխան է երկրին մէջ. ո՛չ թէ ժողովուրդին ներկայացուցիչներուն կամքը։ Թուրքիոյ մէջ Խորհրդարանին իրաւունքը կը սահմանափակուի միմիայն որեւէ նախարարի մը համար անվստահութեան քուէ տալուն մէջ, երբ ան իր գործունէութեամբ եւ սահմանադրական ոգւով չէ կրցած Խորհրդարանին վստահութեան արժանանալ։ Այս պարագային, սակայն, նախարարը անմիջապէս չիյնար իր պաշտօնէն. այդ անվստահութեան քուէն պէտք է վաւերացուի կեդրոնական իշխանութեան պետին՝ Թագաւորին կողմէն, հակառակ պարագային կրկին ան իր պաշտօնին մէջ կը մնայ։

Թուրքիոյ մէջ դատաստանական իշխանութիւնն ալ կեդրոնական իշխանութենէն կը բխի։ Գաւառներու մէջ դատաստանական իշխանութիւնը վարող դատաւորները կ'անուանուին Դատական Նախարարութենէն, որ նախարարական ժողովին մէկ անդամն է։

Այսպէս եթէ նկատի առնելու ըլլանք պիտի տեսնենք թէ օսմանեան երկիրը տակաւին կը գտնուի կեդր-

րոնական իշխանութեան մը ձեռքը։ Սահմանադրութիւնը կարողացաւ միայն քանի մը հանրային նոր ազատութիւններ ու պաշտօնի հաւասարութիւններ մտցնել Օսմանեան Պետութեան մէջ։ Սակայն յոյս կայ թէ հետզհետէ աւելի լայն սահմանադրութեան պիտի ձգտի Թուրքիան։ Թուրքիոյ մէջ բոլոր գաւառական իշխանութիւնները կախում ունին ուղղակի կեդրոնական իշխանութենէն, իսկ կեդրոնական իշխանութիւնն ալ աւելի Թագաւորէն կախում ունի քան թէ Խորհրդարանէն։

Կեդրոնական իշխանութեան մէջ վարչական գործերը բաժնուած են։

ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆՑ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԵՐԿԻՐՆԵՐՈՒ ՄԷՋ.— Հանրապետական երկիրներու մէջ Նախագահը կ'ընտրուի ժողովուրդին քուէով, օրինակի համար, Ֆրանսայի եւ Միացեալ-Նահանգներու մէջ, եւ Գործադիր իշխանութեան մէկ ճիւղը կը կազմէ։ Նախարարները կ'անուանուին Նախագահին կողմէ, ինչպէս Ֆրանսայի մէջ, եւ կը կազմեն Գործադիր Մարմնի կեդրոնական իշխանութիւնը։ Ֆրանսայի մէջ դատական նախարարութիւնը Խորհրդարանի կողմէն կ'ընտրուի, իսկ Միացեալ-Նահանգներու մէջ՝ դատաւորները ուղղակի ժողովուրդէն կ'ընտրուին եւ իրաւունք ունին դատելու երկրին բոլոր վարչական եւ օրինական գործերը, բոլորովին անկախ ըլլալով Կեդրոնական կամ Գործադիր իշխանութենէն։

Դ. ԳԼՈՒԽ

ԺՈՂՈՎՐԴԱՅԻՆ ԳԵՐԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Պետական եւ կառավարական կազմերու գոյութեան պատճառն է երաշխաւորել բարօրութիւնն ու երջան-

կութիւնը՝ իրենց սահմաններուն մէջ ամբողջ ժողովրդեան: Այս նպատակը այն ատեն կ'իրագործուի երբ սահմանադրական սկզբունքներու համաձայն երկրին իշխանութիւնը ժողովուրդին ձեռք կ'անցնի և ժողովըրդային գերիշխանութիւնը կամ միահեծանութիւնն է որ կը թագաւորէ: «Ժողովուրդն է գերիշխանը».— Ժողովըրդապետական այս սկզբունքին համաձայն նոյն պետութեան մէջ գտնուող ամէն քաղաքացի իրաւունք պէտք ունենայ իր մասնակցութիւնը բերելու երկրին կառավարութեան մէջ: Քաղաքացի մը ո՛րքան լայն մասնակցութիւն ունենայ երկրին կառավարութեան մէջ, ա՛յնքան ժողովրդային գերիշխանութիւնը լայն արտայայտուած կ'ըլլայ այդ երկրին մէջ:

Ժողովրդային գերիշխանութիւնը թէև 18րդ դարու վերջերը սկսած է իր փրկարար թեւերը տարածել, սակայն անոր գաղափարը հին է: Հին ազգաց պատմութեան մէջ ժողովրդապետական նշոյլներ կ'երևւին: Յունական և Հռովմէական հասարակապետութիւնները անոր գլխաւոր ապացոյցներն են: Միջին դարու մէջ ալ երևան եկան ժողովրդապետական սկզբունքով կառավարուող երկիրներ, ինչպէս Վենետիկը, Ճենովան, բայց շուտով ամէնքն ալ խեղդուեցան և բացարձակապետական-աստուածապետական սկզբունքը ամէն կողմ միահեծանօրէն սկսաւ տիրապետել, մինչև 18րդ դարու վերջերը, երբ Անգլիայէ յետոյ Ամերիկեան և Ֆրանսական յեղափոխութիւններով՝ անջնջելիօրէն հիմը դրուեցաւ ժողովրդային գերիշխանութեան:

Ուրեմն բոլոր սահմանադրական կառավարութիւնները՝ աւելի կամ նուազ չափով կ'ընդունին ժողովըրդական գերիշխանութիւնը, որ էապէս հիմը կը կազմէ միւս բոլոր իշխանութիւններուն: Անհատներ չեն կարող առանձին ազդեցութիւն բանեցնել իշխանութեան

մը վրայ այնչափ, որչափ ամբողջ ազգը կամ ժողովուրդը հաւաքաբար: Անհատները ունին իրենց քաղաքացիական իրաւունքները՝ ազատ կարծիքներու արտայայտութեան տեսակէտով՝ իշխանութիւններու նկատմամբ, բայց անոնք չեն կրնար ազդել անհատապէս կառավարութեան վրայ. ժողովրդային միահեծան այժ անհրաժեշտ է այդ բանին համար: Այժմ Թուրքիոյ մէջ ժողովրդային գերիշխանութեան սկզբունքն է, որ ըսկըսած է գործադրուիլ, թէև իր ամենանեղ սահմաններուն մէջ, մինչդեռ բռնակալութեան օրով կեդրոնական իշխանութիւնն էր որ ուղղակի կը կառավարէր ամբողջ երկիրը, առանց հակակշիռի:

Ժողովրդային գերիշխանութեան սկզբունքը, որ բացատրուած է 18րդ դարու փիլիսոփաներէն, մանաւանդ Ժան-Ժագ Ռուսօէն, ընդունուած է բոլոր սահմանադրական երկիրներու մէջ և իշխանութեանց ուղղութիւնները անոր համաձայնեցուցուած են:

Ժողովրդային միահեծանութիւնը այժմ երկու ձեւով գործադրութեան մէջ է, 1. Ուղղակի կերպով, 2. Անուղղակի կերպով: Ուղղակի կը կոչուի, երբ ժողովուրդին բոլոր անդամներն ալ ուղղակի մասնակցութիւն կ'ունենան երկրին քաղաքական ղեկավարութեան մէջ, ինչպէս Զուիցերիոյ յիշուած չորս նահանգները (canton): Այս պարագային կառավարութիւնն ալ կը կոչուի ուղղակի կառավարութիւն: Բացատրենք: Քաղաքի մը մէջ գտնուող բոլոր ժողովուրդները մէկ տեղ կը հաւաքուին և քաղաքական խնդիրի մը մասին կը վիճաբանին. անկէ բղխող որոշումն է որ կը գործադրուի անպայման, Գործադիր մարմինի մը ձեռքով: Այսպէս տեղական-կառավարական ամէն խնդիրներու համար ալ բոլոր քաղաքացիները ուղղակի մասնակցութիւն կ'ունենան և իրենց ձեռքով կը տնօրինեն ամէն

խնդիր։ Այս պարագային ալ անհրաժեշտ է որ ընտրչութեան թիւը թոյլատու ըլլայ։ Եթէ ընտրչութիւնը բազմամարդ ըլլայ, այն ատեն այդ եղանակի կիրարկումը անկարելի կը դառնայ և տեղի կու տայ երկրորդ ձեւին, որ է անուղղակի կերպը։ Ժողովրդային գերիշխանութիւնը անուղղակի կը կոչուի, երբ ներկայացուցչական ժողովի մը միջոցով հասարակական գործերը կ՚անօրինուին։ Այս պարագային կառավարութիւնն ալ կը կոչուի ներկայացուցչական կառավարութիւն։

ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ.— Ժողովրդային գերիշխանութեամբ իւրաքանչիւր քաղաքացի իրաւունք ունի մասնակցելու երկրին կառավարութեան, բայց մեր երկրին մէջ քաղաքացիները ա՛յնքան բազմաթիւ են և Օսմանեան երկիրը ա՛յնքան ընդարձակ՝ որ անկարելի է բոլոր քաղաքացիները մէկտեղ հաւաքել հասարակական գործերու մասին վճռելու եւ որոշումներ տալու համար։ Այս պարտականութիւնը թողուած է, ուրեմն, քաղաքացիներու կողմէ ընտրուած ներկայացուցիչներուն։ Անիկէ է որ ծագում առած է քուէի իրաւունքը որ ունի զանազան եղանակներ։

Ներկայացուցիչներ ընտրելու իրաւունքը առաջին անգամ յարգուեցաւ Օսմանեան պետութեան՝ մէջ 1876 դեկտեմբեր 23ին, երբ Միթհատեան Սահմանադրութիւնը հրատարակուեցաւ։ Այն ատեն Օսմ. քաղաքացիները խորհրդարան ղրկեցին իրենց 237 ներկայացուցիչները, որոնց 13ը հայ էր, բայց 13 ամիս վերջ 1878 Փետրվ. 2ին փակուեցաւ։ 1908 Յուլիս 10 ի Սահմանադրութիւնը վերադարձուց ժողովուրդին այդ իրաւունքը և քաղաքացիները այս անգամ խորհրդարան ղրկեցին 264 պատգամաւոր։ Այդ Սահմանադրութիւնը կը տեւէ մինչեւ այսօր։

ՔՈՒԷԻ ԻՐԱՒՈՒՆՔԸ

ՔՈՒԷ.— Ընդարձակ տարածութիւն ունեցող երկրի մը մէջ՝ անկարելի ըլլալով ժողովուրդին ուղղակի մասնակցութիւնը երկրին կառավարութեան, ներկայացուցչական դրութիւնը կը կիրարկուի։ Այսինքն որոշ թուով քաղաքացիներ իրենց կողմէ կ՚ընտրեն մէկը, որ երթայ իրենց ձայնը ներկայացնէ Երեսփոխանական ժողովին մէջ։ Այս ընտրութիւնը կը կատարուի քուէով։ Քուէն քաղաքացիին իրաւունքն է, որ կու տայ իր վստահած անձին։ Քուէի զանազան տեսակներ կան, որոնց մասին պիտի խօսինք յաջորդաբար։

ՀԱՆՐԱՔՈՒԷ (Souffrage universel)—. Քուէի իրաւունքը ամէն տեղ միեւնոյն սահմանը չունի. կան երկիրներ որ աւելի լայն քուէի իրաւունք տուած են քաղաքացիներուն կամ ալ՝ որ այդ իրաւունքը սահմանափակած են, այսինքն՝ հարստութիւն ունեցող, տուրք վճարող և առանձնաշնորհումներ վայելող մարդոց միայն քուէի իրաւունք տուած են, զրկելով այդ իրաւունքէն աղքատները և հասարակ քաղաքացիները։ Քուէի իրաւունքին սահմանափակումը ժողովրդային գերիշխանութեան սկզբունքին հակառակ է։ Որպէսզի ժողովրդապետական սկզբունքը իր լայն սահմանին մէջ գործադրուած ըլլայ, անհրաժեշտ է որ բոլոր քաղաքացիներն ալ՝ առանց դասակարգի խտրութեան և ընկերային դիրքերու տարբերութեան, հաւասարապէս քուէի իրաւունք ունենան։ Ընտրողական այս ձեւը կը կոչուի հանրաքուէ։

1848ի Ֆրանսական յեղափոխութենէն վերջն էր որ հանրաքուէն հաստատուեցաւ։ Հանրաքուէ կը գործածուի Հիւսիսային Ամերիկայի մի քանի պետութիւններուն մէջ, Զուիցերիոյ մէջ, Սպանիոյ մէջ հաստատուեցաւ 1890 ին, Գերմանիոյ մէջ՝ 1871 ին, Պելճիգայի մէջ՝

1893 ին, Աւստրօ-Հունգարիոյ մէջ 1906 ին։

ՔԱՌԱՆԴԱՄ ՔՈՒԷ.— Քուէն որպէսզի ազատ, անկաշկանդ ըլլայ եւ կարենայ ժողովրդապետական սկզբունքը լիովին արտայայտել, պէտք է որ չորս յատկանիշ ունենայ, այսինքն՝ ընդհանուր, հաւասար, ուղղակի. եւ գաղտնի։

Քուէն ընդհանուր կ՚ըլլայ այն ատեն, երբ իրենց օրինաւոր տարիքը լրացնող (21 տարեկան եղող) բոլոր քաղաքացիները, առանց սեռի ու դասակարգի խտրութեան, թէ ընտրելու եւ թէ ընտրուելու իրաւունք կ՚ունենան։ Քուէն հաւասար կ՚ըլլայ այն ատեն, երբ բոլոր քաղաքացիներն ալ հաւասարապէս մէկ քուէի իրաւունք կ՚ունենան։

Քուէն ուղղակի կ՚ըլլայ, երբ ընտրողը իր քուէն ուղղակի ընտրելիին կու տայ, առանց միջնորդի մը պէտք ունենալու։ Քուէն գաղտնի կ՚ըլլայ, երբ քաղաքացին իր քուէթուղթին վրայ գաղտնի կը գրէ իր ընտրելիին անունը եւ ոչ ոք կը գիտնայ թէ ո՞վ որու անունն է գրած։ Եթէ քուէն գաղտնի չըլլայ, այն ատեն քաղաքացիին ազատ կամքը չկրնար արտայայտել։ Այս չորս ձեւի քուէները կը կոչուին քառանդամ քուէ։ Քառանդամ քուէն դեռ շատ քիչ տեղեր կը գործածուի. Նոյնիսկ հանրաքուէն գործածող երկիրներու մէջ ալ ընդհանուր չէ քուէն, քանի որ իգական սեռը իրաւունք չունի քուէ տալու։ Քառանդամ քուէ կը գործածուի Հիւսիսային Ամերիկայի մի քանի նահանգներուն մէջ, Նոր-Զելանտիոյ, Ֆինլանտայի, Աւստրալիոյ, եւ ուրիշ մի քանի երկիրներու մէջ։

Շատ մը երկիրներու մէջ կան քուէի զանազան եղանակներ, որ քառանդամ քուէի ժողովրդապետական հանգամանքը կ՚եղծանեն։ Ատոնք հետեւեալներն են։

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾԱԿԱՆ ՔՈՒԷ (Vote plural).— Հաւա-

տոր քուէի սկզբունքին համաձայն իւրաքանչիւր քաղաքացի միայն մէկ քուէի իրաւունք ունի. բայց կան երկիրներ, ուր կարգ մը մարդիկ, որոնք կը պատկանին որոշ դասակարգերու, փոխանակ մէկի՝ երկու կամ աւելի քուէի իրաւունք ստացած են, իրենց հարստութեան ու առած կրթութեան համաձայն։ Այս մէկէ աւելի ձայն ունենալու իրաւունքը կը կոչուի յաւելուածական քուէ, որ հակառակ է ժողովրդապետական սկզբունքին։ Ընտրական այս օրէնքը ընդունուած է Պելճիգայի մէջ 1893 ին, որուն համաձայն՝ 1. Յաւելուածական քուէի իրաւունք ունի այն քաղաքացին, որ հարուստ կալուածատէր, մեծ ձեռնարկատէր կամ վաճառական է. 2. Այն 35 տարեկան մարդը, որ օրինական ծագում ունի կամ ազնուական է եւ կամ որոշ տուրք մը կը վճարէ. 3. Երկու յաւելուածական ձայն կը տրուի անոնց, որ կրթական վկայականներ ունին եւ կամ հասարակական պաշտօնեաներ են։

ԲԱԶՄԱՊԱՏԻԿ ՔՈՒԷ (Vote multiple).— Ժողովրդապետական սկզբունքի համաձայն, քաղաքացի մը իրաւունք ունի միայն մէկ քուէ տալու եւ այն ալ իր ընտրական շրջանակին մէջ։ Հակառակ այդ սկզբունքին բազմապատիկ քուէն իրաւունք կու տայ մէկէ աւելի ընտրական շրջանակներու մէջ քուէ տալու այն քաղաքացիին, որ լրացուցած է բազմապատիկ քուէի օրէնքին պայմանները։ Այդ օրէնքն է.— Երբ քաղաքացի մը բնակութիւն հաստատած է ընտրական շրջանակի մը մէջ, նա իրաւունք ունի քուէարկելու հոն. բայց ատկէ այդ քաղաքացին իրաւունք կը ստանայ քուէարկելու նաեւ այն ընտրական շրջանակներուն մէջ, ուր մէկ ամիս առաջ տուն մը գնած կամ վարձած է։ Ահաւասիկ ընտրողական այս եղանակը կը կոչուի բազմապատիկ քուէ։ Ընտրական այս ձեւը առանձնաշնոր-

հում մըն է սեփականատէրներուն համար, իսկ զրկանք մը սեփականազուրկներուն համար։ Բազմապատիկ քուէն ժամանակ մը գոյութիւն ունէր Ֆրանսայի մէջ, իսկ այժմ կը գործադրուի Անգլիոյ մէջ, ուր քաղաքացի մը, զանազան օրէնքի մը համաձայն իր, ունեցած բնակարաններուն թուոյն համեմատութեամբ ձայն տալու իրաւունք ունի։

ՄԻԱՆՈՒՆ ՔՈՒԷ. — Միանուն քուէով ընտրութիւնը կը կայանայ մէկ անձի կամ ընտրելիի անուն գրելուն մէջ իր քուէթուղթին վրայ։ Քուէի այս ձեւը կը գործածուի Օսմանեան պատգամաւորներու ընտրութեան համար, իւրաքանչիւր ընտրական շրջանակի մէջ։ Քանի որ 50 հազար արու անձ մէկ պատգամաւոր պիտի տան Օսմ. Խորհրդարանին, միանուն քուէով (scrutin uninominal ou individuel), այսինքն իրենց քուէթուղթին մէջ միայն մէկ ընտրելիի անուն գրելով կը ընտրեն իրենց պատգամաւորը։ Նմանօրինակ պարագաներու տակ Նահանգներու եւ Գաւառներու Ընդհանուր Խորհուրդներուն կամ վարչական շրջանակներու ընտրութիւնն ալ միանուն քուէով կը կատարուի։

ՀԱՄԱՑԱՆԿ ՔՈՒԷ (Scrutin de liste). — Համացանկ կամ բազմանուն քուէն, այսինքն ընտրելեաց թուով քուէթուղթը, կը գործածուի, երբ ընտրողները մէկէ աւելի ընտրելիներու քուէ տալու հարկին տակ կը գտնուին։ Համացանկ քուէով կ'ընտրուին Թաղապետութիւնները եւ Ազգ. շրջանակներու մէջ Թաղ. Խորհուրդները եւն.։

ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐ

Քուէարկութիւնը, այսինքն կառավարութիւնը հակակշռի ենթարկելու պաշտօնով բեռնաւորուած ներկայացուցիչներու ընտրութիւնը կը կատարուի այժմ երեք եղանակով. 1. Ուղղակի, 2. Անուղղակի կամ երկաստիճան, 3. Սակատուական։

ՈՒՂՂԱԿԻ ՔՈՒԷԱՐԿՈՒԹԻՒՆ. — Բազմանդամ քուէի բանաձեւին մէջ կը գտնուի ընտրութեան ուղղակի եղանակը, զոր ժողովրդապետական կուսակցութիւնները միշտ կը պաշտպանեն։ Ուղղակի քուէի, այսինքն առանց միջնորդի՝ քաղաքացիին ուղղակի իր ներկայացուցիչին քուէ տալու իրաւունքը յարգուած է Ֆրանսայի մէջ 19րդ դարուն, մինչդեռ անկէ առաջ երկաստիճան էր։ Ուղղակի քուէարկութիւն գոյութիւն ունի բոլոր հանրապետական երկիրներու մէջ։

ԱՆՈՒՂՂԱԿԻ ՔՈՒԷԱՐԿՈՒԹԻՒՆ. — Անուղղակի քուէարկութեան մէջ, քաղաքացիները իրաւունք չունին ուղղակի Երեսփոխանական Ժողովի անդամներուն քուէ տալու։ Անոնց քուէի իրաւունքը կը սահմանափակուի միմիայն պատուիրակներ կամ փոխանորդներ ընտրելուն մէջ, իսկ այս վերջիններն են որ յետոյ կը ընտրեն պատգամաւորը։ Առաջին պարագային մէջ ընտրողները կը կոչուին առաջին աստիճանի ընտրողներ (մունթէխիպը էվէլ), իսկ երկրորդ պարագային մէջ՝ երկրորդ աստիճանի ընտրողներ (մունթէխիպը սանի)։ Անուղղակի ընտրութեան այս ձեւը երկու աստիճաններ ունենալուն համար կը կոչուի երկաստիճան (à deux dégrés = ինթիխապը սանի)։ Երկաստիճան քուէարկութեան եղանակը այժմ Եւրոպայի մէջ ծերակուտականներու համար կը գործածուի։ Միացեալ-Նահանգներուն մէջ նախագահական ընտրութիւնը եւ Թուրքիոյ մէջ ալ պատգամաւորներու ընտրութիւնը այս եղանակով կը կատարուի։

ՍԱԿԱՏՈՒԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ. — Ընտրական այս եղանակով քուէ տալու իրաւունք կ'ունենան միայն ա-

նոնք, որ օրէնքով սահմանուած որոշ տուրք (cens) կը վճարեն, որ կը կոչուի կալուածական տուրք։ Ընտրական այս Սակաւատական (censitaire= ցենզային) եղանակով բոլոր բանուորներն ու աղքատները, որոնք քաղաքացիներու ստուար խումբ մը կը կազմեն, զրկուած կ'ըլլան քուէի իրաւունքէն, և բոլոր սեփականատէրները և հարուստները իրենց շահերը պաշտպանող պատգամաւորներու միայն կուտան իրենց քուէները ու այս կերպով իրենք ձեռք կ'առնեն կառավարութեան ղեկը։ Ընտրութեան այս եղանակը բոլորովին հակառակ է ժողովրդապետական սկզբունքին։ Սակաւատական ընտրութիւնն է որ այժմ կը կիրարկուի Ռուսաստանի մէջ Տումայի, Նահանգային խորհուրդներու (Զէմսդվօ) եւ քաղաքային վարչութիւններու համար։ Անգլիոյ մէջ քուէի իրաւունք ունի այն, որ տարեկան 10 լիրա տան վարձք կը վճարէ, իսկ Թուրքիոյ մէջ սակաւատական քուէարկութիւնը կը կիրարկուի Թաղապետական ընտրութիւններու համար։

ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐ

Ինչպէս բսինք, ժողովրդային գերիշխանութեան սկզբունքով, երկիրը ղեկավարելու գործը պիտի վերաբերի ժողովուրդին, բայց որովհետեւ բազմամարդութեան պատճառով անկարելի դարձած է որ ժողովուրդը ուղղակի կառավարէ, ուստի ընդունուած է ներկայացուցչական դրութիւնը, որ ամէն տեղ միեւնոյն ձեւը չունի։ Կան՝ կէս-ներկայացուցչութիւն, Լայն ներկայացուցչութիւն, որոնց մասին խօսած ենք արդէն. ասոնցմէ զատ կան նաեւ երկու տեսակ ներկայացուցչութիւններ, որոնց մասին կ'արժէ տեղեկութիւն տալ։

ՑԵՆԶԱՅԻՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉՈՒԹԻՒՆ. — Սակաւատական ընտրութեան եղանակէն բղխող ներկայացուցչութիւնն է։ Միայն որոշ սահմանով տուրք վճարողներու քուէարկութեամբ ընտրուած ներկայացուցչութիւնը կը կոչուի ցենզային ներկայացուցչութիւն, որ բոլորովին հակառակ է ժողովրդապետական սկզբունքին, և այս պատճառով Եւրոպական շատ մը երկիրներ զայն գործածութենէ ձգած են։ Որքան ծաւալ գտնէ ընդհանուր և հաւասար քուէի իրաւունքը, նոյնքան այս կարգի իրաւունքի կաշկանդումներ վերջ պիտի գտնեն։ Մեր Ազգային Սահմանադրութեան մէջ ալ քուէի իրաւունքը սակաւատական է, այսինքն 75 ղրշ. ազգային տուրք վճարողը միայն իրաւունք պիտի ունենայ քուէ տալու, որով ընտրուած պատգամաւորներն ալ կը կոչուին ցենզային ներկայացուցիչներ, բայց տակաւ գործադրել անկարելի ըլլալով՝ միայն տառ մնացած է Ազգ. Սահմանադրութեան մէջ։

ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉՈՒԹԻՒՆ. — Ժողովրդապետական սկզբունքը դեռ կատարեալ չկրնար ըլլալ քառանդամ քուէի եղանակով, որովհետեւ շատ մը ձայներ պիտի կորսուին մեծամասնութեան օրէնքով և փոքրամասնութեան ձայնը պիտի խեղդուի շարունակ։ Որպէսզի այդ սխալն ալ դարմանուի պէտք է ընտրութիւններու համար համեմատական ներկայացուցչական դրութիւնն ընդունիլ։ Ի՞նչ է այդ։ Օրինակով մը բացատրենք։ Ընտրական շրջանակ մը 15000 քուէարկող ունի, եթէ 50000 քուէարկողներ մէկ երեսփոխան տան ամբողջ շրջանակը պիտի տայ երեք երեսփոխան։ Գըլխաւորաբար ընտրութիւններու առեն երեւան կուգան զանազան հոսանքներ, կուսակցութիւնները ընտրական պայքար կը մղեն և ամբողջ ժողովուրդը կը հետեւի անոնց։ Նկատենք թէ այդ ընտրական շրջանակին մէջ

երեք կուսակցական հոսանքներ կան, որոնց ցոյց տր-ուած ցանկը պիտի քուէարկէ ամբողջ ժողովուրդը։ Ե-րեք կուսակցութիւններն են— Դաշնակցական, Ազա-տական և Սոցիալիստական։ Ընտրութիւնը կատարուե-լով հետեւեալ արդիւնքը տուած է.

Դաշնակցականներու ցանկը առած է 76000 ձայն
Ազատականներու » » » 60000 »
Սոցիալիստականներու » » » 34000 »

Եթէ այս ընտրութիւնը համեմատական ներկայա-ցուցչական սիստեմի վրայ չէր կատարուած, այն ա-տեն, ըստ մեծամասնութեան օրէնքի, դաշնակցական կուսակցութեան երեք թեկնածուներն ալ ընտրուած պիտի ըլլային։ Սակայն այդ ընտրութեան մէջ ա-նարդարութիւն գործադրուած պիտի ըլլար։ Եթէ 50000 ձայն մէկ պատգամաւոր տալու իրաւունք պիտի ունե-նայ, ուրեմն ազատական կուսակցութիւնը 60000 ձայն շահած ըլլալով՝ նա բացարձակ իրաւունք ունի մէկ պատգամաւոր տալու Երեսփոխանական ժողովին։ Իսկ եթէ այդ ընտրութիւնը համեմատական դրութեան հա-մաձայն ըլլար, այն ատեն 2 երեսփոխան դաշնակցա-կան կուսակցութիւնը պիտի տար և 1 երեսփոխան ալ ազատական կուսակցութիւնը։ Սոցիալիստական կու-սակցութիւնը Երեսփոխան տալու իրաւունքէն զրկը-ւած կ'ըլլար, քանի որ 50000 ձայն չէր կրցած շահիլ։

Համեմատական ընտրութեան այս ձեւը կը կոչուի ըստ կուսակցութեան։ Ըստ ազգութեան ընտրութիւններ ալ կրնան ըլլալ՝ բաղկացուցիչ ազգեր պարունակող պետութեանց մէջ, սակայն աւելի արդար ու ժողովր-դավարական սկզբունքի համաձայն կ'ըլլայ երբ ըստ կուսակցութեան ըլլայ, որովհետեւ կուսակցութիւններն են որ կ'ունենան որոշ քաղաքական դաւանանքներ և իրենց ծրագիրը ազգի, կրօնի, սեռի խտրութիւն

չընդունիր, որով կրնայ ըլլալ որ մէկ կուսակցութեան մէջ զանազան ազգէ անդամներ գտնուին և կուսակ-ցութիւնը իր քաղաքական որոշ դաւանանքն ունենա-լով կը պարտադրէ իր բոլոր ընկերներուն ալ քուէար-կել իր ընտրական ցանկը. եթէ ընտրութիւնները ըստ ազգութեան պիտի ըլլան այն ատեն կնճռոտութիւն երե-ւան կ'ելլէ և սկզբունքի հակառակ ընտրութիւններ տեղի կ'ունենան։ Ասկէց զատ կը պատահի որ երկու կուսակցութիւններ, որոնք տարբեր տարբեր ազգու-թեան կը պատկանին՝ ծրագրային և քաղաքական դա-ւանանքի նոյնութիւն կամ խիստ մօտիկութիւն ունե-նալով՝ կը համաձայնին միասին ընտրական պայքար մղել։ Բայց եթէ համեմատական ընտրութիւնը ըստ ազ-գութեան է, այն ատեն կրկին կնճռոտութիւն երեւան պիտի գայ և սկզբունքի ու համոզումի հակառակ ըն-տրութիւններ տեղի պիտի ունենան։

Ըստ կուսակցութեան համեմատական ընտրութեան տարբեր եղանակներ ալ կան։ Օրինակի համար. նա-հանգ մը 10 երեսփոխան տալու իրաւունք ունի 500000 քուէարկող ունենալով։ Վերոյիշեալ երեք կուսակցու-թիւններէն իւրաքանչիւրը իր առած ձայնի համեմա-տութեամբ երեսփոխան պիտի տայ, այս կերպով դաշ-նակցական կուսակցութիւնը շահած է 250000 ձայն, պիտի տայ 5 երեսփոխան, ազատական կուսակցութիւ-նը եթէ շահած է 150000 ձայն՝ պիտի տայ երեք ե-րեսփոխան, սոցիալիստական կուսակցութիւնը եթէ շահած է 10000 ձայն՝ պիտի տայ երկու երեսփոխան։ Բայց շատ անգամ թիւերու այս ճշգրիտ բաշխումը տեղի չունենար, այն ատեն կամ 1 երեսփոխան կը պակսի կամ կը տրուի առաւելագոյն քուէ շահողին, օրինակ.

Դաշնակցականը շահած է 215000 ձայն,
պիտի տայ 4 երեսփոխան
Ազատականը շահած է 205000 ձայն,

պիտի տայ 4 երեսփոխան
Սօցիալիստականը շահած է 80000 ձայն,
պիտի տայ 1 կամ 2 երես.
Երեքին գումարն է 500000 ձայն, և պիտի տան
9 կամ 10 երեսփոխան.

Կայ ուրիշ եղանակ մըն ալ։ Ենթադրենք թէ շըրջանի մը մէջ երեսփոխան պէտք է ընտրել և հոն պայքարող երեք կուսակցութիւններ կան։ Առաջին կուսակցութեան ընտրական ցանկը 150000 քուէ կը ստանայ, երկրորդինը՝ 135000 և երրորդինը՝ 84000։ Քանի որ 5 Երեսփոխան կայ ընտրելու մենք այդ թիւերէն իւրաքանչիւրը կը բաժնենք 1ի, 2ի. 3ի, 4ի, 5ի վրայ։ Այսպէս.

Ա. ՑԱՆԿ

150000:1	=150000
2	= 75000
3	= 50000
4	= 37000
5	= 30000

Բ. ՑԱՆԿ

135000:1	=135000
2	= 67000
3	= 45000
4	= 33000
5	= 27000

Գ. ՑԱՆԿ

84000:1	=84000
2	=42000
3	=28000
4	=21000
5	=16800

Այս ցանկերու մէջէն առնենք 5 ամենախոշոր քանակները, քանի որ 5 Երեսփոխան ունինք ընտրելու։ Ահա այդ քանակները համեմատական Կարգով.— Ա= 150000, Բ= 135000, Գ= 84000, Դ= 75000, Ե— 67500։ Երդ քանակը ընդհանուր բաժանարար կը համարուի, որովհետև ամենափոքր թիւն է։ Այն ցանկը

որ 67500 ձայն է ստացեր իրաւունք ունի մէկ Երեսփոխան տալու։ Այդ հաշուով ուրեմն Ա. ցանկը իրաւունք ունի 2 Երեսփոխան տալու, որովհետև երկուանգամ 67500 ձայն կը բովանդակէ իր մէջ, երկրորդ ցանկը նոյնպէս 2 Երեսփոխան, իսկ երրորդ ցանկը միայն 1 Երեսփոխան տալու իրաւունք ունին։

Ահա այս կուսակցութեան մը իր ստացած ձայնին համեմատութեամբ Երեսփոխան տալու սիստէմը կը կոչուի համեմատական ներկայացուցչական ընտրութիւն։ Այս ընտրութեան եղանակին առաւելութիւնը հոն է որ երկրին բոլոր տարրերն ու համեմատական թուով կը ներկայանան Խորհրդարանին մէջ և փոքրամասնութեան ձայնը չի խեղդուիր անարդարօրէն։

ՄԵԾԱՄԱՍՆՈՒԹԵԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐ

Յայտնի է որ ընտրութիւնը ազատ պէտք է ըլլայ բոլոր երկիրներու մէջ ալ, այսինքն իւրաքանչիւր ընտրող ազատ է իր ուզած կամ լաւ դատած անձին քուէ տալու։ Այս կերպով առաջ կուգայ քուէարկուած անձերու տարբերութիւն մը, այնպէս որ երբեմն բազմաթիւ անձեր միանգամայն քուէ շահած կ'ըլլան միևնոյն նըպաստակին շուրջ։ Այդ պարագային բուն պատգամաւորի ընտրութիւնը կ'ըլլայ մեծամասնութեան օրէնքին ով, որ երեք ձևեր ունի.— 1. Համեմատական մեծամասնութիւն, 2. Պարզ մեծամասնութիւն, 3. Բացարձակ մեծամասնութիւն։ Ասոնցմէ զատ կայ նաև 2/3ի մեծամասնութիւն։ Խորհրդարանական ժողովներու մէջ երբ խիստ ծանրակշիռ հարցի մը շուրջ կը վիճաբանուի, որոշում տալու համար կը պահանջուի 2/3ի մեծամասնութիւն —, այսինքն եթէ 300 երեսփոխան կայ,

այդ որոշումը անցնելու համար ո՛չ թէ 151 ի մեծամասնութիւն, այլ 201ի մեծամասնութիւն անհրաժեշտ կ'ըլլայ։

ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՄԵԾԱՄԱՍՆՈՒԹԻՒՆ.— Համեմատական ներկայացուցչական եղանակով կատարուած ընտրութեան մէջ է որ կը կիրարկուի այս մեծամասնութիւնը։ Նախորդ հատուածին մէջ արդէն բացատրած ըլլալով համեմատական ներկայացուցչութիւնը, հոն ցոյց տուինք նաեւ թէ ի՛նչ մեծամասնութեան օրէնքով կ'ընտրուին ներկայացուցիչները, ուր այդ մեծամասնութիւնը կը կոչուի համեմատական մեծամասնութիւն։ Իսկ եթէ ընտրութիւնը համեմատական ներկայացուցչական եղանակով կատարուած չէ, այն ատեն երկու մեծամասնութիւններն են որ կը կիրարկուին։

ՊԱՐԶ ՄԵԾԱՄԱՍՆՈՒԹԻՒՆ.— Մեծամասնութեան այս եղանակով՝ ո՛վ որ ամէնէն շատ քուէ շահած է, ան կ'ընտրուի։ Այսինքն՝ եթէ մէկ անձ է ընտրուելիքը եւ երեք պայքարող կուսակցութիւններ կան, իւրաքանչիւրն իր առանձին թեկնածուն ունենալով, որ կուսակցութեան թեկնածուն որ աւելի քուէ շահած է նա կ'ընտրուի. օրինակով բացատրենք։

Ա.	կուսակցութեան թեկնածուն	շահած	է	15000	քուէ
Բ.	»	»	»	14500	»
Գ.	»	»	»	14000	»

Պարզ մեծամասնութեան օրէնքով պէտք է առաջին կուսակցութեան թեկնածուն ընտրուած հռչակուի։ Եթէ ընտրուելիքը մէկէ աւելի երեսփոխան ըլլայ, երկու, երեք, չորս, հինգ եւն. նոյնպէս պարզ մեծամասնութեան օրէնքով բոլորն ալ Ա. կուսակցութեան թեկնածուները պիտի շահին եւ միւսները բնաւ երեսփոխան տալու իրաւունք պիտի չունենան։ Այս եղանակով կը կատարուի այժմ Երեսփոխանական ընտրութիւնը Թուրքիոյ մէջ։

Կը պատահի որ երկու անձեր հաւասար քուէ շահած ըլլան, այն ատեն բուն պատգամաւորը որոշելու համար երեք միջոց կը գործածուի, կամ այդ երկու անձերուն վրայ կրկին ընտրութիւն կը կատարուի, կամ երիցագոյնին նախապատուութիւն կը տրուի եւ կամ վիճակով կ'որոշուի։

ԲԱՑԱՐՁԱԿ ՄԵԾԱՄԱՍՆՈՒԹԻՒՆ.— Մեծամասնութեան այս եղանակին մէջ պէտք է միշտ նկատի ունենալ թէ քանի՞ քուէարկողներ եղած են։ Բացարձակ մեծամասնութեան օրէնքը հիմնուած է քուէարկողներու քուէներու թուոյն վրայ։ Ընտրութեան ատեն եթէ 1000 քաղաքացիներ մասնակցած են քուէարկութեան, բացարձակ մեծամասնութեան նուազագոյն թիւը կ'ըլլայ 501ը, այսինքն քուէարկողներու թիւին կէսէն մէկ աւելի։ Այս կերպով մեծամասնութիւն շահողները միայն ընտրուած կը հռչակուին, բացարձակ մեծամասնութեան օրէնքին համաձայն։

Բացարձակ մեծամասնութեան օրէնքը աւելի լաւ ու արդար է, քան պարզ մեծամասնութեան օրէնքը, որովհետեւ այդ կերպով ընտրուողները քուէ տուող քաղաքացիներու մեծամասնութեան ձայնով ընտրուած կ'ըլլան, մինչդեռ պարզ մեծամասնութեան մէջ այդպէս չէ, շատ անգամ փոքրամասնութիւնն է որ յաղթանակը կը տանի։ Բացատրենք թէ ինչպէս։ Քաղաքի մը մէջ ընտրութիւն պիտի կատարուի, նկատենք թէ 1000 քուէարկողներ կան եւ գործող երեք կուսակցութիւններ։ Ընտրութիւնը կատարուելով հետեւեալ արդիւնքը տուած է.

Ա. կուսակցութիւնը շահած է 400 ձայն

Բ. կուսակցութիւնը շահած է 300 ձայն
Գ. » » » 300 »

Այս ընտրութեան համար եթէ կիրարկուի պարզ մեծամասնութեան օրէնքը, բնական է որ Ա. կուսակցութիւնը շահած պիտի ըլլայ։ Բայց հոս նկատելի պարագան այն է թէ փոքրամասնութիւնն է որ կը շահի, քանի որ 1000 ձայնէն միմիայն 400 ձայնով ընտրուած կը հռչակուի, իսկ անդին երկու կուսակցութիւններու 600 ձայնը կը կորսուի, առանձինն առանձինն փոքրամասնութիւն ըլլալնուն համար, մինչդեռ իրականին մէջ անոնք միացած՝ մեծամասնութիւնը կը կազմեն, իսկ շահող կուսակցութիւնը փոքրամասնութիւնը։ Բացարձակ մեծամասնութեան մէջ այս անարդարութիւնը մասամբ կը դարմանուի, քանի որ քուէ տուողներու մեծամասնութեան ձայնով և հաւանութեամբ պիտի ընտրուի։ Վերոյիշեալ ընտրութեան մէջ՝ ըստ բացարձակ մեծամասնութեան օրէնքի՝ ընտրուող ո՛չ ոք կայ։

Կը պատահի որ բացարձակ մեծամասնութիւն շահողները ընտրելիներու թիւէն պակաս ըլլան, այն ատեն քուէարկութիւնը համեմատական կը մնայ, այսինքն պակաս մնացած անդամներու ընտրութեան համար վերստին քուէարկութեան կը կը ձեռնարկուի՝ չընտրուածներու մէջէն առաւելագոյն քուէ շահող անձերու վրայ, և այս անգամ ո՛չ թէ բացարձակ մեծամասնութեամբ՝ այլ պարզ մեծամասնութեամբ կը կատարուի ընտրութիւնը։ Օրինակով մը բացատրենք։

Թաղաքի մը մէջ Թաղական խորհուրդի ընտրութեան համար քուէարկութիւն պիտի կատարուի։ Պիտի ընտրուին եօթը անդամներ։ 500 քուէարկողներով կատարուած ընտրութիւն մը հետեւեալ արդիւնքը տուած է։

Ա.ը	շահած	է	450	ձայն	Բացարձակ մեծամասնութիւն շահած ըլլալնուն համար ընտրուած են։
Բ.ը	»	»	400	»	
Գ.ը	»	»	398	»	
Դ.ը	»	»	350	»	
Ե.ը	»	»	251	»	
Զ.ը	»	»	200	»	Համեմատականի մնացածներ։
Է.ը	»	»	198	»	
Ը.ը	»	»	190	»	
Թ.ը	»	»	185	»	
Ժ.ը	»	»	184	»	Անտես թողուելիքներ.
ԺԱ.ը	»	»	180	»	
ԺԲ.ը	»	»	100	» ևն).	

Առանցմէ առաջին հինգը բացարձակ մեծամասնութիւն շահած ըլլալնուն, այսինքն իրենց շահած քուէի թիւը ընդհանուր քուէարկողներու թիւին կէսէն մէկ աւելի ըլլալուն ընտրուած կը նկատուին, իսկ մնացած երկու ընտրելիները համեմատականի մնացած ըլլալով, կրկին ընտրութեան կը ձեռնարկուի, այսպէսով, նախ երկպատիկը ըլլալու պայմանով առաւելագոյն քուէ շահողներէն ցանկ մը կը պատրաստուի, և քուէարկողները միմիայն այդ ցանկին մէջէն քուէարկելու իրաւունք պիտի ունենան։ Վերոյիշեալ ընտրութեան մէջ համեմատականի ցանկին մէջ մտնելու իրաւունքը ունին, Զ. ը, Է. ը, Ը. ը և Թ. ը։

Ընտրութեան համար մեծամասնութեան այս երկու եղանակները՝ թէ՛ քաղաքական և թէ՛ թաղական տեսակէտով անյարմարութիւններ ունին։

Երեսփոխանական ընտրութեան ատեն երկիրը ընտրական շրջանակներու կը բաժնեն, այդ շրջանակներուն մէջ հաւասարութիւնը շատ անգամ չի պահուիր, 50 հազար և աւելի ձայն ունեցող շրջանակը նոյն իրաւունքները կ'ունենայ, ինչ որ ունի 25-30 հազար

ձայն ունեցողը։ Երկրորդ անյարմարութիւնը այն է որ ընտրութեանց արդիւնքի և ընտրական մարմինի մէջ գտնուած կուսակցութեանց ույժի անհամեմատութիւն կ'ըլլայ։ Օրինակի համար, կուսակցութիւն մը ամբողջ երկրի քուէարկողներուն 1/8 մասը կը կազմէ, այս համեմատութեամբ պէտք է որ նա ունենայ բոլոր երեսփոխաններու 1/8 ին չափ Երեսփոխան, մինչդեռ խիստ յաճախ ատոր հակառակը կը պատահի, այդ համեմատութենէն աւելի կամ պակաս ըլլալով։ Երրորդ անյարմարութիւնն ալ, փոքրամասնութեան ձայնին յաղթող հանդիսանալն է։ Այս թուական թերութիւններէն զատ կը պատահին նաև քաղաքական անյարմարութիւններ. մէկ երկու ձայն աւելի շահելու համար ամէն տեսակ մեքենայութիւններ տեղի կ'ունենան։

ԺՈՂՈՎՐԴԱՅԻՆ ՀԱԿԱԿՇԻՌ

Ժողովրդային միահեծանութեան անհրաժեշտ պայմաններ համարած էինք քառանդամ քուէն և համեմատական ներկայացուցչութիւնը։ Ասոնք ընտրութենէն առաջ գործադրելի ամենալաւագոյն միջոցներն են ժողովրդապետական սկզբունքի իրագործման համար։ Բայց ընտրութենէն յետոյ՝ երբ ընտրուած երեսփոխանը պարլամենտ երթայ, կրնայ, եթէ ուզէ, վարուիլ իր կամքին համաձայն, ո՛չ թէ զինք ընտրողներու կամքին համաձայն, բռնել այնպիսի ուղղութիւն, որ հակառակ է զինք ընտրող խմբակցութեան կամ ժողովուրդին գծած ուղղութեան, եթէ ժողովրդային վերահսկողութիւն չըլլայ։ Միայն ազատ կամքով և ընդհանուր ձայնատուութեամբ երեսփոխան ընտրելը բաւական չէ, ըստ նորագոյն ըմբռման՝ անհրաժեշտ է նաև ժողովրդական հսկողութիւն (controle), որպէսզի ընտրուած

երեսփոխաններ միմիայն ժողովրդական կամքի արտայայտիչները ըլլան։

Խորհրդարանական գործունէութեան մէջ ժողովրդական հսկողութիւնը կատարեալ կ'ըլլայ երբ գործադրուին հետևեալ միջոցները. 1. Հրամայական Յանձնագիր, 2. Կոչ Ժողովրդեան, 3. Նախաձեռնութեան իրաւունք:

ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱԳԻՐ (mandat imperatif). — Ժողովրդային գերիշխանութեան արտայայտիչ մարմինը Ներկայացուցչական Ժողովն էր։ Հրամայական Յանձնագիրը կամ Պատուիրագիրը [illegible] այդ ներկայացուցչութիւնը աւելի կատարեալ և ժողովրդապետական դարձնելու միջոցներէն մին է։ Հրամայական մանտան ժողովրդեան կողմէ տրուած այն Յանձնագիրն է, որուն համաձայն ընտրուող երեսփոխանը կը խոստանայ դիրք բռնել։ Այս սիստէմով ընտրուող երեսփոխանը կրաւորական դիրք մը կ'ունենայ. նա պիտի գործէ, պիտի շարժի այն ձևով, ինչպէս որ կը յանձնարարէ իրեն իր հրամայական Պատուիրագիրը, զոր տուած է զինք ընտրող ժողովուրդը։ Պարլամենտին մէջ ծագելիք տնտեսական, քաղաքական, ընկերային զանազան խնդիրներու համար, զորս կարելի է նախատեսել, կանխաւ ժողովուրդը կը վիճաբանի, կ'որոշէ և եզրակացութեան մը յանգելով՝ վերջնական դրոշմ կուտայ այդ հարցերուն, կը պատրաստէ հրամայական մանտան և կուտայ իր ներկայացուցիչ-Երեսփոխանին, որ ըստ այնմ դիրք, ուղղութիւն բռնէ Երեսփոխանական Ժողովին մէջ. իսկ չնախատեսուած խնդիրներու համար ալ լիազօրութիւն կուտայ Պատգամաւորին։ Անկէց զատ ընտրուածը պարտական է միշտ յարաբերութեան մէջ ըլլալ զինք ընտրողներուն հետ և անոնց տրամադրութիւնն ու կարծիքը շարունակ աչքի առջև ունենալ։ Հրամայական

ժամանակը որպէսզի գործադրուի անհրաժեշտ է որ ժողովուրդը քաղաքական և տնտեսական որոշ հայեացքի մը կամ ծրագրի մը շուրջ կազմակերպուած ըլլայ, հակառակ պարագային նա չէ կարող Հրամայական Մանտատ տալ, եթէ նոյնիսկ անոր կարեւորութիւնը ըմբռնած ըլլայ, որովհետեւ ցրուած ուժեր և անհատական անջատ կարծիքներ անզօր են Հրամայական Մանտատ պատրաստելու:

ԿՈՉ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆ (référendum).— Հրամայական Յանձնագիրով ունկի մօտ գտած կ՚ըլլայինք ժողովըրդապետական սկզբունքին. բայց դեռ այդ ալ բաւական չէ, որովհետեւ չնախատեսուած խնդիրներու համար Երեսփոխանին լիազօրութիւն տրուած էր. թէեւ կըրնար ան ժողովրդեան կարծիքը նկատի ունենալ, բայց անոր կամեցողութեան համաձայն շարժելու պարտադիր չէր, ուստի կրկին այդ պարագային ներկայացուցիչին կամքն է որ պիտի իշխէ խնդիրներուն վրայ եւ ո՛չ թէ ժողովրդեան ցանկութիւնը: Այս անպատեհութեան առաջքը կ՚առնուի ռեֆերանտումով: Ռեֆերանտումը այն եղանակն է, որով Երեսփոխանական ժողովը իր ընդունած որոշումները ժողովրդեան հաւանութեան ենթարկել կուտայ: Ռեֆերանտումով ընտրուած պատգամաւորը պարտական պիտի ըլլայ, որոշումները հաղորդել զինք ընտրող ժողովրդեան, որուն այո կամ ոչ կը հաստատէ կամ կը ջնջէ այդ որոշումը:

Ռեֆերանտումի երկու տեսակներ կան, մէկը խորհրդակցական ռեֆերանտում, իսկ միւսը օրէնսդրական ռեֆերանտում: Եթէ, օրինակի համար, գոյութիւն ունեցող Սահմանադրութեան վերաքննութեան համար ժողովրդեան կամքը հարցուի, կը կոչուի խորհրդակցական ռեֆերանտում: Իսկ եթէ քուէարկելիք օրէնքի մը մասին ժողովրդեան դիմում, կոչ ըլլայ, կը կոչուի օրէնսդրական ռեֆերանտում:

Օրէնսդրական Ռէֆէրանտումը ունի երեք տարբեր ձեւեր.— Պարտադիր, Կամաւոր և Ժողովրդային վէթոյի իրաւունքով: Օրէնսդրական ժողովի կողմէ քուէարկուած բոլոր օրէնքները եթէ ժողովրդեան հաւանութեան ենթարկուին, կը կոչուի պարտադիր ռեֆերանտում (Référendum obligatoire): Այս ձեւ ռէֆէրանտում գոյութիւն ունի Զուիցերիոյի կարգ մը նահանգներուն մէջ, ինչպէս. Պալ, Պեռն, Ցիւրիխ եւն.:

Կամաւոր ռէֆէրանտումի դրութեամբ՝ Օրէնսդիր ժողովը օրէնք մը քուէարկելէ վերջ, որոշեալ ժամանակ մը կուտայ, որպէսզի ժողովուրդը իր հաւանութիւնը յայտնէ դրուած օրէնքի մասին. եթէ այդ ժամանակամիջոցին մէջ ժողովուրդը չարտայայտուեցաւ, օրէնքը գործադրութեան կը դրուի:

Ժողովրդական վէթոյի իրաւունքով, Օրէնսդիր ժողովին քուէարկած բոլոր օրէնքները անմիջապէս գործադրութեան կը դրուին: Բայց ժամանակ մը վերջ ժողովուրդը իրաւունք ունի, եթէ պէտք տեսնէ, իր վէթօն ըսել և զայն գործադրութենէ դադրեցնել ու ջնջել:

Ռէֆէրանտումի դրութիւնը ընդհանրապէս Զուիցերիոյ մէջ է որ կը գործադրուի: Անոր գործածութեան համար ժողովրդեան զարգացումը անհրաժեշտ է:

ՆԱԽԱՁԵՌՆՈՒԹԵԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔ (initiative).— Ժողովրդային գերիշխանութիւնը կատարել դարձնելու միջոցներէն մէկն ալ ժողովրդական նախաձեռնութեան իրաւունքն է, որ լրացուցիչ մասը կը կազմէ ռեֆերանտումին: Ուրեմն ի՞նչ է ձեռներէցութեան իրաւունք կոչուածը:— Միապետական երկիրներու մէջ օրէնսդըրական գործը միմիայն Միապետին ձեռք կեդրոնացած էր, ամէն ինչ անոր կամքէն կախում ունէր: Սահմա-

նադրական երկիրներու մէջ օրէնքներ առաջարկելու իրաւունքը կը վերաբերի թէ՛ Գործադիր և թէ՛ Օրէնսդիր Մարմիններուն։ Ժողովրդային գերիշխանութեան սկզբունքին համաձայն՝ պէտք է ամէն ինչ ժողովուրդէն բղխի և ժողովուրդին համար ըլլայ։ Րէֆէրանտումով բոլոր քաղաքացիներուն միանգամայն օրէնքներ քուէարկելու իրաւունքը կը տրուէր, որով կառավարութեան կամ Օրէնսդրութեան և ներկայացուցչական կառավարութեան մէջ միացման կապ մը կը դրուէր։ Նախաձեռնութեան իրաւունքը այդ կապը աւելի կը սեղմէ. երկու ձեւերը գրեթէ իրար կը միացնեն, երբ կուտայ ժողովուրդին օրէնքներ առաջարկելու ձեռներէցութեան իրաւունքը։ Ուրեմն նախաձեռնութեան իրաւունքով ժողովուրդը պիտի կրնայ՝ ո՛չ միայն օրէնքներ քուէարկել, այլ նաև օրէնքներ առաջարկել։ Այս սկզբունքով օրէնքներ առաջարկելու իրաւունքը կը վերաբերի բոլոր քաղաքացիներուն. բայց որպէսզի առաջարկուած օրէնք մը աւելի ժողովրդային ոյժ ստանայ և բարձրագոյն Մարմիններու ուշադրութիւնը հրաւիրէ իր վրայ, պէտք է որ բազմաթիւ քաղաքացիներու կողմէ առաջարկուած ըլլայ։ Օրէնքներ առաջարկելու տեսակէտով ալ քաղաքական կուսակցութիւնները մեծ դեր կը կատարեն. Այս նախաձեռնութեան իրաւունքը կը գործածուի դարձեալ Զուիցերիոյ Ցիւրիխ և Արգովի կանտոններուն մէջ։ Երբ 2-5000 քաղաքացիներ իրենց ստորագրութիւններով օրէնքի մը համար առաջարկութիւն ընեն և անոր Րէ-ֆէրանտումի դրուիլը խնդրեն, առաջարկը կը գործադրուի և մեծամասնութիւն շահելուն պէս օրէնքի ոյժ կը ստանայ։ Ժողովրդական ձեռներէցութեան իրաւունքը ճանչցուած է նաև Ամերիկայի մի քանի նահանգներուն մէջ։

ՄԷԿ ՕՐԷՆՍԴԻՐ ԺՈՂՈՎԻ ՊԱՀԱՆՋ. — Ժողովրդային գերիշխանութիւնը կատարեալ ընելու համար վերեւ պահանջուած միջոցներէն զատ կը պահանջուի նաև որ մէկ Օրէնսդիր Մարմին ըլլայ, այսինքն միմիայն Երեսփոխանական Ժողովին գոյութիւնը օրինական ու արդար կը գտնեն, իսկ Ծերակոյտի գոյութիւնը բոլորովին աւելորդ։ Այս պահանջը հիմնուած է արդարացի առարկութեան մը վրայ։ «Ծերակոյտը ընդհանրապէս ժողովուրդին քուէովը չէ որ կ'ընտրուի, ուրեմն նա իրաւունք չունի ժողովուրդին անունով օրէնքներ դնելու։ Ծերակոյտին գոյութիւնը կը ժխտէ ժողովրդապետական սկզբունքը։»

Գրեթէ բոլոր Սահմանադրական երկիրներու մէջ Ծերակոյտը գոյութիւն ունի։ Ծերակոյտի անդամները կ'անուանուին և ո՛չ թէ կ'ընտրուին։ Անգլիոյ մէջ Վերին Պալատը (Ծերակոյտը) կազմուած է ազնուապետական ներկայացուցիչներէ։ Այդ ժողովին կը մասնակցին լորտեր, Թագաւորական տոհմի անդամներ և կղերականներ. իսկ անդամակցութիւնը ո՛չ թէ ընտրովի՝ այլ ժառանգական է։ Թուրքիոյ մէջ Ծերակոյտի անդամները կը նշանակուին Սուլթանին կողմէ, իսկ Ֆրանսայի մէջ Նախագահին կողմէ։ Միայն Միացեալ - Նահանգներու մէջ է որ վերջերս նահանգներու մեծամասնութեան կողմէ քուէարկուած օրէնքի համաձայն Ծերակոյտը կը ընտրուի ժողովուրդին քուէով։

Դաշնակցական պետութիւններու մէջ կրնայ երկու օրէնսդիր մարմին գոյութիւն ունենալ, պայմանաւ որ երկու մարմիններն ալ հաւասարապէս ժողովուրդին քուէովը ընտրուին։ Առաջին խորհրդարանը կը ներկայացնէ Դաշնակցած ինքնավար պետութիւնները և արտաքին աշխարհավարութիւնը կը պաշտպանէ իրեն, երկրորդը կը ներկայացնէ դաշնակցած իւրաքանչիւր պե-

տութեան ամբողջ քաղաքացիները և տեղական ներքին աշխարհավարութիւնը կը պատկանի իրեն։ Իսկ ոչ-դաշնակցական կամ միապետական պետութիւններու մէջ միմիայն մէկ Օրէնսդիր Մարմինի գոյութիւնը ժողովրդապետական է։

ԿԱՆԱՆՑ ՔՈՒԷԻ ԻՐԱՒՈՒՆՔԸ.— Հանրաքուէի մասին խօսած ատեննիս ըսինք, թէ քուէն ընդհանուր կ'ըլլայ ա՛յն ատեն երբ երկու սեռերն ալ հաւասարապէս քուէի իրաւունք կը վայելեն։ Այսօր կանանց քուէի իրաւունքի մասին թեր ու դէմ կարծիքներ կան. երկու կողմերն ալ իրենց զօրաւոր փաստերը մէջ տեղ կը դնեն։ Բայց ճշմարտութիւն է այն՝ թէ հետզհետէ աւելի մեծ ծաւալ կը ստանայ այդ հարցը և կիները յաղթանակ կը տանին։ Քուէապահանջ կիներու թիւը օր քան զօր կը ստուարանայ և Լոնտոնի, Բարիզի և այլ Եւրոպական մայրաքաղաքներու հրապարակները ցոյցեր կը կազմակերպեն՝ քուէի իրաւունք պահանջելու համար, և նոյնիսկ կառավարութեան ու կառավարական պաշտօնեաներու հետ պօմպաներով կը խօսին։

Հոս կը թուենք այն գլխաւոր երկիրները, ուր կիները քուէի իրաւունք ստացած են։

Ա.) Աւստրալիոյ մէջ կիները թէ՛ ընտրող և թէ՛ ընտրելի են։

Բ.) Նոր-Զելանտայի մէջ կիները 1895էն ի վեր օրէնքով արտօնուած են քուէ տալու։

Գ.) Միացեալ-Նահանգներու չորս նահանգներուն մէջ կիները էրիկ մարդոց չափ իրաւունք ունին քուէ տալու, ամէն տեսակ ընտրութեանց առթիւ։ Քուէի իրաւունքը այդ նահանգներուն մէջ հետեւեալ թուականներուն հաստատուած է.— Ուայոմինկի մէջ՝ 1869ին, Քօլօրատոյի մէջ՝ 1893ին, Իւտահի մէջ՝ 1896ին և Այտահոյի մէջ՝ 1896ին։

Դ.) Պոհեմիոյ կիները 1908ին ընտրուելու իրաւունք ստացան։

Ե. Շուէտի կիները 1910ին ընտրելի ըլլալու ալ իրաւունքը առին։

Զ.) Նորվէկիոյ մէջ կիներու իրաւունքը աւելի լայն կերպով կը յարգուի։

Է.) Տանիմարքայի մէջ կիները քուէարկելու իրաւունք ունին։

Ը.) Ֆինլանտիոյ մէջ կիները թէ՛ ընտրելու եւ թէ՛ ընտրուելու իրաւունք ունին։ 1909ի Խորհրդարանական ընտրութեան ատեն 21 կին պատգամաւորներ ընտրուած էին։

Թ.) Խրիմեան Հայրիկ իր մէկ կոնդակով քուէի իրաւունք տուաւ Ամերիկահայ կիներուն, կրօնական-եկեղեցական գործերու մէջ։

Կանանց քուէի իրաւունքի հարցը նորագոյն շարժում մը ըլլալով իր վերջնական եզրակացութեան չէ յանգած։ Այդ հարցը դեռ շատ զաւեշտներու պիտի ենթարկուի։

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԳԼՈՒԽ

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐ

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ. — Սահմանադրութիւն բառը կազմուած է լատինական գոյականէն, ինչ բայէն եւ ուրիշ մասնիկէն, ուրեմն անիկա բարդ-ածանց բառ մըն է, և իր բառական ստուգաբանութենէն կ'ելլէ սա նշանակութիւնը, — Սահման դնել։ Քաղաքական իմաստով սահմանադրութիւն կը կոչուի երկրի մը մէջ վաւերացուած այն օրէնքը, որուն համաձայն պետութիւն մը կը կազմակերպէ իր կառավարութիւնը, կ'որոշէ քաղաքացիներու իրաւունք և պարտուց սահմանները, քաղաքացիներու միմեանց և կառավարութեան հետ իրենց յարաբերութեան եղանակը։

Բռնապետական երկրի մը մէջ վեհապետը բացարձակ տէրն էր երկրին և ամէն իրաւունք կը վայելէր։ Ամէն տեղ բռնապետութեան յաջորդած է սահմանա-

դրութիւնը, որ չափ, սահման դրած է բռնապետին ըլլայ իրաւունքներուն և իր բացարձակ տիրապետութեան։ Ահա այս բանէն առաջ եկած է սահմանադրութիւն անունը։ Սահմանադրական երկրի մը մէջ թագաւորը իր իրաւունքները կը բաժնէ ժողովուրդին հետ։ Մէկ խօսքով՝ Սահմանադրութիւնը պետութեան ներքին ու արտաքին աշխարհավարութեան մէջ վեհապետին իրաւունքներուն և ներկայացուցչական ժողովներու մասնակցութեան սահմանն է որ կը գծէ, երկրին բոլոր գործերը սահմանադրական օրէնքներու հիման վրայ կ'ընթանան և այս պատճառաւ ալ այդ օրէնքները կը կոչուին Հիմնական օրէնք = Քանունի էսասի։

ԱՌԱՋԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԵՐԿԻՐԸ. — Միջին դարու մէջ երեւան եկող և առկայն չուառվ խափանուող սահմանադրութիւններէն յետոյ՝ ԺԳ. դարու առաջին քառորդին մէջ անւական սահմանադրութեան հիմը կը դրուի Անգլիոյ մէջ։ Ժողովրդային արիւնալի յեղափոխութենէ մը վերջ 1215 թուականին Անգլիոյ Աներկիր թագաւորը հաստատեց Սահմանադրութիւնը Անգլիոյ մէջ՝ «Մեծ Սահմանագիր» կոչուած հրովարտակով մը, որ ծանօթ է «Ազատութիւններու Մեծ Քարտը» անունով։ Իսկ այս շարժումէն կէս դար յետոյ, 1265ին միայն Պարլամենտին հիմը դրուեցաւ Անգլիոյ մէջ Կոմս Սիմոն Տը Մոնֆորի ձեռքով։ Ասոր օրով էր որ Անգլիոյ գործերը կը կառավարուէին 9 հոգիէ բաղկացած խորհուրդի մը միջոցաւ, և, ի հարկին, խիստ կարեւոր խնդիրներու համար ալ Անգլիոյ ազատ բնակիչներու ներկայացուցչական ժողովը կը գումարուէր։ Ահա այս ժողովն էր որ անգլիերէն լեզուով կոչուեցաւ Բարլըման =Բարլամենթ, զոր յետոյ բոլոր սահմանադրական երկիրներ որդեգրեցին միեւնոյն իմաստով։ Այս կերպով Անգլիան դարձաւ առաջին սահմանադրական երկիրը և անոր

սահմանադրութիւնը կոչուեցաւ միւս բոլոր սահմանադրութեանց մայրը։

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐ.— Անգլիական սահմանադրութիւնը ամբողջ 5 դար մնաց առանձին։ Նոր ստեղծուած սահմանադրական շարժում մը ընդհանուր ծաւալ չկրցաւ ունենալ։ Բայց 18րդ դարու վերջին կիսուն մէջ տեղի ունեցող Ամերիկեան և Ֆրանսական յեղափոխութիւնները ստեղծեցին սահմանադրական ընդհանուր շարժում մը, որ խիստ արագ ծաւալ գրաւելով՝ ամբողջ Եւրոպան ու Ամերիկան օժտեց սահմանադրական առաւելութեամբ։

Միացեալ-Նահանգներու հանրապետական սահմանադրութիւնը կը սկսի 1787ին, Անգլիայէ բաժնուելէ անմիջապէս վերջ։ Միւս բոլոր սահմանադրութիւնները հաստատուած են 1789էն յետոյ, ֆրանսական Մեծ Յեղափոխութեան ազդեցութեան տակ։ Եւրոպական սահմանադրութիւններու մեծամասնութիւնը 1848ի ֆրանսական Յեղափոխութենէն յետոյ կազմուեցաւ։

Ֆրանսական հանրապետական սահմանադրութիւնը կը սկսի 1789ի յեղափոխութեամբ։ Ֆրանսայի մէջ առաջին հանրապետութիւնը տեւած է 1792-1804, որ առեն Նաբոլէոն Ա. կայսր եղաւ 1799ին տեղի ունեցող պետական հարուածէ մը (coup-d'état) յետոյ. այդ շրջանին պարլամենտը խափանուեցաւ։ Երկրորդ հանրապետութիւնը 1848-1852 տեւած է. որ առեն Նաբոլէոն Գ. ինքզինք կայսր հռչակած է 1851 Դեկտ. 2ին տեղի ունեցող պետական հարուածէ մը յետոյ։ Երրորդ հանրապետութիւնը, որ Ֆրանսայի ներկայ կառավարութիւնն է 1870 Սեպտ. 4ին յայտարարուած է և վերջնականապէս կանոնաւորուած՝ 1875ի սահմանադրութիւնով։

Բելճիքայի մէջ 1831ին հաստատուեցաւ լայն սահ-

մանադրութիւն մը։

Ամբողջ Եւրոպական պետութիւններ 1848էն յետոյ եղան սահմանադրական երկիրներ և բացարձակ միապետութիւնը միանգամ ընդ միշտ դուրս վտարուեցաւ Եւրոպայի հողէն։ Յունաստանի սահմանադրութիւնը հաստատուեցաւ 1844ին։

Սահմանադրական շարժումը Եւրոպայէն անցաւ Ասիա։ 1876 Դեկտ. 23ին Թուրքիոյ մէջ Սուլթան Համիտի ձեռքով հռչակուեցաւ Միթհատեան Նեղ Սահմանադրութիւնը, բայց 1878 Փետր. 2ին Սուլթան Համիտի ձեռքով ալ խափանուեցաւ։ 30 տարի յետոյ 1908 Յուլիս 10ին կրկին վերհռչակուեցաւ Սուլթան Համիտի ձեռքով՝ զինուորական յեղափոխութենէ մը յետոյ։ Այդ սահմանադրութիւնը կը տեւէ մինչեւ այսօր։

Ռուսիան 1905ին սահմանադրական երկիր մը եղած է, Ռուսո-Ճաբոնական պատերազմէն անմիջապէս յետոյ, երկրին մէջ ծագած յեղափոխութեան մեծ ոյժի առջեւ տեղի տալով։ Սակայն Ռուսիոյ Զարը յաջողած է առաջին Տուման = Խորհրդարանը, որ աւելի սահմանադրասէր և ազատախոհ էր, ջնջել և կազմել երկրորդ Տումա մը, որ աւելի ձարիզմական է, այսինքն հլու կամակատարը Զարին, այնպէս որ կարելի է ըսել թէ այսօր Զարին բացարձակ միապետութիւնն է որ կը տիրէ կրկին Ռուսիոյ մէջ։

1907ին Պարսկաստանն ալ ունեցաւ իր սահմանադրութիւնը, բայց այդ առաջին սահմանադրութիւնը շատ կարճ տեւեց և պարսից Շահը յաջողեցաւ կերպով մը ջնջել առաջին Մեճլիսը=Խորհրդարանը, և հաստատել նորէն միապետական կարգերը։ Այս պարագային էր որ սոսկալի և արիւնահեղ կռիւներ տեղի ունեցան ամբողջ Պարսկաստանի մէջ՝ յեղափոխականներու և միապետականներու միջեւ. և ներքին խռովութիւննե-

րըն ու անկարգութիւնները այն աստիճանի հասան որ բարեկարգութեան պատրուակին տակ Ռուսիա իր ցամաքային բանակով և Անգլիա իր նաւատորմիղով մըտան Պարսկաստան ։ Պարսկական կռիւներուն մէջ՝ ազատականներու կողմէն նշանաւոր դարձաւ հայազգի ԵՓՐԵՄ ԽԱՆԸ, որ սահմանադրական բանակին ընդհանուր զօրավարն էր, և սպաննուեցաւ կռիւներէն մէկուն մէջ ։

Թուրքիոյ սահմանադրութիւնն ալ անման չէ մընացած միապետականներու հարուածէն ։ 1909 Մարտ 31ին տեղի ունեցող յետաշրջական շարժումը (réaction), ճիշդ միապետական կարգը վերահաստատելու համար եղած շարժումն էր, որ շատ մեծ համեմատութիւններ առնելու խափանուեցաւ մէկ քանի օրուան մէջ ։ Հոս ալ գահընկէց եղաւ Սուլթան Համիտ, իբր հեղինակ նոյն շարժումին ։

Ասիական այս երեք պետութիւններէն զատ՝ Ճապոնն ալ սահմանադրական պետութիւն մըն է ։

1912ին սկիզբը Չինական մեծ պետութիւնն ալ սահմանադրական շարժում ունեցաւ ։ Երկրին մէջ ծագած յեղափոխութեամբ բացարձակ միապետութիւնը ջնջուեցաւ, և անոր տեղ հաստատուեցաւ մէկէն հանրապետութիւնը. բայց դեռ կանոնաւորուած չէ ։ Հանրապետութիւնը ջնջելով կրկին միապետութիւն հաստատելու համար շարժումներ պակաս չեն ։

Ասիական պետութիւններու սահմանադրութիւնները Եւրոպական ու Ամերիկեան պետութիւններուն պէս հաստատ ու բարեկարգ չեն. անոնք դեռ սաղմնային վիճակի մը մէջ կը գտնուին և խիստ անհաստատ են, այնպէս որ կորսնցնելու վախը միշտ կայ ։

ՀԱՆՐԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ. — Հանրավարութիւնը (La démocrati) բառ մըն է, որ կը նշանակէ ժողովրդային

կառավարութիւն ։ Գոյութիւն ունի այն պետութիւններուն մէջ, որոնք ազգային գերիշխանութիւնը ճանչցած և իրապէս գործադրած են զայն ։ Այսինքն՝ կարեւոր ընտրութիւնները կը կատարուին ընդհանուր քուէով, և ո՛չ մէկ հաստատութիւն ու որոշում կրնայ վտանգուիլ կամ անգործադրելի մնալ իշխանութեանց կողմէն ։ Հանրավարութիւն կրնայ հաստատուիլ հանրապետութիւններու մէջ ։

Ֆրանսական հանրապետութիւնը հանրավարական է ։ Զուիցերիան, Միացեալ-Նահանգները, ուր բոլոր ընտրութիւնները ընդհանուր քուէով կը կատարուին, հանրավարականներ են ։

Բ. ԳԼՈՒԽ

ՕՐԷՆՍԴԻՐ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Իշխանութիւններու բաժանման մասին խօսած ատեննիս տեսանք թէ Պետութեան երեք գլխաւոր իշխանութիւններէն մին ալ Օրէնսդիր Մարմինն էր ։ Օրէնսդիր Մարմինը կը բաղկանայ երկու մասերէ, Ա. Ծերակոյտը, Բ. Պատգամաւորական կամ Երեսփոխանական Ժողովը ։ Այս երկու ժողովները միասին կը կազմեն Ընդհանուր Ժողովը, որու մասին Օսմ. Սահմանադրութիւնը ունի մասնաւոր տրամադրութիւններ ։

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎ

Ընդհ. Ժողովը կամ Ազգային Ժողովը կը ներկայացնէ Օրէնսդիր Իշխանութիւնը, որուն եւրոպական լեզուով պարլաման (parlement) անունը կուտան ։ Եր-

կու ժողովներն ալ, բացի ընտրական եղանակի տարբերութենէն, սահմանադրական համանման օրէնքներու տրամադրութեանց ենթարկուած են։ Անոնք թէեւ անջատ նիստեր կ՚ունենան, բայց գրեթէ միեւնոյն պարտականութիւնն է որ կը կատարեն. այն է, օրէնքներու եւ պիւտճէի քուէարկութիւն եւ Գործադիր Իշխանութեան վրայ հակակշիռ։

Երբեմն կը պատահի որ երկու Օրէնսդիր Մարմիններն ալ, Ծերակոյտը եւ Երեսփոխանական Ժողովը, խիստ ծանրակշիռ խնդիրի մը համար մէկտեղ կը հաւաքուին եւ միասին նիստ կը գումարեն, Ծերակոյտի Նախագահին նախագահութեան տակ։ Այս կերպ խառն ժողովներ տեղի կ՚ունենան հետեւեալ պարագաներուն տակ.

1. — Սահմանադրական օրինաց ընդհանուր վերաքննութեան առթին, երկու Խորհրդարաններն ալ եթէ այդ մասին պահանջ մը ներկայացնեն։

2. — Հանրապետական երկիրներու մէջ Նախագահի ընտրութեան, իսկ Սահմանադրական Միապետութիւններու մէջ Թագաւորի մը գահընկեցութեան եւ անոր տեղ նոր մը գահ բարձրացնելու առթին։

Այս տեսակ ժողովներ գումարուած են Ֆրանսայի մէջ 1879ին Խորհրդարանը Վերսայլէն Բարիզ փոխադրելու համար, 1884ին ծերակուտականներու ընտրութեան պայմանները փոխելու համար։ Իսկ Թուրքիոյ մէջ 1909ի Ապրիլի սկիզբը, Սուլթան Համիտը գահընկեց ընելով, անոր տեղ Սուլթան Րէշատը գահ բարձրացնելու համար։

***ՕՍՄ. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻՆ ՆԿԱՏՄԱՄԲ.** — Հոս կը դնենք Օսմ. Սահմանադրութեան Ընդհ. Ժողովի մասին ունեցած տրամադրութիւնները, որոնք լաւ ճանչնալ, իւրաքանչիւր Օսմ. քաղաքացիի պարտականութիւնն է։*

Յօդ. 42. — Ընդհանուր Ժողովը կը բաղկանայ երկու ժողովներէ, Աւագներու Ժողովէն կամ Ծերակոյտէն եւ Պատգամաւորական Ժողովէն։

Յօդ. 43. — Ամէն տարի այս երկու ժողովները կը գումարուին Նոյեմբերի սկիզբը եւ կը փակուին յաջորդ Մարտ ամսոյ մէկին։ Թէ բացումը եւ թէ փակումը տեղի կ՚ունենայ կայսերական իրատէով։ Երկու ժողովներէն եւ ո՛չ մէկը կրնայ միւսէն զատ գումարման ժամանակաշրջանէն դուրս նիստ կայացնել։

Յօդ. 44. — Վեհափառ Սուլթանը կարող է ի պահանջել հարկին երկարել կամ կարճել ժողովներուն նստաշրջանը։

Յօդ. 45. — Բացման հանդէսը կը կատարուի կամ Վեհ. Սուլթանին կամ փոխանորդաբար Մեծ-Եպարքոսին կողմէ, նախարարներու եւ երկու ժողովներու անդամներուն ներկայութեամբ։ Կայսերական ճառը կը ցուցնէ կայսրութեան անցեալ տարուան ներքին կացութիւնը ու արտաքին յարաբերութիւններու վիճակը, եւ յաջորդ տարուան համար հարկաւոր դատուած կարգադրութիւնները մասնանիշ կ՚ընէ։

Յօդ. 46. — Ընդհ. Ժողովի բոլոր անդամները երդում կ՚ընեն հաւատարիմ մնալու Վեհ. Սուլթանին, Հայրենիքին ու սահմանադրութեան։ Նորընտիր անդամներուն երդումը կը կատարուի ժողովի բացման ժամանակ, Մեծ-Եպարքոսին առաջ. իսկ բացման ներկայ չեղողները ժողովի նախագահին եւ անդամներուն առաջ։

Յօդ. 47. — Ընդհանուր Ժողովի անդամները իրենց կարծիքը յայտնելու կամ քուէն տալու կատարեալ ազատութիւն ունին, անոնց եւ ոչ մէկը կրնայ հրահանգներով կամ խոստումներով կապուիլ, ո՛չ ալ սպառնալիքներու ազդեցութեան տակ գործել։ Նոյնպէս չկրնար դատի քաշուիլ կամ պատասխանատուութեան ենթարկուիլ՝ ժողովին մէջ յայտնած իր կարծիքին համար, եթէ մեղանչած չէ ժողովին ներքին կանոնագրութեան դէմ։ Այս վերջին պարագային մէջ անոր վրայ գործ կը դրուին կանոնագրութեան տրամադրութիւնները։

Յօդ. 48. — Երբ Ընդհ. Ժողովի անդամներէն մէկը, իր պատկանած ժողովի 2/3 մասին բացարձակ առաւելութեամբը կ՚ամբաստանուի իբր դաւաճան, սահմանադրութեան զեղծող կամ կաշառակեր, եւ կամ երբ օրէնքով կը դատապարտուի բանտարկութեան կամ աքսորի՝ իր անդամութեան պաշտօնէն կը զրկուի։ Դատաստանն ու պատիժի գործադրութիւնը կը վերաբերին ձեռնհաս ատեանին։

Յօդ. 49.— Ընդհ. Ժողովի իւրաքանչիւր անդամը պարտաւոր է քուէն անձամբ տալ. իրաւունք ունի նաեւ քուէարկութեան պահուն ձեռնպահ մնալու:

Յօդ. 50.— Չէ կարելի երկու ժողովներու միաժամանակ անդամ ըլլալ:

Յօդ. 51.— Մինչեւ որ ժողովականներու կէսէն աւելին ներկայ չըլլայ, ժողովներէն եւ ո՛չ մէկը կրնայ նիստ գումարել: Ամէն որոշում կը տրուի քուէներու մեծամասնութեամբ, բացի այն դէպքէն՝ երբ կը պահանջուի քուէներու 2|3ի մեծամասնութիւնը: Երբ քուէները հաւասար են նախագահին քուէն երկու ձայն կը սեպուի:

Յօդ. 52.— Անձնական գործերու համար ժողովներէն մէկին կամ միւսին տրուած խնդրագիրը կը մերժուի այն ժամանակ երբ կը ստուգուի որ խնդրամատոյցը նախ չէ դիմած ձեռնհաս պաշտօնատունը եւ կամ այն իշխանութեան, ուրկէ ուղղակի կախում ունի այն պաշտօնատունը:

Յօդ. 53.— Օրէնքի մը հաստատման կամ փոփոխութեան առաջարկը նախարարներուն կը վերաբերի: Ծերակուտականներն ու պատգամաւորներն ալ կրնան սակայն, իրենց իրաւասութեան սահմանին մէջ, նոյն առաջարկներն ընել. Այս վերջին պարագային առաջարկը Մեծեպարքոսին կողմէ կը ներկայացուի Վ.եհ. Սուլթանին, որ եթէ յարմար դատէ, իրատէով կը յանձնէ Պետական Խորհուրդին, որ ձեռնհաս պաշտօնատուններէն ստացած բացատրութիւններուն եւ ցուցմունքներուն համաձայն առաջարկուած օրէնքին նախագիծը պատրաստէ.

Յօդ. 54.— Պետական Խորհուրդին պատրաստած օրինագիծը նախ Պատգամաւորներու Ժողովին եւ յետոյ Ծերակոյտի քննութեան ու քուէարկութեան կ՚ենթարկուի եւ կայսերական իրատէով կը վաւերացուի: Երկու ժողովներէն մէկին կողմէ վերջնականապէս մերժուած օրինագիծ մը չկրնար նոյն ժողովին քննութեան ենթարկուիլ նոյն նստաշրջանին:

Յօդ. 55.— Օրինագիծ մը ընդունուած կը համարուի միայն այն ժամանակ, երբ երկու ժողովները զայն կը քուէարկեն ձայներու մեծամասնութեամբ, յօդուած առ յօդուած եւ յետոյ իր ամբողջութեան մէջ:

Յօդ. 56.— Բացի նախարարներէն եւ անոնց փոխանորդներէն, ինչպէս եւ պաշտօնապէս հրաւիրուած պաշտօնատարներէն, ոչ ոք կրնայ մէկ կամ միւս ժողովին ատենը մտնել, եթէ նոյնիսկ իր կամ հասարակութեան կողմէ խնդրագիր մը մատուցանելու կամ զեկուցում

ընելու համար եկած ըլլայ:

Յօդ. 57.— Ժողովներու խորհրդակցութիւններն ու վիճաբանութիւնները կը կատարուին թուրքերէն լեզուով: Օրինագիծները կը տպուին եւ անդամներուն կը բաժնուին վիճաբանութեան օրէն առաջ:

Յօդ. 58.— Քուէարկութիւնը կը կատարուի կամ անուններու կոչումով կամ ձեռամբարձ եւ կամ գաղտնի: Գաղտնի քուէարկութիւն կը կատարուի ժողովականներու մեծամասնութեան պահանջումով:

Յօդ. 59.— Իւրաքանչիւր ժողով կը կառավարուի իր նախագահին միջոցով եւ ներքին կանոնադրութեան համաձայն:

ԾԵՐԱԿՈՅՏԸ

Օրէնսդիր Մարմինի մէկ ճիւղն է Ծերակոյտը (sénat— *մեճլիսի այան), որ կը կոչուի նաեւ Վերին Պալատ։ Բոլոր սահմանադրական երկիրներու մէջ գոյութիւն ունի Ծերակոյտը, բայց անոր ընտրական պայմանները ամէն տեղ նոյնը չեն։ Կան երկիրներ, ուր այդ Պալատը կը պատկանի որոշ դասակարգի մը ներկայացուցիչներուն և անդամները հոն կ՚երթան ժառանգական իրաւունքով, ինչպէս Անգլիոյ մէջ։ Կան երկիրներ, ուր Ծերակոյտը Պատգամաւորական ժողովի քուէովը կ՚ընտրուի, ինչպէս Ֆրանսայի մէջ։ Կան երկիրներ ալ, ուր Ծերակոյտի անդամները Վեհապետին կողմէ կը նշանակուին, ինչպէս Թուրքիա։ Կան երկիրներ ալ, ուր Ծերակոյտը ժողովուրդին քուէովը կ՚ընտրուի, ընդհանրապէս ժողովրդային գերիշխանութիւնը էապէս գործադրող հանրապետական երկիրներու մէջ, ինչպէս Միացեալ-Նահանգները։ Ծերակոյտի անդամները ընդհանրապէս կ՚ըլլան տարիքոտ, փորձառու և քաղաքական կարեւոր պաշտօններ վարող անձեր։*

Օրէնքի մը քննութիւնը նախ Պատգամաւորական ժողովին մէջ տեղի կունենայ և հոն քուէարկուելէ յետոյ կուգայ Ծերակոյտին։ Հոս ալ կրկին վիճաբանութիւններ տեղի կ'ունենան այդ օրինագծին շուրջ և կը քուէարկուի կամ նոյնութեամբ և կամ փոփոխութեամբ։ Առաջին պարագային անմիջապէս կը յղուի Վեհապետին, եթէ միապետական երկրի մէջ ըլլայ, և անկէց ալ վաւերացուելէ յետոյ գործադրութեան կը դրուի. իսկ եթէ Միապետին կողմէ չվաւերացուի՝ օրէնքը չկրնար գործադրութեան դրուիլ։ Ընդհանրապէս Նեղ-Սահմանադրական-Միապետական երկիրներու մէջ Թագաւորին իրաւունքն է երկու ժողովներէն վաւերացուած օրէնք մը ընդունիլ կամ մերժել։ Մերժման իրաւունքը կը կոչուի միապետական վէթօ։ Լայն-Սահմանադրական-Միապետութիւններու մէջ գրեթէ բնաւ չի պատահիր որ Թագաւորը վէթօ բանած ըլլայ Ընդհանուր ժողովի կողմէ ընդունուած օրէնքի մը համար։ Հանրապետական երկիրներու մէջ օրէնք մը երկու ժողովներէն քուէարկուելէ յետոյ կը վաւերացուի անմիջապէս Նախագահին կողմէ։ Նախագահը օրէնքի մը նկատմամբ վէթոյի իրաւունք չունի։ Իսկ եթէ Ծերակոյտը փոփոխութիւններ ուզէ մտցնել Երեսփոխանական ժողովի կողմէ իրեն յղուած օրէնքին մէջ, իր դիտողութիւններով կը վերադարձնէ Պատգամաւորական ժողովին՝ վերաքննութեան համար։

ԾԵՐԱԿՈՅՏԻ ԳՈՅՈՒԹԵԱՆ ԱՐԴԱՐԱՑՈՒՄԸ. — Ժողովրդային գերիշխանութեան գլխուն մէջ, մէկ Օրէնսդիր ժողովի պահանջի մասին խօսելով՝ Ծերակոյտի գոյութիւնը ժողովրդային գերիշխանութեան անհամապատասխան ըլլալը յայտնած էինք։ Աստ հակառակ անոր գոյութիւնը արդարացնող հետեւեալ տարբերութիւնը կայ։

Խնդիր մը որքան շատ քննուի այնքան լաւագոյն եզրակացութեան մը կը յանգի. մէկէ աւելի մարդոց կարծիքը մի՛շտ լաւագոյնութիւն կուտայ խնդիրին։ Արդ, երբ Երեսփոխանական ժողովը օրէնք մը քուէարկէ, կրնայ պատահիլ որ իր ընդունած տեսակէտը սխալ ըլլայ, կամ զանազան ազդեցութիւններու տակ իր խղճին և ճշմարտութեան ու արդարութեան հակառակ քուէարկած ըլլայ, այն ատեն Ծերակոյտը կուգայ սրբագրել այդ սխալը և այդ կերպով անիկա կը դառնայ պատուար մը սխալներու, անարդարութեան և ազդեցութիւններու դէմ։

ԾԵՐԱԿՈՅՏԸ ՕՍՄ. ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ. — Օսմանեան երկրի Ծերակոյտը այժմ կը բաղկանայ 80 անդամներէ։ Սահմանադրութեան տրամադրութեան համաձայն, Ծերակոյտի անդամներուն թիւը Պատգամաւորական ժողովի անդամներու թւոյն մէկ երրորդէն աւելի պէտք չըլլայ։ Ծերակոյտի Նախագահը և անդամները կը նշանակուին Սուլթանին կողմէ։ Ծերակոյտի անդամ նշանակուելու համար գլխաւորաբար երկու պայմաններ կան. 1. Ընտրելին պէտք է որ իր գործերով հասարակութեան վստահութեան արժանացած կամ պետութեան նշանաւոր ծառայութիւններ մատուցած մէկը ըլլայ, 2. Պէտք է որ առնուազն 30 տարեկանը լրացուցած ըլլայ։ Իւրաքանչիւր ծերակուտականի պետական գանձէն կը վճարուի 10000 ղրշ. ամսաթոշակ իրենց ապրուստին համար։ Ծերակոյտը կը զբաղի՝ 1. Պատգամաւորական ժողովէն իրեն յղուած օրէնքներով, 2. Օրինագիծներու և ելեւմուտքի նախահաշիւի (budget) քննութեամբ, 3. Իրեն մատուցուած աղերսագրերով։ Ըստ Միթհատեան Սահմանադրութեան՝ նշանակուած ծերակուտականները ցկեանս կ'ըլլան, այսինքն՝ անգամ մը կանչուելէ յետոյ իրաւունք ունին

այլեւս մինչեւ իրենց մահը պաշտօնավարել, եթէ իրենք չհրաժարին: Սահմանադրութեան այս տրամադրութիւնը Պատգամաւորական Ժողովի Ա. նստաշրջանին (908-909) խորհրդակցութեան առարկայ եղաւ եւ փափաք յայտնուեցաւ ծերակուտականներու պաշտօնավարութիւնը ժամանակաւոր դարձնելու: Եւրոպական շատ մը երկիրներու մէջ՝ Ծերակոյտին պաշտօնավարութեան շրջանը ժամանակաւոր է, ինչպէս՝ Ֆրանսայի մէջ 9 տարի է, եւ երեք տարին անգամ մը 1/3 մասը կը նորոգուի:

Օսմ. Սահմանադրութեան մէջ Ծերակոյտի մասին գտնուած յօդուածները կը դնենք հոս, որպէսզի ընթերցողներ աւելի լաւ ուսումնասիրեն զայն:

Յօդ. 60.— Ծերակոյտի նախագահն ու անդամները կ'անուանուին ուղղակի Վեհ. Սուլթանէն: Ծերակոյտին անդամներուն թիւը Պատգմ. Ժողովի անդամներուն 1/3 մասէն աւելի չկրնար ըլլալ:

Յօդ. 61.— Ծերակոյտի անդամ ընտրուելու համար պէտք է իր գործերով հասարակութեան վստահութեան արժանացած կամ պետութեան նշանաւոր ծառայութիւններ մատուցած ըլլալ: Պէտք է ըլլալ առնուազն՝ 30 տարեկան:

Յօդ. 62.— Ծերակոյտի անդամները կը նշանակուին ցկեանս: Ծերակոյտի անդամութիւնը կրնայ շնորհուիլ այն անպաշտօն անձանց որոնք վարած են արդէն նախարարի, կուսակալի, զօրաբանակի հրամանատարի, քազէսկէրութեան, առաջին եւ երկրորդ կարգի դեսպանութեան, պատրիարքութեան, ռաբբունապետութեան պաշտօնները, նոյնպէս այն անձերուն, որոնք ծովային եւ ցամաքային զօրքերու «մէրիկ» են եւ կամ կը լրացնեն առհասարակ պահանջուած բոլոր պայմանները: Ծերակոյտի անդամները երբ իրենց խնդրանքով ուրիշ պաշտօնի կը կոչուին, իսպառ կը դադրին իրենց անդամութենէն:

Յօդ. 63.— Ծերակոյտի անդամները կը ստանան ամսական 10000 ղրշ. թոշակ: Երբ Ծերակուտական մը ուրիշ պաշտօնով մը թոշակ կը ստանայ գանձէն, այդ թոշակը եթէ 10000էն պակաս է, կը լրացուի, իսկ

եթէ հաւասար կամ աւելի է, կը շարունակէ ստանալ զայն:

Յօդ. 64.— Ծերակոյտը կը քննէ օրինագիծերն ու Ելեւմուտքի նախահաշիւը, որ կը ղրկուի իրեն Պատգամաւորական Ժողովէն: Երբ Ծերակոյտ օրինագիծ մը քննած ժամանակ, անոր մէջ Վեհ. Սուլթանին վեհապետական իրաւունքներուն, Սահմանադրութեան, երկրի հողային ամբողջութեան, ներքին ապահովութեան, հայրենիքի պաշտպանութեան եւ բարոյականի դէմ տրամադրութիւն մը գտնէ, պատճառաբանուած քուէով վերջնականապէս կը մերժէ, կամ իր դիտողութիւններով հանդերձ կը վերադարձնէ Պատգմ. Ժողովին, խնդրելով որ ցոյց տրուած ձեւով փոփոխէ կամ չափաւորէ: Ծերակոյտի քուէարկած օրինագիծը կը ղրկուի Մեծ-Եպարքոսին: Ծերակոյտ իրեն ներկայացուած խնդրագիրները քննելէ յետոյ՝ արժանի դատածները կը ղրկէ՝ իր դիտողութիւններով՝ Մեծ-Եպարքոսին:

ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

Օրէնսդիր Մարմնի երկրորդ ճիւղն է Երեսփոխանական կամ Պատգամաւորական Ժողովը (chambre député= *Մեճլիսի Մեպուսան*), *որ ուղղակի ժողովուրդին կողմէ ընտրուելուն կը կոչուի նաեւ Ներկայացուցչական Ժողով: Ինչպէս «Քուէի իրաւունքը»ի գլխուն մէջ ալ յայտնած էինք, երեսփոխաններու ընտրութեան եղանակը կը տարբերի զանազան երկիրներու մէջ, իրենց ընդունած ժողովրդապետական սկզբունքի լայն կամ նեղ ըլլալուն համաձայն: Պետութեան մէջ Երեսփոխանական Ժողովի դերը աւելի կարեւոր եւ հետեւաբար աւելի պատասխանատու է, քան Գործադիր եւ Դատաստանական իշխանութեանցը, որովհետեւ երկրին ամբողջ օրէնքները եւ պիւտճէն իր քննութենէն պիտի անցնի:*

ԵՐԵՍՓՈԽԱՆԻ ՄԸ ՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ.— Ընտր-

ուելիք երեսփոխան մը պէտք է ունենայ մասնաւոր յատկութիւններ, որոնց գլխաւորները հետեւեալներն են։ Առանց այդ յատկութիւններուն ընտրուած երեսփոխան մը շատ հեռու կրնայ ազգին օգտակար ըլլալէ.—

1. Օրէնսգիտութիւն. այսինքն պէտք է որ հմուտ ըլլայ երկրին օրէնքներուն, անոր լաւ կամ վատ կողմերուն, որպէսզի օրէնք մը քուէարկուած ատեն կարենայ իր ձայնը լսելի ընել տալ։

2. Պաշտօնական լեզուի հմտութիւն։

3. Քաղաքացիական առաքինութիւն։

4. Սահմանադրական սկզբունքներու մասին լայն ծանօթութիւն։

5. Օտար երկիրներու սահմանադրական կամ պետական կազմերու մասին ծանօթութիւն։

ՕՍՄ. ԵՐԵՍՓՈԽԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԸ.— Օսմանեան Պատգամաւորական Ա. ժողովը կը բաղկանար 261 երեսփոխաններէ, որոնք ընտրուած էին շրջանակային և ընդհ. քուէով։ Պատգամաւորներու թիւը ամէն ժամանակի համար և ամէն շրջանի մէջ միշտ միեւնոյնը չէր. կը պակսի կամ կ'աւելնայ, իւրաքանչիւր մարդահամարէ յետոյ ժողովուրդին թուոյն համեմատ։ Օսմանեան Սահմանադրութիւնը կը սահմանէր որ իւրաքանչիւր 50000 Օսմանեան քաղաքացի մէկ պատգամաւոր տայ և ընտրութիւնները կը կատարուին այդ հիման վրայ։

Որովհետեւ Թուրքիան կը բաղկանայ զանազան ազգութիւններէ, Ա. Պատգամաւորական ժողովը բաղկացող անդամներն ալ այդ ազգութիւնները կը ներկայացնէին հետեւեալ կերպով։

ՊԱՏԿԵՐ ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻ (1908 - 1912)

Իսլամ	1. Թուրքեր	125 հատ	= 220	= 261
	2. Արաբներ	70 »		
	3. Ալպաններ	25 »		
Քրիստոնեայ	4. Յոյներ	23 »	= 41	
	5. Հայեր	10 »		
	6. Պուլկար.	4 »		
	7. Սերպեր	3 »		
	8. Ուլահ	1 »		

ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐՆԵՐՈՒ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ.— Երկու խորհրդարաններն ալ կը քննեն իրենց անդամներու ընտրութեան հանգամանքները և իրենց նոր անդամը կամ կը վաւերացնեն և կամ կը մերժեն, անվաւեր ըլլալը հաստատելով. այսինքն կը լուսաբանեն թէ կատարուած ընտրութիւնը օրինական պայմաններու համաձայն եղած չէ, և հետեւաբար իբրեւ պատգամաւոր չեն կրնար ընդունիլ։ Պատգամաւորական ժողովը, երբ առաջին անգամ ըլլալով կազմուած է, կամ չորս տարին լրացուցած ըլլալով բոլորովին վերանորոգուած է, պատգամաւորներու քննութեան համար Յանձնախումբ մը կը ընտրէ։ Յանձնախումբը իւրաքանչիւր պատգամաւորի վաւերականութիւնը հաստատելէ յետոյ ժողովին կը բերէ, ուր կը վաւերացնեն պատգամաւորութիւնը. այսինքն իբրեւ պատգամաւոր կ'ընդունին միայն անոնք, որոնց ընտրութիւնը որեւէ կասկածի կամ բողոքի տեղի չէ տուած և թէ օրէնքով հաստատուած պայմանները կը լրացնէ։ Այս պատգամաւորներու քննութիւնը տեղի կ'ունենայ առաջին հաւաքոյթին մէջ։ Բոլոր ընտրուած երեսփոխանները գործի ձեռնարկելէ առաջ կ'երդնուն սահմանադրութեան վը-

բայ ։

ԱՆՀԱՇՏՈՒԹԻՒՆ (incompatibilité). — Մէկը չկրնար երկու ժողովներու՝ այսինքն Ծերակոյտին ու Պատգամ. ժողովին միանգամայն անդամ ըլլալ. այս բանը կանխատեսուած է սահմանադրութեան օրէնքով ։ Նմանապէս հանրային պաշտօն ունեցող մէկը չկրնար միանգամայն անդամ ըլլալ երկու ժողովներէն մէկուն. պէտք է Օրէնսդիր Ժողովի անդամութիւնը ընդունած պարագային, հրաժարի իր միւս պաշտօնէն ։ Այս է պատճառը որ անհաշտութիւն կայ կ'ըսուի ներկայացուցչական պաշտօնին և հանրային պաշտօններուն միջեւ ։

ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԱԽՏԱԶԵՐԾՈՒԹԻՒՆ (immunité). — Երեսփոխաններու և Ծերակուտականներու խօսքի, բեմի և կարծիքի ազատութիւնը և անձի անձեռնմխելիութիւնը պէտք է անպայման յարգուի ։ Օրէնսդիր Մարմինի անդամները չեն կրնար հետապնդուիլ արդարութենէն իրենց յայտնած կարծիքներուն կամ քուէի իրաւունքին համար, հակառակ պարագային անոնք պիտի չկարողանային լաւ կերպով ու ազատօրէն ղեկավարել իրենց վստահուած գործը ։ Անոնցմէ ոչ մէկը կրնայ հրահանգներով կամ խոստումներով կապուիլ, ո՛չ ալ սպառնալիքներու ազդեցութեան տակ գործել ։ Երեսփոխանի մը անձը անձեռնմխելի է, հետեւաբար պէտք է խորհրդարանը պաշտպանուած ըլլայ կառավարական կամ ամբոխային յարձակումներէ ։

Պատգամաւոր մը բացի այն դէպքէն՝ երբ յանցանք գործած ատեն իսկ կը բռնուի, նստաշրջանի տեւողութեան միջոցին չկրնար ձերբակալուիլ, մինչեւ որ ժողովը մեծամասնութեամբ չքուէարկէ, այս բանը կը կոչուի խորհրդարանական ախտազերծութիւն կամ անբռնաբարելիութիւն:

ՆԻՍՏ ԵՒ ՆՍՏԱՇՐՋԱՆ. — Երկու ժողովներէն իւ-

րաքանչիւրին ամէն մէկ հաւաքոյթը կը կոչուի նիստ ։ Տարուան մէջ իւրաքանչիւր ժողովի կանոնաւոր կերպով գումարած բոլոր նիստերը կը կոչուին նստաշրջան ։ Երկու ժողովներու նստաշրջանները միեւնոյն ժամանակին մէջ տեղի կ'ունենան, բայց իւրաքանչիւրը կրնայ իր նիստերը գումարել տարբեր օրերու մէջ ։

Ժողովներու սովորական նստաշրջանը կը սկսի Նոյեմբեր 1ին և կը տեւէ չորս ամիս, մինչեւ Մարտ 1 ։ Նստաշրջանները կը սկսին Թագաւորին հրամանովը, որ բացայայտ կերպով կ'երեւի խորհրդարանի բացման հանդէսին մէջ կարդացուած գահաճառէն ։ Բացի օրինաւոր նստաշրջանէն, ժողովականները նիստի կը հրաւիրուին նաեւ բացառաբար, երբ պետական մեծ որոշում մը կայ տրուելիք ։ Նստաշրջանի սովորական պայմանաժամը կ'երկարաձգուի կամ կը կարճանայ՝ Թագաւորին հրամանով ։

ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎ. — Պատգամաւորական ժողովի առաջին զբաղումներէն մին կ'ըլլայ Յանձնաժողովներու ընտրութիւնը ։ Այս Յանձնաժողովները անհրաժեշտ են գործերու արագ կարգադրութեան և դիւրութեան համար ։ Երեսփոխանական ժողովի ներկայացուած ամէն խնդիր ուղղակի ժողովին դրուելէ յառաջ, եթէ հարկ տեսնուի, կը յանձնուի պատկանեալ Յանձնաժողովին առ ի քննութիւն ։ Յանձնաժողովը իր շրջանակին մէջ՝ մասնաւոր ժողովով քննելէ յառաջ՝ կը յանձնէ Պատգ. Ժողովին իր տեղեկագրով միասին ։

Խորհրդարանին մէջ գործերու համեմատ Յանձնաժողովներ կ'ընտրուին, որոնց գլխաւորներն են. 1. Օրինագծերու, 2. Աղերսագրերու, 3. Ելեւմտացոյցի, 4. Հանրային շինութեանց, 5. Առողջապահական, 6. Էվգաֆի և ռէվթէրհանէի, 7. Առեւտրական, 8. Ներ-

քին գործոց, 9. Արտաքին գործոց, 10. Դատական, 11. Պատերազմական, 12. Ծովային, 13. Կրթական, 14. Կրօնական գործոց, 15. Մաքսային, 16. Անտառաց, հանքաց և երկրագործութեան, 17. Ելեւմտական օրինագծերու, 18. Ներքին կանոնագրի Յանձնաժողովներ։ Իւրաքանչիւր Յանձնաժողով կ'ունենայ իր դիւանը և կը քննէ իրեն վերաբերած այն գործերը որ կը ղրկուին իրեն Պատգմ. Ժողովի Նախագահէն։

ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ՆԵՐՔԻՆ ԿԱՆՈՆԱԳԻՐ.— Երեսփոխանական Ժողովը կը կառավարուի ներքին կանոնագրով մը, որ կը սահմանէ ժողովականներու ընթացքը ժողովին մէջ, նախագահին եւ դիւանին պարտականութիւններն ու իրաւասութիւնները. վերջապէս ժողովները կանոնաւոր ընելու համար բոլոր անհրաժեշտ կանոնները կանխատեսուած կ'ըլլան այդ կանոնագրին մէջ։ Ներքին կանոնի համաձայն իւրաքանչիւր երեսփոխան պարտական է նախագահէն ձայն առնել յետոյ խօսիլ։ Նախագահը կամ քարտուղարները կ'արձանագրեն բոլոր ձայն ուզող երեսփոխանները և յետոյ նախագահը կարգաւ ձայն կուտայ անոնց։ Ո՛չ մէկ երեսփոխան կրնայ առանց ձայն ուզելու կամ իր կարգէն դուրս խօսիլ, եթէ այդ կանոնին հակառակ վարուի՝ նախագահը զայն կը լռեցնէ, եթէ չհամակերպի ու չարունակէ պոռալ կամ խօսիլ, նախագահը իրաւունք ունի զայն ժողովէն դուրս վռնտելու, իբրեւ ժողովը խանգարող մէկը։

ԴԻՒԱՆԻ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ.— Ամէն ժողով իր դիւանը կ'ունենայ, նոյնպէս Երեսփոխանական ժողովը։ Երեսփոխանական ժողովի դիւանը կը բաղկանայ Նախագահէ մը և երկու փոխ-նախագահներէ, քարտուղարներէ և քննիչներէ։ Նախագահները կ'ընտրուին, բատ սահմանադրութեան, հետեւեալ կերպով։

Նախագահներու ընտրութեան համար ժողովը գաղտնի քուէարկութեամբ կը պատրաստէ ցանկ մը, որ կը բաղկանայ 9 անձերէ։ Թեկնածուներու այդ եռապատիկ ցանկը կը ներկայացուի Սուլթանին, որ այդ 9 անձերու մէջէն կ'ընտրէ նախագահը և երկու փոխ-նախագահները։ Այդ 9 ընտրեալներէն երեքը Ա. նախագահութեան համար են, երեքը Բ. նախագահութեան և երեքը Գ. նախագահութեան համար (Յօդ. 77)։

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՕՍՄ. ՊԱՏԳՄ. ԺՈՂՈՎԻ ՄԱՍԻՆ.— Օսմ. Սահմանադրութիւնը հետեւեալ տրամադրութիւնները ունի Պատգամաւորական ժողովի մասին։

Յօդ. 65.— Պատգամաւորներու թիւը կ'որոշուի հետեւեալ կերպով. Օսմ. հպատակ 50000 արու անձ մէկ պատգամաւոր կ'ընտրէ։

Յօդ. 66.— Ընտրութիւնը կը կատարուի գաղտնի քուէարկութեամբ. ընտրութեան եղանակը կ'որոշուի առանձին օրէնքով։

Յօդ. 67.— Բացի նախարարներէն՝ պետական պաշտօնեաները պատգամաւոր չեն կրնար ըլլալ։ Որեւէ պաշտօնատար մը պատգամաւոր ընտրուելէ յետոյ՝ ազատ է զայն ընդունիլ կամ մերժել. ընդունելու պարագային պէտք է հրաժարի իր պաշտօնէն։

Յօդ. 68.— Պատգամաւոր չեն կրնար ընդունուիլ Ա.) Օտարահպատակները։ Բ.) Անոնք որ գոյութիւն ունեցող մասնաւոր օրէնքի մը համաձայն՝ օտար ծառայութեան մէջ մտած ըլլալով՝ առանձին արտօնութիւններ կը վայելեն։ Գ.) Անոնք որ թուրքերէն չեն գիտեր։ Դ.) Անոնք որ 30 տարեկանը լրացուցած չեն։ Ե.) Որեւէ մէկու մը մօտ ընտրութեան ժամանակ ծառայ եղողները։ Զ.) Սնանկացած եւ իրենց վարկը չվերականգնած անձինք։ Է.) Այն անհատները, որ իրենց վատ ընթացքով արատաւորուած են հասարակութեան աչքին։ Ը.) Դատաստանական արգելքի տակ գտնուող անձինք, մինչեւ արգելքին վերնալը։ Թ.) Անոնք որ

զրկուած են իրենց քաղաքացիական իրաւունքներէն: Ժ.) Անոնք՝ որ օտարահպատակութեան խնդիրք տուած են:

Առաջին ընտրութիւններէն չորս տարի յետոյ պատգամաւորութեան պայմաններէն մէկը պիտի ըլլայ թուրքերէն կարդալ՝ եւ որքան կարելի է գրել գիտնալ:

Յօդ. 69.— Պատգամաւորական ընդ. ընտրութիւնները կը կատարուին չորս տարին անգամ մը: Իւրաքանչիւր պատգամաւորի պաշտօնը կը տեւէ միայն չորս տարի: Բայց վերընտրելի է.

Յօդ 70.— Ընդհանուր ընտրութիւնները պիտի սկսին Նոյեմբերի 1էն զոնէ չորս ամիս առաջ: Ժողովը պիտի բացուի Նոյեմբերի 1ին:

Յօդ. 71.— Իւրաքանչիւր պատգամաւոր կը ներկայացնէ ո՛չ միայն զինք ընտրող շրջանակը, այլ եւ ամբողջ Օսմանցիները:

Յօդ. 72.— Ընտրողները պարտաւոր են իրենց պատգամաւորները ընտրել իրենց գաւառէն:

Յօդ. 73.— Երբ ժողովը Կայսերական հրամանով լուծուի, ընտրութիւնները պէտք է տեղի ունենան այնպիսի ժամանակ մը, որ ամենաուշը վեց ամիսէն նորէն գումարուի նոր ժողովը:

Յօդ. 74.— Պատգամաւոր մը իր ընտրեալի կոչումը կը կորսնցնէ մահուան. Դատաստանական արգելումի. երկար բացակայութեան. դատապարտութեան կամ պետական պաշտօնի մը հրաւիրուելու հանգամանքին մէջ. անոր տեղ փոխարինողին ընտրութեան կը ձեռնարկուի ընտրական օրէնքի տրամադրութեան համեմատ եւ այնպիսի պայմանաժամի մը մէջ՝ որ նորընտիր պատգամաւորը կարող ըլլայ իր պաշտօնը կատարել զոնէ ժողովի յաջորդ նստաշրջանին:

Յօդ. 75.— Պատգամաւորի մը տեղ ընտրուող երեսփոխանին պաշտօնը կը տեւէ մինչեւ յառաջիկայ ընտրութիւնը:

Յօդ. 76.— Պետական գանձարանէն իւրաքանչիւր պատգամաւորի տարեկան ռոճիկ պիտի յատկացուի 20000 ղրշ.: Պատգամաւորներու Կ. Պոլիս երթեւեկելու ճանապարհածախքը կը վճարուի նոյնպէս գանձարանէն եւ այն հաշուով՝ ինչ հաշուով որ ճանապարհածախս կը տրուի առհասարակ պետութեան քաղաքական բոլոր այն պաշտօնեաներուն, որոնք 5000 ղրշ. ամսաթոշակ կը ստանան:

Յօդ. 78.— Պատգամաւորական ժողովի նիստերը հրապարակային են. սակայն ժողովը կարող է դռնփակ նիստ ընել, եթէ նախարարները, նախագահը կամ տասնըհինգ պատգամաւորներ կ'առաջարկեն եւ ժողովը կը քուէարկէ առաջարկը:

Յօդ. 79.— Պատգամաւոր մը բացի այն դէպքէն, երբ յանցանք գործած տեղն իսկ կը բռնուի, չկրնար ձերբակալուիլ կամ դատի ենթարկուիլ, մինչեւ որ ժողովը մեծամասնութեամբ չքուէարկէ:

Յօդ. 80.— Պատգամաւորական ժողովը քննութեան կ'ենթարկէ օրինագծերը, պետական ելեւմուտքի եւ Սահմանադրութեան վերաբերեալ տրամադրութիւնները, զորս կ'ընդունի, կը բարեփոխէ կամ կը մերժէ: Նախարարներուն հետ համաձայնութեամբ կը քննէ եւ կը քուէարկէ պետութեան ընդհանուր ծախքերուն գումարն ու զանոնք ծածկելու համար որոշուած տուրքերու չափը եւ բաշխման եղանակը:

ՕՍՄ. ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻ ԵՐԿՈՒ ԺՈՂՈՎՆԵՐՈՒ ԲԱՂԴԱՏՈՒԹԻՒՆԸ

Հանգամանք	Պատգամաւորական Ժողով	Ծերակոյտ
Ժամանակի տեւողութիւն	Չորս տարի:	Ցկեանս:
Վերընտրութիւն	Չորս տարին անգամ մը:	Պակսածներու տեղ նորեր կը կանչուին թագաւորին կողմէ:
Ընտրութիւն	Երկաստիճան ձայնով եւ շրջանակային:	Կայսեր կողմէ կ'անուանուի:
Օրինական տարիք ընտրելին.	Առնուազն 30 տարեկան.	Առնուազն 40 տարեկան:
Անդամներուն թիւը	Երկիրը բաղադրող ժողովուրդին թիւին համեմատութեամբ. 50000 արու բնակչի վրայ մէկ պատգամաւոր:	Պատգամաւորական Ժողովի անդամներու թիւին 1/3 ին չափ.
Հասարակ իրաւունքներ	Օրէնքներու եւ պիւտճէի քուէարկութեան եւ	հարցապնդման իրաւունք:

Դ. ԳԻ.ՈՒԽ

ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐՆԵՐՈՒ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ (*)

ԸՆՏՐԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐ.— *Օսմ. Երեսփոխաններու ընտրութեան մէջ նկատելիք առաջին պարագան ընտրական շրջանակներու բաշխումն է: Ընտրական շրջանակներու բաշխման համար՝ այժմ գործադրութեան մէջ եղող Օսմ. Պառլամենտի ընտրական հրահանգը հետեւեալ տրամադրութիւններն ունի:*

Յօդ. 1.— Օսմ. Տէրութեան երկիրներուն մէջ՝ երեսփոխաններու ընտրութիւնը գաւառի հաշուով պիտի կատարուի. իւրաքանչիւր գաւառ ընտրական մէկ շրջանակ պիտի նկատուի եւ ամէն մէկ գիւղախումբ ալ ընտրական ճիւղ մը:

Յօդ. 2.— Սահմանադրութեան օրէնքին 65 րդ յօդուածի տրամադրութեան համաձայն, Երեսփոխանական Ժողովի անդամները պիտի կազմակերպուին իւրաքանչիւր 50 հազար արու բնակչէն մէկ երեսփոխան ընտրելով: Այն գաւառներուն մէջ, ուր բնակիչները 50000 էն աւելի կամ պակաս են, 25000 հոգին, 50000 պիտի նկատուին սակայն.— Երբ գաւառ մը 25000 արու բնակիչ ունենայ ալ մէկ երեսփոխան պիտի ընտրէ, ուրիշ գաւառ մը եթէ 75000 էն պակաս արու բնակիչ ունենայ մէկ երեսփոխան միայն պիտի ընտրէ, աւելի աւելին, այսինքն մինչեւ 125000՝ երկու երեսփոխան պիտի ընտրէ, 175000՝ երեք, 220000 չորս: Այդ քանակութենէն աւելին միեւնոյն համեմատութեամբ պիտի աւելնայ:

ԸՆՏՐՈՂՆԵՐՈՒ ՑՈՒՑԱԿԻ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆ.— *Նկատելիք երկրորդ պարագան ընտրողներու ցուցակի*

(*) Պատգամաւորներու ընտրութեան համար պատրաստուած ընտրական հրահանգը, մինչեւ փոփոխութեան ենթարկուիլ ըլլալուն՝ ուսուցիչներ պարտական են, այս գլխուն մէջ նշանակուած ընտրական կանոնները եթէ փոփոխութեան ենթարկուին, նորին համաձայն դասախօսել:

պատրաստութիւնն է։ Այս պատրաստուած ցուցակին համաձայն է որ ընտրութիւնը կը կատարուի, այսինքն՝ միայն անոր մէջ նշանակուած քաղաքացիներ քուէ տալու իրաւունք կ'ունենան։ Մոռացմամբ կամ սըխալմամբ չնշանակուածներուն համար ալ միջոց կը տըրուի որոշեալ պայմանաժամի մը մէջ դիմելու Ընտրական Յանձնախումբին և իր դիտողութիւնները ներկայացընելու, ապա թէ ոչ կը զրկուի քուէի իրաւունքէն։

Անուանական ցուցակի պատրաստութեան մասին ընտրական կանոններու տրամադրութիւնները։

Յօդ. 5.— Գաւառակին մէջ գտնուող կեդրոնական քաղաքին եւ գիւղաքաղաքի բնակիչներուն տոմարին պատրաստութեան համար իմամները, քահանաները, մուխթարները եւ իւրաքանչիւր թաղի երեւելիներէն երկուքական կամ երեքական հոգի կարգաւ պիտի հրաւիրուին թաղապետական շրջանակը եւ պիտի պատուիրուի որ, կնքուած նմուշին համաձայն մինչեւ ութ օր պատրաստեն իրենց թաղերը ծնէն ի վեր եւ կամ մէկ տարիէ ի վեր բնակող Օսմանցի արու անհատներու ցուցակը, որ հասարակութեան ալ պատկանին։ Այդ նմուշին համաձայն իւրաքանչիւր թաղի մէջ պատրաստուելիք ցուցակը երկու մասի պիտի բաժնուի։ Առաջին մասը պիտի պարունակէ նոր ծնած Օսմանցի արու անհատներէն սկսելով մինչեւ 25 տարեկան եղողները. երկրորդն ալ 25 տարեկանէն աւելի եղողները։ Այն Օսմանցիներուն համար, որոնց տարիքը դեռ արձանագրուած չէ մարդահամարի տոմարներուն մէջ, իմամներուն, քահանաներուն, մուխթարներուն, եւ վերը յիշուած երկու կամ երեք երեւելիներուն վկայութիւնը եւ յայտարարութիւնը ընդունելի պիտի ըլլայ՝ անոնց տարիքը սահմանելու մասին։ Միայն թէ թաղին ժողովուրդէն մէկը եթէ ըստ օրինի հակառակը հաստատէ, տոմարին մէջ սրբագրութիւն պիտի կատարուի։

Յօդ. 8.— 25 տարիքը անցուցած Օսմանցիներէ անոնք որ, քաղաքային իրաւունքներէ զրկուած են, օտար հպատակ եղած են եւ կամ այնպէս ըլլալնին կը պնդեն, կամ մասնաւոր կանոնագրին համաձայն օտար ծառայութեան մենաշնորհը ունին, կամ սնանկացած ըլլալով վարկերնին հաստատուած չէ, կամ գրաւումի դատապարտուած եւ այդ գրաւումը վերցուած չէ, կամ անձի մը ծառայութեան մէջ կը գտնըւին, իրենց յոռի ընթացքին համար ծանօթ են եւ յանցանքով ու ոճիրով

դատապարտուած են, երբ տոմարին մէջ արձանագրուին, տոմարին դիտողութեանց մասին մէջ այդ պարագաները պիտի նշանակուին։

Յօդ. 9.— Անձ մը տարիէ մը ի վեր որ գիւղին եւ թաղին մէջ բընակի՝ այդ գիւղին ու թաղին տոմարին մէջ կ'արձանագրուի։

ՔՆՆԻՉՆԵՐՈՒ ՊԱՐՏԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ԵՂԱՆԱԿԸ.— Քննիչ Յանձնախումբի պարտականութիւններուն և ընտրութեան եղանակին համար ընտրական կանոնները հետեւեալ տրամադրութիւնները կը ներկայացնեն։

Յօդ. 10.— Գիւղերէն եւ թաղերէն պահանջուած տոմարները գաւառակին թաղապետական ժողովին ժամանելու օրէն սկսեալ Քննիչ Մարմին մը պիտի կազմուի՝ չորսէն տասը անդամներէ բաղկացած գաւառակին ընդարձակութեան համեմատութեամբ։ Քննիչ Մարմինը թաղապետութեան նախագահին նախագահութեամբ՝ կը կազմուի Իտարէի ժողովներու անդամներէն, որոնք ժողովուրդէն ընտրուած են, նաեւ թաղապետութեան անդամներէն։ Երբ գաւառակին ընդարձակութեան համեմատութեամբ հարկ ըլլայ դուրսէն մէկ քանի անդամներ առնել, ատոնց ընդունումը Քննիչ Մարմինին ընտրութեամբը եւ մեծամասնութեամբը կը կատարուի։

Յօդ. 12.— Քննիչ Մարմինը պիտի ստուգէ ժամանած տոմարներուն օրէնքի համաձայն եւ անսխալ ու անխարդախ ըլլալը։ Ի հարկին թաղերէն ու գիւղերէն պէտք եղածները բերել տալով քննութիւն պիտի կատարէ։ Այդ քննութիւնը գաւառակին ընդարձակութեան համաձայն 6 էն մինչեւ 15 օր պիտի տեւէ. այդ ժամանակամիջոցին Քննիչ Մարմինը ամէն օր պիտի գումարուի։

Յօդ. 13.— 12րդ յօդուածին մէջ նշանակուած պայմանաժամը աւարտելէն ետքը, ընտրողներու մէջ քննուած տոմարին մէյ մէկ օրինակները պատրաստուելով պիտի փակցուին մզկիթներու, եկեղեցիներու, սինակոկներու, կառավարական պաշտօնատանց եւ թաղապետական շրջանակի պատերուն եւ դուռներուն վրայ, նաեւ բազմամարդ յարմար վայրեր եւ գիւղաքաղաքի իբրեւ կեդրոն նշանակուած գիւղերը։ Ասոնց պահպանութեանը համար ոստիկանութեան կամ թաղապետութեան կողմէ մարդ պիտի գտնուի։ Այդ տոմարներուն ցուցադրութիւնը պիտի ծանուցուի՝ տպարան գտնուած տեղերը լրագիրներու եւ կամ մասնաւոր ազդերու միջոցաւ. տպարան չգտնուած տեղերը մունետիկներու միջո-

ցաւ եւ քննիչ յանձնախումբին կողմէ նախագահներուն եւ մուխթար-
ներուն դրկուելիք ծանուցումներով՝ գիւղերուն մէջ պէտք եղած տեղերը
փակցուելու համար: Ընտրողներու ցուցակին այդ ցուցադրութիւնը 15
օր պիտի տեւէ. 15րդ օրուան իրիկունը պիտի վերցուին, քաղաքներու
մէջ՝ քաղաքապետական շրջանակին եւ գիւղերու մէջ ալ նախագահնե-
րու միջոցաւ:

Յօդ. 14.— 13րդ յօդուածին մէջ նշանակուած 15 օրուան միջոցին
անոնք որ տեսնեն թէ ցուցադրուած ցուցակներու մէջ նշանակուած չէ
ընտրութեան իրաւունք ունեցողի մը անունը եւ կամ նշանակուած է
ընտրութեան իրաւունք չունեցողի մը անունը, պարզ թուղթի վրայ գր-
ուած աղերսագիր մը պի տան քննիչ մարմնոյն: Քննիչ Մարմինը քնն-
նութիւն կատարելով, մինչեւ ութ օր մեծամասնութեամբ տրուած որո-
շումը իր պատճառաբանութիւններով եւ կնքուած գրութեամբ մը պի-
տի հաղորդէ աղերսագիր ներկայացնողին: Եթէ ա-որ պահանջումը
ընդունին, տոմարը ըստ այնմ պիտի սրբագրուի. եթէ մերժուի եւ աղեր-
սագրին տէրը այդ որոշումով չգոհանայ, աղերսագրով մը վերաքննու-
թեան համար պիտի դիմէ գաւառին դատական ժողովին, որ ընտրական
դատերու համար նոյն գաւառին վերաքննիչ ատեանը պիտի նկատ-
ուի. Վերաքննութեան այդ իրաւունքը՝ քննիչ ժողովին որոշումը ա-
ղերսագրին տիրոջը հաղորդուելու թուականէն սկսեալ հինգ օր է. անկէ
յետոյ վերաքննութիւնը անլսելի է: Դատական ժողովին կողմէ քննու-
թիւն կատարուելով մինչեւ ութ օր մեծամասնութեամբ արձակելիք վը-
ճիռը վերաքննութեան ու «թէմիզի» չենթարկուիր: Աղերսարկութեան ի-
րաւունքը եթէ հաստատուի մարդահամարի տոմարը պիտի սրբագրուի:
Այս տեսակ դատերու եւ վերաքննութեան համար որ եւ է անունով ծախք
պիտի չառնուի: 15 օրուան պ. ժամը աւարտելէն յետոյ, երբ տոմարները
վերցուին ոչ ոք իրաւունք պիտի ունենայ դիտողութիւն ընելու, աղեր-
սագիր տալու եւ վերաքննութեան դիմելու: Միայն թէ անոնք որ ըստ
օրինի հաստատեն այդ պայմանաժամին մէջ գաւառակէն բացակայ
գտնուելնին, իրաւունք պիտի ունենան, երեսփոխանական ընտրութեանց
սկսելէն մինչեւ 15 օր աղերսագիր տալու քննիչ մարմնոյն եւ վերաքննու-
թեան ալ դիմելու:

Յօդ. 15.— Հիմնական տոմարին պատրաստութիւնը Օսմ. երկրին
ամէն կողմերը՝ կը սկսի մայիսի սկիզբները եւ Յունիսի վերջերը պատ-
րաստ կ'ըլլայ սրբագրուած:

Յօդ. 19.— Ընտրութիւնը գաւառակին իւրաքանչիւր գիւղախմբին

մէջ զատ զատ կը կատարուի. մէկ գիւղախմբին մէջ արձանագրուած
ընտրողը իրաւունք չունի ուրիշ գիւղախումբ մը երթալով քուէ տալու:

Յօդ. 21 .— Ներկայ կանոնագրին 11 րդ յօդուածին մէջ ինչպէս
նշանակուած է, ընտրութեան իրաւունք չունեցողներէն զատ, բոլոր Օս-
մանցիները առաջին աստիճանի ընտրող են: Հիմնական տոմարին մէջ
արձանագրուած եւ առաջին աստիճանի ընտրողներուն իւրաքանչիւր
500 հոգին իրաւունք պիտի ունենան երկրորդ ընտրող մը ընտրելու:

Յօդ. 23 .— Երբ գիւղախումբի մը շրջանակին մէջ 500 է աւելի
եւ 750 էն պակաս առաջին աստիճանի ընտրողներ գտնուին, երկրորդ
աստիճանի մէկ ընտրող պիտի ըլլայ. 750-1250՝ երկու, 1250-1740՝
երեք. 1750-2250՝ չորս: Եթէ ցոյց տրուած քանակութենէն աւելի ա-
ռաջին աստիճանի ընտրողներ գտնուին գիւղախումբի մը մէջ, այդ հա-
մեմատութեամբ՝ հինգ, վեց եւ ասկէ աւելի երկրորդ աստիճանի ըն-
տրողներ պիտի ընտրուին: Գիւղախումբի մը առաջին ընտրողները
եթէ 500 է պակաս եւ 250 էն աւելի ըլլան. այդ կարգի գիւղախում-
բերն ալ իրաւունք պիտի ունենան երկրորդ ընտրող մը ընտրելու:

*ԲՈՒԽԱՐԿՈՒԹԻՒՆ.— Վերոյիշեալ յօդուած-
ներու տրամադրութեանց համաձայն՝ երբ ամէն պատ-
րաստութիւն տեսնուած է, այն ատեն Քննիչ Մարմինը
թաղի մը կամ գիւղախմբի մը մէջ կեդրոն մը կ'ընտրէ
և որոշեալ ժամանակի մը մէջ կը հրաւիրէ քուէ տը-
ւողները, որպէսզի քուէարկեն: Քուէարկուներու մաս-
նաւոր կնքուած քուէթուղթեր կը տրուին: Քուէար-
կուները այդ թուղթերուն վրայ իրենց երկրորդ կար-
գի ընտրելիներուն անունները գրելէ վերջ կը տանին
կը ձգեն խնամով պատրաստուած քուէատուփին մէջ՝ ի-
րենց ձեռքով: Քուէարկութիւնը երբ վերջանայ՝ կը
կատարուի քուէհամարը և կ'որոշուին երկրորդ կարգի
ընտրողները՝ պարզ մեծամասնութեան օրէնքով:*

*Այսպէս ընտրուած երկրորդ կարգի ընտրողները
յետոյ կը հաւաքուին գաւառակին կեդրոնը և կ'ընտր-
րեն իրենց շրջանակի Օսմ. երեսփոխանը:*

Դ. ԳԼՈՒԽ

ԳՈՐԾԱԴԻՐ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԳՈՐԾԱԴԻՐ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ.— Գործադիր իշխանութիւնը երեք գլխաւոր ճիւղերու կը բաժնուի, սահմանադրական-միապետական երկիրներու մէջ.

1.— Վեհապետը,
2.— Նախարարները,
3.— Հասարակական պաշտօնեաները։

Առաջին երկուքը կը կազմեն կեդրոնական իշխանութիւնը, իսկ վերջինը տեղական կամ գաւառական իշխանութիւնը։ Գործադիր իշխանութիւնը՝ զանազան երկիրներու մէջ՝ տարբեր իրաւունքներով կը ներկայանայ։ Գործադիր իշխանութեան իրաւունքներն ու պարտականութիւնները գծուած կ'ըլլան երկրին Հիմնական Օրէնքներուն մէջ։ Լայն Սահմանադրութիւն ունեցող երկիրներու մէջ Գործադիր իշխանութիւնը միմիայն իրեն տրուած օրէնքներու և հրահանգներու համաձայն կը գործէ և չկրնար միջամտել Օրէնսդիր իշխանութեան գործերուն. իսկ նեղ-Սահմանադրական երկրի մը մէջ այդպէս չէ, Գործադիր իշխանութիւնը դեռ շատ լայն իրաւունքներ կը վայելէ երկրի կառավարութեան մէջ։

Օսմանեան երկրի Գործադիր իշխանութեան պետն է Սուլթանը, որ պետն է միանգամայն Օրէնսդիր եւ Դատաստանական իշխանութեանց։

ՎԵՀԱՊԵՏԸ.— Օսմ. երկրի Վեհապետութիւնը ժառանգական է։ Վեհապետը կը կոչուի Սուլթան։ Վեհապետութեան իրաւունքը կը պատկանի Օսմանի ազգատոհմէն եղող կայսերազուն իշխաններու երիցագոյնին։

Սուլթանը ամբողջ Օսմանեան երկրին Վեհապետն ու փատիշահը ըլլալով մէկտեղ, է նաև իսլամական կրօնին պետը և պաշտպանը, որով իր վեհապետական իշխանութեան վրայ կ'աւելցնէ նաև խալիֆայութիւնը։

Սուլթանը կը բնակի Օսմ. Պետութեան մայրաքաղաքին՝ Կ. Պոլսոյ մէջ։ Անոր բնակութեան համար յատկացուած են մասնաւոր ապարանքներ և իբրև պաշտօնատեղի՝ պալատ մը։ Սուլթանը Պետական Գանձէն կը ստանայ թոշակ, որ ցկեանս կ'ըլլայ։

Սահմանադրութիւնը հետևեալ իրաւունքները կու տայ Սուլթանին.—

1, Սուլթանը պատասխանատուութենէ ազատ է և իր անձը նուիրական է։
2. Նախարարները կ'ընտրէ և կը հրաժարեցնէ։
3. Աստիճաններ, պաշտօններ և պատուանշաններ կու տայ։
4. Դրամ կը կոխէ։
5. Պետութեանց հետ դաշնադրութիւն կը կնքէ։
6. Ցամաքային և ծովային զօրութեան կը հրամայէ։
7. Զինուորական շարժումներ ընել կու տայ։
8. Օրէնքի տրամադրութիւնները գործադրել կու տայ։
9. Հասարակային վարչութեան վերաբերեալ կանոններ կը հաստատէ։
10. Ոճրագործ ատեաններու վճռած պատիժները կը ներէ կամ կը թեթևցնէ։
11. Ընդհանուր Ժողովը կը գումարէ կամ կ'արձակէ։
12. Երբ հարկ տեսնէ կը լուծէ նաև Պատգամաւորական Ժողովը վերստին ընտրել տալու պայմանով։

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՎԵՀԱՊԵՏԻՆ ՆԿԱՏՄԱՄԲ.— Հոս կը դնենք Օսմ. երկրին և Վեհապետին նկատմամբ Օսմ. Սահմանադրութեան մէջ գտնուած յօդուածները։

Յօդ. 1.— Օսմանեան կայսրութիւնը, որ կը բովանդակէ իր այժմեան սեփականութիւնն եղող երկիրներէն եւ առանձնաշնորհեալ գաւառներէն, կը կազմէ անբաժանելի ամբողջութիւն մը, որուն եւ ո՛չ մէկը կրնայ երբեք անջատուիլ՝ որ եւ է պատճառով։

Յօդ. 2.— Օսմ. կայսրութեան մայրաքաղաքն է Կ. Պոլիս, որ կայսրութեան միւս քաղաքներէն բացառիկ արտօնութիւն մը կամ առանձնաշնորհութիւն մը չունի։

Յօդ. 3.— Օսմանեան Վեհապետութիւնը, որ Վեհապետին անձին վրայ կը միացնէ Իսլամութեան գերագոյն Խալիֆայութիւնը, կը վերաբերի Օսմանի ազգատոհմէն եղող կայսերազուններու երիցագոյնին, վաղեմի կանոններու համաձայն։

Յօդ. 4.— Վեհափառ Սուլթանը, իբրեւ գերագոյն խալիֆա, իսլամական կրօնին պաշտպանն ու միանգամայն բոլոր օսմանցիներու վեհապետն ու փադիշահն է։

Յօդ. 5.— Վեհափառ Սուլթանը պատասխանատուութենէ ազատ է. իր անձը նուիրական է։

Յօդ. 6.— Օսմանեան կայսերական գերդաստանին անդամներուն ազատութիւնը. անձնական անշարժ եւ շարժական ինչքը, ցկեանս յատկացուած թոշակն ամէնուն երաշխաւորութեան ներքեւ են։

Յօդ. 7.— Վեհափառ Սուլթանի վեհապետական իրաւունքներու կարգէն են հետեւեալ արտօնութիւնները.— Նախարարները կ'անուանէ եւ կը հրաժարեցնէ. աստիճաններ, պաշտօններ եւ պատուանշաններ կու տայ. առանձնաշնորհեալ գաւառներու իշխաններուն հաստատութեան հրովարտակը կը շնորհէ, անոնց տրուած արտօնութիւններուն որոշեալ ձեւերով. դրամ կը կտրէ. աղօթքի ատեն մզկիթներու մէջ անոր անունը կը կարդացուի. պետութիւններու հետ դաշնագրութիւններ կը կնքէ. ցամաքային եւ ծովային զօրքերուն կը հրամայէ. զինուորական շարժումներ ընել կու տայ. Շէրիի եւ օրէնքի տրամադրութիւնները գործադրել

կու տայ. հասարակային վարչութեան վերաբերեալ կանոններ կը հաստատէ. ոճրադատ ատեաններուն վճռած պատիժները կը ներէ կամ կը թեթեւցնէ. ընդհանուր ժողովը կը գումարէ կամ կ'արձակէ եւ եթէ հարկաւոր դատէ, կը լուծէ Պատգամաւորական ժողովը, վերստին ընտրելու պայմանով։

ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԸ.— Գործադիր Իշխանութեան երկրորդ ճիւղը կը կազմեն նախարարները, որոնք կը բաժնուին երկու մասերու, գլխաւոր և երկրորդական նախարարութիւններ։

Նախարարութիւնները բոլոր երկիրներու մէջ ալ գոյութիւն ունին։ Բուն Գործադիր Իշխանութիւնը ներկայացնողները նախարարութիւններն են, որովհետեւ անոնք են ուղղակի պատասխանատուն՝ իրենց յանձնուած գործերուն։ Պետութեան մը ներքին ու արտաքին աշխարհավարութեան մէջ գործերու տեսակները բաժնուած են աշխատանքի բաժանման սկզբունքին համաձայն, և գործի իւրաքանչիւր ճիւղ յանձնըւած է կարող պետական անձի մը, որ կը կոչուի Նախարար (Նազըր)։

ԳԼԽԱՒՈՐ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ.— Ամէն երկիրներու մէջ ալ գլխաւոր նախարարութիւնները գրեթէ նոյնն են, հազիւ թէ մէկ երկու աւելի կամ պակաս կ'ըլլան, գործերու տեսակին համեմատ։ Օսմանեան երկրի գլխաւոր նախարարութիւնները հետեւեալներն են։

1. Վարչապետը (Վէզիր), որ ուղղակի Թագաւորը կ'անուանէ և իրեն փոխանորդն է քաղաքական գործերու համար։ Վարչապետը կամ Նախարարապետը, որ ուրիշ անուամբ կը կոչուի նաեւ Մեծ-Եպարքոս, ուղղակի յարաբերողն է Թագաւորին հետ և նախագահը Նախարարաց Խորհուրդին։

2. Շէյխ-իւլ-իսլամը, որ կրօնական տեսակէտով փոխանորդն է Թագաւորին և վարիչը կրօնական գործե-

քուն։ Անիկա կը ստորագրէ կայսեր գահընկեցութեան ֆէթվան (վճիռը), առանց որուն կարելի չէ Սուլթան մը գահընկէց ընել։

3. Ներքին Գործոց Նախարարութիւն (Տախիլիյէ Նեզարեթի), որ ներքին վարչական գործերու ղեկավարութիւնը ունի իր ձեռքին տակ։ Ասոր միջոցաւ կ՚ընտրուին գաւառական բոլոր վարչութիւնները։ Երկրին ներքին ապահովութեան պատասխանատուն այս նախարարութիւնն է։

4. Արտաքին Գործոց Նախարարութիւն (Խարիճիյէ Նեզարեթի), որ Թուրքիոյ արտաքին կամ միջազգային յարաբերութեանց առաջնորդն է։ Այս նախարարութեան միջոցաւ կ՚ընտրուին Թուրքիոյ օտար երկիրներու մէջ ունեցած դեսպանները և հիւպատոսները։

5. Դատական Նախարարութիւն (Ադլիյէ Նեզարեթի), որ դատական իշխանութեան կեդրոնական վարիչն է և իրմէն կախում ունին բոլոր դատաւորները։

6. Պատերազմական Նախարարութիւն (Հարպիյէ Նեզարեթի), որ պատերազմական և բանակի գործերով կը զբաղի։ Երկրին պաշտպանութեան պատասխանատուութիւնը այս նախարարութեան թողուած է։

7. Ծովային Նախարարութիւն (Պահրիյէ Նեզարեթի), որ ծովային բանակին պետն է և նաւատորմիղներու գործերով կը զբաղի։ Ծովային տեսակէտով երկրին պաշտպանութիւնը և նաւատորմիղին ուժեղացումը այս նախարարութեան պարտականութիւնն է։

8. Կրթական Նախարարութիւն (Մէարիֆ Նեզարեթի), որուն ձեռքն է Թուրքիոյ կրթական գործին ղեկը։

9. Հանրօգուտ շինութեանց Եւ Առեւտրական Նախարարութիւն (Նաֆիա՛ վէ Թիճարէթ Նեզարեթի), որ պաշտօն ունի երկրին վաճառականութեան հոգ տանելու և հանրօգուտ շինութիւններ ընելու։ Գոյութիւն ու-

նեցող Առեւտրական Սենեակները այս նախարարութենէն կախում ունին։ Երկաթուղիներու հաստատութիւնը այս նախարարութեան գործն է։

10. Ելեւմտական Նախարարութիւն (Մալիյէ Նեզարեթի), որուն հսկողութեան ներքեւ կը գտնուին պետութեան ամբողջ դրամական հաշիւը՝ հասոյթներն ու ծախքերը և պիւտճէն։

11. Կտակներու Նախարարութիւն (Էվգաֆ Նեզարեթի), որուն գործն է հսկել հանրային զանազան անուններու եղած կտակներուն։

12. Անտառներու, Հանքերու եւ Երկրագործութեան Նախարարութիւն (Օրման, Մաատէն վէ Զիրա՛աթ Նեզարեթի), որ պաշտօն ունի հսկելու և տնօրինելու անտառներու և հանքերու վերաբերեալ զանազան գործեր, և առաջնորդելու, զարգացնելու Թուրքիոյ երկրագործութիւնը։ Այս նախարարութեան հսկողութեան տակ կը գտնուի Թուրքիոյ պանգան (Զիրաաթ Պանգասը)։

ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ. — Յիշուած գլխաւոր նախարարութիւններէն զատ Օսմ. կառավարութեան մէջ գոյութիւն ունին երկրորդական նախարարութիւններ կամ վերատեսչութիւններ, որոնց գլխաւորները հետեւեալներն են.

1. Թնդանօթարանի Վերատեսչութիւն
2. Թղթատարական »
3. Տուրքերու »
4. Մաքսային »
5. Մարդահամարի »
6. Ոստիկանական »
7. Տպագրութեան »

ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ. — Նախարարները կը բղխին ուղղակի Վեհապետէն։ Վարչապետի

և Շէյխ-իւլ-Իսլամի պաշտօնները Սուլթանը կը յանձնէ այն անձերուն, որոնք իրեն բացարձակ վստահութիւնը կը վայելեն։ Ընդհանրապէս Վարչապետը կ'անուանուի մեծամասնութիւն կազմող կուսակցութենէն, որպէսզի Խորհրդարանին և Գործադիր Իշխանութեան մէջ համերաշխութիւն տիրէ և ուէպ Նախարարական տագնապներ առաջ չգան։ Միւս նախարարները կ'անուանուին Վարչապետին կողմէ։ Սուլթանը Վարչապետը անուանելէ յետոյ, անոր կը յանձնէ Դահլիճին կազմութիւնը։ Վարչապետն ալ իրեն համախոհ և կարող պետական անձնաւորութիւններէ կը կազմէ նախարարութիւնները և կը ներկայացնէ Սուլթանին ի վաւերացում։

Ծանօթացած էինք թէ Օրէնսդիր և Գործադիր իշխանութեանց մէջ անհաշտութիւն կայ, այսինքն Օրէնսդիր իշխանութեան մէջ պաշտօն ունեցող քաղաքացի մը չկրնար նաև Գործադիր իշխանութեան մէջ պաշտօն ունենալ։ Կան երկիրներ, ուր այս անհաշտութիւնը երկու ժողովներուն համար ալ է. իսկ Օսմ. պետութեան մէջ այդպէս չէ։ Միայն Ծերակոյտի անդամ մը չկրնար թէ՛ Դահլիճին և թէ՛ Ծերակոյտին մէջ պաշտօն ունենալ։ Նախարար կամ Վարչապետ անուանուելէ յետոյ՝ պէտք է Ծերակոյտի անդամակցութենէն հրաժարի։ Բայց երեսփոխան մը կրնայ միևնոյն ատեն դահլիճին մէջ ալ պաշտօն ունենալ։

ՆԱԽԱՐԱՐԱՑ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ,— Ամբողջ Նախարարները մէկ տեղ գալով կը կազմեն Նախարարաց Խորհուրդը, որ կը կոչուի նաև Դահլիճ (Տիվան), որուն կը նախագահէ Վարչապետը։ Նախարարաց Խորհուրդը կը զբաղի պետական կարևոր գործերով. իր որոշումները պէտք է ենթարկուին Սուլթանին վաւերացումին։

ԴԱՀԼԻՃԻՆ ՕՐԷՆՍԴԻՐ ՊԱՇՏՕՆԸ.— Պատգամաւո-

րական ժողովը երբ արձակուրդի մէջ գտնուի և այդ ժամանակամիջոցին մէջ պատահին այնպիսի օրէնսդրական կարևոր գործեր, որոնց մասին հարկ ըլլայ անմիջական տնօրինութիւն մ'ընել, այն ատեն առանց սպասելու Պատգ. ժողովի գումարման, Նախարարաց Խորհուրդն է որ հարկ եղած տնօրինութիւնները կ'ընէ և իր տուած որոշումները օրէնքի կարգ կ'անցնին առժամանակեայ կերպով, մինչև Պատգամաւորական ժողովի գումարումը. պայմանաւ որ այդ որոշումները սահմանադրութեան հակառակ չըլլան։ Երբ Պատգամաւորական ժողովը գումարուի իր առաջին գործերէն մէկը կ'ըլլայ Նախարարաց Խորհուրդին տուած որոշումները վերաքննութենէ անցնել և կամ հաստատել կամ մերժել։

ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐՈՒ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆԸ.— Բոլոր նախարարները իրենց գործերուն համար պատասխանատու են, ո՛չ միայն Սուլթանին կամ Վարչապետին առջև, այլ Երեսփոխանական ժողովին առջև։ Սահմանադրական Թուրքիոյ մէջ Նախարարութեան մը անվստահութեան քուէ տալը Պատգ. ժողովին իրաւասութեան մէջն է։ Նախարար մը կամ նոյնիսկ Վարչապետը հարցապնդման կ'ենթարկուի Պատգ. ժողովին կողմէն՝ իր գործերուն համար, և Նախարարը կամ Վարչապետը պարտական է բացատրութիւն տալ ժողովին մէջ, որուն վրայ ժողովը կամ վստահութեան քուէ կուտայ, երբ գոհացուցիչ գտնէ անոր բացատրութիւնները, կամ անվստահութեան քուէ կուտայ, երբ թերութիւն մը կամ սխալ մը գտնէ անոր գործունէութեան մէջ։ Նախարար մը երբ ժողովէն անվստահութեան քուէ ստանայ, պէտք է գործէ քաշուի. թէև Պատգ. ժողովը իրաւասու չէ որ և է Նախարար պաշտօնէ զրկելու, սակայն անվստահութեան քուէ

սահմանել յետոյ իր պաշտօնի վրայ մնալը օգտակար չըլլալով կամ ինքնաբերաբար կը հրաժարի կամ Սուլթանին հրամանով պաշտօնանկ կ'ըլլայ։

ՆԱԽԱՐԱՐԱԿԱՆ ՏԱԳՆԱՊ.— Նախարարաց Խորհուրդի կազմութեան վիճակը կը կոչուի նախարարական տագնապ, որ առաջ կուգայ երկու պարագաներու տակ.

1. Երբ Վարչապետը կը հրաժարի կամ Պատգ. Ժողովէն անվստահութեան քուէ առնելով և կամ ուրիշ պատճառով մը։ Որովհետեւ Վարչապետը հրաժարելէ յետոյ՝ լուծուած կը նկատուի նաեւ իր դահլիճը։

2. Երբ Նախարարաց Խորհուրդին մէջ անհամաձայնութիւն առաջ գալով Նախարարներու մեծամասնութիւնը կը հրաժարի, որ ատեն պէտք կ'ըլլայ վերակազմել Դահլիճը։

Նախարարական տագնապները յաճախադէպ կ'ըլլան ընդհանրապէս երկրի մը տագնապալից շրջանին։

ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐՈՒ ՆԱԽԱՁԵՌՆՈՒԹԵԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔԸ.— Բոլոր նախարարները արտօնութիւն ունին իրենց վստահուած գործին մէջ՝ իրենց իսկ նախաձեռնութեամբ կարգադրութիւններ ընելու, պայմանաւ որ այդ գործերը սահմանափակուին իրենց իրաւասութեանց սահմանին մէջ։ Իսկ բոլոր այն խնդիրներուն նկատմամբ, որոնց դրութիւնը պետական ծանրակշիռ հանգամանք մը կը ներկայացնէ և որոնց լուծումը իրենց իրաւասութենէն շատ վեր է, խորհուրդ կը հարցնեն Մեծ-Եպարքոսին, որ իր կարգին Նախարարաց Խորհուրդին մէջ խնդիր ընելով կամ որոշում մը ձեռք կը ձգէ և զայն վաւերացնել տալէ յետոյ Սուլթանին՝ ատոր գործադրութիւնը կը յանձնէ պատկանեալ նախարարութեան, և կամ, եթէ հարկ տեսնուի խնդիրը կը յղուի Պատգամաւորական Ժողովին առ ի քննութիւն

ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐՈՒ ԻՐԱՒԱՍՈՒԹԻՒՆԸ.— Նախարարները իրաւունք ունին.

1. Ներկայ գտնուիլ Ծերակոյտի կամ Պատգ. Ժողովի նիստերուն և կամ իրենց ներկայացուցիչները ղըրկել։

2. Ժողովներու մէջ իրենց կարծիքները յայտնել կամ բացատրութիւններ տալ խօսք ուզող որ և է պատգամաւորէ առաջ.

3. Պատգամաւորական Ժողովը երբ հարկ տեսնէ հրաւիրել նախարար մը ժողովին, անկէ բացատրութիւններ պահանջելու համար. նախարարը կրնայ անձամբ երթալ կամ իր փոխանորդը ղրկել և կամ իր պատասխանը մէկ քանի օր յետաձգել, պատասխանատուութիւնը իր վրայ առնելով։

Նախարարները իրենց ապրուստին համար պետական գանձէն թոշակ կը ստանան։

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ.— Նախարարներու կազմութեան, անոնց պարտականութեանց և իրաւասութեանց մասին Օսմ. Սահմանադրութիւնը հետեւեալ տրամադրութիւններն ունի։

Յօդ. 27.— Վեհափառ Սուլթանը Մեծ-Եպարքոսի եւ Շէյխ-իւլ-իսլամի պաշտօնները կը յանձնէ իր բարձր վստահութեան արժանի դատած անձերուն։ Միւս նախարարները կ'անուանուին իրատէով։

Յօդ, 28.— Նախարարներու խորհուրդը կը գումարուի Մեծ-Եպարքոսին նախագահութեամբ։ Նախարարներու խորհուրդին իրաւասութեան սահմանին մէջն են պետութեան բոլոր կարեւոր գործերը՝ Ներքին եւ արտաքին։ Իր որոշումները Վեհափառ Սուլթանին հաւանութեանը ներկայացուելէ յետոյ, կայսերական իրատէի համաձայն կը գործադրուին։

Յօդ. 29— Իւրաքանչիւր նախարար իր իրաւասութեան սահմանին մէջ իր պաշտօնին վերաբերեալ գործերը կը կարգադրէ։ Իսկ սահմանէն դուրս գտնուող գործերուն համար Մեծ-Եպարքոսին խորհուրդ կը հար

ցինէ: Մեծ-Եպարքոսը գործադրել կու տայ՝ զանազան Նախարարներու խորհուրդին եւ յետոյ կայսերական հաճութեան ներկայացնելով զանոնք, եւ կամ եթէ հարկ չէ, ինքն անձամբ որոշելով կամ միայն Վ.Եհափառ Սուլթանին հաւանութեանը ենթարկելով: Մասնաւոր կարգադրութեամբ մը պիտի որոշուի այդ գործերու տեսակն ու չափը:

Յօդ. 30.— Նախարարները պատասխանատու են իրենց վարչութեան վերաբերեալ խնդիրներուն եւ գործերուն համար:

Յօդ. 31.— Երբ Պ.-գմ. ժողովի անդամներէն մէկը կամ շատերը ուզեն նախարարի մը դէմ բողոքել՝ անոր պատասխանատուութեան պատճառով եւ այնպիսի գործերու առիթով՝ զորս ժողովն իրաւունք ունի քննելու, բողոքագիրը ժողովի նախագահին պիտի տրուի, որ զայն կը ղրկէ, երեք օրուան մէջ, այն դիւանին, որ ժողովի ներքին կանոնագրութեան համաձայն պաշտօն ունի բողոքը քննելու եւ որոշելու՝ թէ հարկ կա՞յ արդեօք զայն ներկայացնելու ժողովին վճռաքննութեան: Դիւանին որոշումը կը կատարուի քուէներու առաւելութեամբ, մեղադրուող նախարարին բացատրութիւններն առնելէ յետոյ: Երբ դիւանը յարմար դատէ բողոքը Պատգմ. ժողովին ներկայացնել, այդ որոշումը հաստատող տեղեկագիրը հրապարակային նիստի մը մէջ կը կարդացուի եւ ժողովը մեղադրուած նախարարին՝ որ պիտի հրաւիրուի ներկայ գտնուիլ՝ եւ կամ անոր փոխանորդին բացատրութիւնները լսելէ յետոյ, ներկայ գտնուող պատգամաւորներու 2/3 ի բացարձակ մեծամասնութեամբ կը քուէարկէ տեղեկագրին եզրակացութիւնները: Երբ այդ եզրակացութիւնները ընդունուին, մեղադրուող նախարարը դատի ենթարկող ուղերձ մը կը ղրկուի Մեծ-Եպարքոսին, որ Վ.Եհ. Սուլթանին հաւանութեան կը ներկայացնէ զայն եւ կայսերական իրատէով բարձրագոյն Ատեանին առջեւ կ'ելլէ նախարարը:

Յօդ. 32.— Մասնաւոր օրէնք մը պիտի որոշէ նախարարներու դատման եղանակը:

Յօդ. 33.— Նախարարներու եւ անհատներու միջեւ ամենեւին տարբերութիւն չկայ այն դատերուն նկատմամբ, որոնք անոնց պաշտօնէն դուրս են: Այդ կարգի դատերը կը տեսնուին սովորական դատարաններու ձեռքով:

Յօդ. 34.— Այն նախարարը, որուն դատի ենթարկուիլը որոշուած է Բարձրագոյն Ատեանի ամբաստանիչ հիւղէն, պաշտօնէն կը հեռացուի, մինչեւ որ իրեն դէմ եղած մեղադրանքէն անպարտ հռչակուի:

Յօդ. 35.— Երբ Պատգ. ժողովը պատճառաբանուած քուէով մը մերժէ օրինագիծ մը, հակառակ նախարարներու պնդումին Վ.Եհափառ

Սուլթանն իր վեհապետական իրաւունքով նախարարներու փոփոխութիւնը կամ ժողովի արձակումը կը հրամայէ, օրէնքի որոշած պայմանաժամին մէջ Պատգ. նոր ընտրութիւն կատարելու պայմանով:

Յօդ. 36.— Ստիպողական պարագաներու մէջ երբ Ընդհ. ժողովը գումարուած չէ նախարարութիւնը իրենց միջոցներ ձեռք առնել պետութիւնը վտանգէ մը պաշտպանելու կամ ընդհանուր անդորրութիւնը ապահովելու համար: Այդ միջոցները կայսերական իրատէով վաւերացուելէ յետոյ, առժամանակեայ կերպով օրէնքի ոյժ ունին. երբ սահմանադրութեան հակառակ չեն: Յիշեալ միջոցները պէտք է Ընդհ. ժողովին ներկայացուին անմիջապէս, երբոր գումարուի:

Յօդ. 37.— Ամէն նախարար իրաւունք ունի Ծերակոյտին եւ Պատգամաւորական ժողովին ներկայ գտնուելու կամ իր պաշտօնատան բարձրագոյն պաշտօնեաներէն մէկը փոխանորդաբար ղրկելու: Իրաւունք ունին նաեւ խօսք ուզող որեւէ պատգամաւորէ առաջ լսուելու:

Յօդ. 38.— Երբ քուէներու առաւելութեամբ տրուած որոշումի մը համեմատ նախարար մը հրաւիրուի Պատգ. ժողովին առջեւ բացատրութիւններ տալու, նախարարը պարտաւոր է իրեն ուղղուած հարցմանց պատասխանել անձամբ կամ իր պաշտօնատան բարձրագոյն պաշտօնեաներէն մէկուն միջոցով: Իրաւունք ունի սակայն իր պատասխանը յետաձգելու, իր վրայ առնելով անոր պատասխանատուութիւնը:

ՉՈՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ա. ԳԼՈՒԽ

ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆՊԱՏԱԿԸ

ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ. — Հասարակաց գործերու յանձնառումը ընդհանրապէս կը կոչուի վարչութիւն։ Այս անունը կը տրուի այն պաշտօնատարութեան, որ հասարակաց գործով կը զբաղի։ Օրինակ, կ'ըսենք՝ Նահանգային Վարչութիւն, Գաւառակի Վարչութիւն, Թաղապետական Վարչութիւն եւն.։ Ասոնցմէ իւրաքանչիւրը կը կազմէ մէկ մասը տեղական իշխանութեան, որուն նպատակն է վարել հասարակաց գործերը։

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՊԱՇՏՕՆԵԱՆԵՐ. — Գործադիր իշխանութեան կեդրոնական մասը՝ նախարարութիւններն են որ կ'անուանեն եւ Սուլթանին վաւերացնել կու տան հասարակական պաշտօնեաները։

Հասարակական պաշտօնեաները ամէն տեղ միեւնոյն

ձեւով պաշտօնի չեն կանչուիր, կան երկիրներ, ուր ժողովրդային քուէով կ'ընտրուին, ինչպէս Զուիցերիոյ մէջ, իսկ կան տեղեր ալ ուր պատասխանատու մարմիններու կողմէ կ'անուանուին, ինչպէս Թուրքիոյ մէջ։

Որ եւ է մէկը հասարակական պաշտօնի կանչելու համար անհրաժեշտ է միմիայն անոր արժանիքը նկատի առնել։ Եւրոպական երկիրներու մէջ ընդհանրապէս հասարակական պաշտօնները մրցումով արժանաւորագոյնին կը տրուին։ Եթէ այդ պաշտօնները, փոխանակ արժանաւորներուն յանձնուելու՝ կողմնակցութեամբ եւ ազգականական կամ բարեկամական կապերով անարժաններուն տրուին, այն ատեն վարչութեան գործն է որ կը խանգարուի եւ տուժողը կ'ըլլայ հասարակութիւնն ու երկիրը։ Ուրեմն խիստ անհրաժեշտ է որ միայն արժանաւորներ տեղ գրաւեն հասարակական պաշտօնէութեան մէջ։

Օսմ. Սահմանադրութիւնը հետեւեալ երեք յօդուածներով կ'որոշէ հասարակական պաշտօնեաներու դիրքն ու պարտականութիւնները. —

Յօդ. 39.— Պետական զանազան պաշտօնեաներու անուանումը կը կատարուի պահանջուած արժանիքներու եւ կարողութեան պայմանները որոշող կանոնագրութեան համեմատ: Այդ պայմաններուն համապատասխան պաշտօնեայ մը չկրնար պաշտօնանկ ըլլալ կամ փոխուիլ, եթէ իր պաշտօնանկութիւնը արդարացնող բաւականաչափ փաստեր չկան, եթէ ինքն իսկ հրաժարական չտար կամ, մանաւանդ, եթէ իր պաշտօնէութիւնը անհրաժեշտ չդասուիր կառավարութեան կողմէ: Այն պաշտօնատարները, որոնք բարուոք ծառայութեան եւ պարկեշտութեան փորձեր կուտան, ինչպէս եւ անոնք, որոնց պաշտօնէ հեռանալը կը դասուի կառավարութեան կողմէն, ասոնք առանձին կանոնագրութեամբ որոշեալ օրէնքներու համաձայն, իրաւունք ունին պաշտօնի բարձրացման կամ հանգստեան թոշակի եւ կամ պաշտօնէ հեռացման:

Յօդ. 40.— Բոլոր պաշտօնատարներու պարտականութիւնները պիտի սահմանուին յատուկ կանոնագրութեամբ: Ամէն պաշտօնեայ իր

պաշտօնականութիւններու շրջանին մէջ պատասխանատու է:

Յօդ. 41.— Ամէն պաշտօնեայ պարտաւոր է յարգել իր մեծը, բայց օրէնքի գծած սահմաններէն դուրս ելնող հրամաններուն հնազանդելու պարտական չէ: Նոյնիսկ մեծին հնազանդելով օրինազանց գործող պաշտօնեան պատասխանատուութենէ ազատ չէ:

ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆՑ ՄԷՋ.— Եթէ մէկը նկատի առնէ Վարչութիւնը՝ իր բոլոր պաշտօնատարներով մէկտեղ, պիտի տեսնէ թէ անոնք բաժնուած են։ Գործադիր իշխանութեան կողմէ կարգուած Կուսակալ մը իրաւունք չունի օրէնքներ շինելու կամ մէկը դատելու։ Դատաւոր մը, որ դատաստանական իշխանութեան մէջ պաշտօն ունի, չկրնար երկրին կառավարութեան մէջ ձայն ունենալ։ Հին ռէժիմի ներքեւ ընդհակառակը Գաւառապետը՝ իբրեւ ընդհանրութեան մը պետը, իրաւունք ունէր ո՛չ թէ միայն վարելու եւ մարդիկ ձերբակալելու, այլ պարագային համեմատ զանոնք դատելու եւ պատժելու։ Բոլոր իշխանութեանց մէկ պաշտօնէութեան մէջ միացումը կը դիւրացնէ տեղական բռնակալութիւնը։ Բոլոր սահմանադրական եւ քաղաքակիրթ երկիրները բաժնած են տեղական իշխանութիւնները։ Այժմ Ասիոյ եւ Ափրիկէի կարգ մը սահմանադրական երկիրներու մէջ միայն կարելի է գտնել իշխանութիւններ, որ իրենց պաշտօնին մէջ միացնեն երկրին բոլոր իշխանութիւնները, ճիշդ ինչպէս աւատական դրութեան մէջ։

Օսմանեան երկրի տեղական իշխանութիւնը գլխաւորաբար երկու ճիւղ ունի.

1.— Օրէնսդրական ճիւղ
2.— Գործադրական » ։

Բ. ԳԼՈՒԽ

ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ՕՐԷՆՍԴՐԱԿԱՆ ՃԻՒՂԸ

Օսմանեան պետութեան մէջ տեղական իշխանութեան օրէնսդրական մասը կազմող Մարմինները հետեւեալներն են.

1.— Նահանգային ժողով,
2.— Վարչական ժողով,
3.— Թաղապետական ժողով։

Այս մարմինները թէեւ օրէնսդիր կոչեցինք, սակայն աւելի ճիշդ կ'ըլլայ ըսել՝ թէ տեղական ինքնավարութեան փոքրիկ պատկերներ են անոնք, որովհետեւ ընդհանուր առմամբ այդ ժողովներուն պարտականութիւնն է տնօրինութիւնը տեղական գործերու, որոնք երբեմն օրէնսդրական հանգամանք ալ կ'ունենան։

ՆԱՀԱՆԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎ

Կուսակալանիստ քաղաքին մէջ կը գումարուի Նահանգային Ժողովը, տարին մէկ անգամ։ Նահանգին բոլոր քաղաքներէն ներկայացուցիչներ կ'երթան ու խորհրդակցութիւններ կ'ընեն նահանգին յառաջդիմութեան համար թէ՛ քաղաքականապէս, թէ՛ տնտեսապէս, թէ՛ կուլտուրապէս եւ թէ՛ բարեկարգութեան տեսակէտէն։

Ժողովին բոլոր որոշումները կը հաղորդուին Պատգամաւորական ժողովին, որ նկատողութեան կ'առնէ զանոնք։

Նահանգային ժողովի անդամներուն ընտրութեան եղանակը Նահանգներու Կանոնադրութեան (Վիլայէթ Գանուննամէսի) մէջ նշանակուած կ'ըլլայ։ Նոր կանոնի մը համաձայն բոլոր երկրորդ կարգի ընտրողները (միւնթէխիպը սանի) պիտի հաւաքուին ընտրելու համար Նահանգային ժողովի անդամները։ Իսկ ասկէ առաջ իւրաքանչիւր քաղաքէ՝ ամէն ազգութենէ որոշ թուով պատգամաւորներ կը ղրկուէին Նահանգային ժողովին։

Յօդ. 109.— Առանձին օրէնքով մը մանրամասնօրէն պիտի որոշուի Գաւառներու եւ Նահանգներու Վարչական խորհուրդներու ընտրութեան ձեւը, ինչպէս նաեւ ամէն տարի նահանգական քաղաքներու մէջ գումարուող Ընդհանուր խորհուրդներու անդամներուն ընտրութիւնը։

Յօդ. 110.— Նոյն օրէնքով պիտի որոշուին նոյնպէս Նահանգական Ընդհ. Խորհուրդներու իրաւասութիւնները, որոնք են,—

Ա.) Իրաւունք՝ ժողով եւ որոշում կայացնելու հասարակական շահի վերաբերեալ խնդիրներու մասին, ինչպէս օրինակ, հաղորդակցութեան ճանապարհներու շինութեան, գիւղական փոխատու դրամներու հիմնարկութեան, արհեստներու, վաճառականութեան եւ երկրագործութեան զարգացման եւ ընդհանուր կրթութեան ծաւալման եւայլն։

Բ.) Իրաւունք՝ բողոքելու ձեռնհաս իշխանութեան, տուրքերու բաշխման եւ հաւաքման, ինչպէս եւ ուրիշ խնդիրներու մէջ ապօրէն գործողութիւններու եւ դէպքերու մասին դարման եւ արդարութիւն ձեռք բերելու համար։

Յօդ. 111.— Աւանդներու (վագըֆ) մէջ այլ եւ այլ հասարակութիւններու վերաբերեալ խորհուրդ մը պիտի գտնուի, որուն պաշտօնը պիտի ըլլայ հսկել,—

Ա.) Բարեպաշտական հիմնարկութիւններու կամ անոնց անջատ կալուածներու եկամուտներուն մատակարարութեան վրայ, որոնց գործածութեան բուն նպատակը հիմնադիրներու յատուկ տրամադրութիւններով կամ սովորութեամբ որոշուած է։

Բ.) Ողորմութեան կամ բարեգործութեան համար կտակուած կամ նուիրուած գումարներու կամ գոյքերու գործածութեան վրայ։

Գ.) Որբերու դրամներուն մատակարարութեան վրայ, հաստատուած յատուկ օրէնքի մը համաձայն։

Այդ խորհուրդները կախում պիտի ունենան տեղական իշխանութիւններէն եւ Նահանգական Ընդհանուր Խորհուրդներէն։

Իւրաքանչիւր խորհուրդ պիտի կազմուի իր պատկանած հասարակութեան ընտրեալ անդամներէն. հաստատելի յատուկ կանոններու համաձայն։

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ (*Մէճլիսի Իտարէ*)

Տեղական կառավարութիւնները որքան ալ որ կեդրոնական Գործադիր Իշխանութեան կողմէ ընտրուած պաշտօնեաներու ձեռքով ղեկավարուին, անոնք առանձինն տեղական բոլոր գործերը վարելու անկարող գտնուելով, գործերէն որոշ չափով մը յանձնուած կ'ըլլան տեղական զանազան վարչութիւններու, որոնցմէ մէկն է Վարչական ժողովը։

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ.— Վարչական ժողովի պարտականութիւնները երկու որոշ բաժանումներ ունին.

1.— *Վարչական պարտականութիւններ,*

2.— *Դատաստանական* » ։

Ա.— *Վարչական ժողովի Վարչական պարտականութիւններն են,—*

ա.) *Ելեւմտական գործերը, որոնք գլխաւորաբար հետեւեալ կէտերուն մէջ կ'ամփոփուին.*

1.— *Կառավարութեան պէտք եղած բաները գնել եւ այս մասին պէտք եղած պայմանագրերը տալ։*

2.— *Տասանորդի տուրքերը (աշար) եւ պետական անտառները աճուրդի դնել։*

3.— *Պետական շէնքերը շինել տալ եւ ուրիշ գործեր*

բ.) Հանրօգուտ շինութեանց գործերը, որոնք հետեւեալ կերպով կ'ամփոփուին.

1.— Հանրային ճամբաներ շինել տալ։

2.— Երկրագործութեան և վաճառականութեան յառաջդիմութեան ծառայող բաներու մասին խորհրդակցութիւններ և վիճաբանութիւններ ընել։

3.— Բարեգործական հաստատութիւններ, հիւանդանոցներ, պանդխտանոցներ, անկելանոցներ հաստատել։

գ. Թաղապետութեան գործերը, որոնք կը սահմանուին հետեւեալ կերպով.

1.— Թաղապետական ժողովին տուած որոշումները մանրակրկիտ քննութենէ անցնել։

2.— Տօնավաճառի և առեւտուրի տեղեր որոշել։

3.— Գերեզմանատուներու տեղեր հաստատել։

4.— Առողջապահութեան վերաբերեալ գործերու մասին վիճաբանիլ։

դ.) Քաղաքական Վարչութեան վերաբերեալ գործեր, որոնք կ'ամփոփուին այսպէս.

Տեղական Գործադիր Իշխանութեան պետին կողմէն (Կուսակալին, Կառավարիչին կամ Տեղակալին) յանձնարարուած գործերուն նայիլ։

Բ. Վարչական Ժողովի դատաստանական պարտականութիւնն է դատել քաղաքական և ելեւմտական պաշտօնեաներու յանցանքները, թերութիւններն ու զեղծումները։ Դատարանը ձեռնհաս չէ այդ կարգի դատ մը վարելու։

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ

Վարչական Ժողովի անդամները գլխաւորաբար երկու դասակարգերու կը բաժնուին.

1.— Բնական անդամներ

2.— Ընտրեալ անդամներ։

ԲՆԱԿԱՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐԸ ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ.— Կուսակալութեան մէջ Վարչական Ժողովի բնական անդամներն են,—

1.— Կուսակալը (Վալի),

2.— Համարակալը (տէֆթէրտար),

3.— Ա. Քարտուղարը (մէքթուպճի),

4.— Կրօնապետը (միւֆթի),

5.— Կուսակալութեան մէջ գտնուող ոչ-իսլամ ազգերու կրօնապետները։

ԸՆՏՐԵԱԼ ԱՆԴԱՄՆԵՐ ԿՈՒՍԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ.— Կուսակալութեան մէջ Վարչական Ժողովի ընտրեալ անդամները անոնք են, որ կ'ընտրուին Ժողովուրդին մէկ որոշ դասակարգէն։ Անոնք, առանց խտրութեան իսլամի և ոչ-իսլամի, կը բաղկանան չորս անդամներէ։

Կուսակալութեան մէջ ընտրեալ անդամները կ'ընտրուին հետեւեալ կերպով։

Վարչական Ժողովի բնական անդամները նիստ մը գումարելով Կուսակալին նախագահութեան տակ կը կազմեն Ընտրողական Յանձնախումբ մը (Թէֆրիք մէճլիսի), որ պաշտօն ունի պատրաստել եռապատիկ ցանկ մը այն անձերէն՝ որոնք,

1.— Ամէնուն վստահութիւնը շահած են,

2.— Առնուազն տարեկան 500 ղրշ. տուրք կուտան կառավարութեան,

3.— 30 տարեկանը լրացուցած են։

Ընտրողական Յանձնախումբին զատած ընտրելիներուն անունները Ընտրական Ցուցակ կոչուած թուղթի մը վրայ գրուելով գաւառները կը ղրկուին։ Գաւառներու Վարչական Ժողովն ալ երկպատիկը ըլլալու

պայմանով քուէ կուտայ ընտրելիներուն և ընտրութեան վերաբերեալ բոլոր թուղթերը կուսակալութեան կեդրոնը կը ղրկուին։ Ընտրուելիք անդամներուն ամէնէն շատ քուէ շահողներէն երկպատիկ ցանկ մը պատրաստելով կուսակալին կը մատուցուի. կուսակալն ալ անոնց մէջէն կէսը զատելով Բ. Դրան կ'իմացնէ և անոնց անդամութիւնը Վարչապետին կողմէ կը հաստատուի։

Վարչական ժողովի անդամներուն պաշտօնավարութիւնը կը տևէ երկու տարի։ Հին անդամները վերընտրելի են։ Վարչական ժողովը կը գումարուի Կուսակալին նախագահութեան տակ, իսկ Կուսակալին բացակայութեան ատեն անոր փոխանորդին նախագահութեամբ։ Եթէ Վարչական ժողովի անդամներուն կէսէն աւելին բացակայ ըլլայ, ժողովը և ոչ մէկ խնդիրի մասին իրաւունք ունի վճիռ արձակելու։

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԸ ԳԱՒԱՌՆԵՐՈՒ ՄԷՋ

Գաւառներու ելևմտական գործերը կը կառավարուին հաշուակալներու (մուհասէպէճի) կողմէն։ Գաւառներու մէջ գտնուող հաշուակալները մասը կը կազմեն Կուսակալութեան մէջ գտնուող համարակալին (տէֆթերտար)։ Միայն ծախքերը Կառավարիչին հետ մէկտեղ կ'ընեն և այդ մասին բոլոր պատասխանատուութիւնը կը բաժնեն հաւասարապէս։

ԲՆԱԿԱՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐ .— Գաւառներու մէջ Վարչական ժողովի բնական անդամներն են.

1.— Կառավարիչը (Միւթէսարրըֆ), որ ժողովի նախագահն է,
2.— Կառավարիչին փոխանորդը,
3.— Կրօնապետը,

4.— Ա. Քարտուղարը (Մուհասէպէճի),
5.— Հաշուակալը (Թահրիրաթ միւտիրի),
6.— Ոչ-իսլամ ազգերու կրօնապետները։

ԸՆՏՐԵԱԼ ԱՆԴԱՄՆԵՐ .— Ընտրեալ անդամները կ'ընտրուին հետևեալ կերպով։ Կուսակալութեան մէջ կազմուածին պէս Ընտրողական Յանձնախումբ մը կը կազմուի Վարչական ժողովի բնական անդամներէն, որ ընտրելեաց եռապատիկ ցանկ մը կը պատրաստէ այն անձերէն, որոնք

1.— Օսմանեան հպատակներ են,
2.— 30 տարեկանը լրացուցած են,
3.— Ամէնուն վստահութիւնը շահած են,
4.— Տարին 150 ղրշ. տուրք կուտան։

Այս անձերուն անունները ընտրական ցուցակին վրայ գրուելով կը ղրկուին գաւառակները, որ տեղերու Վարչական ժողովները այդ ընտրելիներուն քուէ կուտան երկպատիկը ըլլալու պայմանով և ընտրութեան վերաբերեալ բոլոր թուղթերը կը ղրկեն գաւառի կեդրոնը, Միւթէսարրըֆութեան։ Ամէնէն շատ քուէ շահողներուն երկպատիկ ցանկը կը ներկայացուի Կուսակալութեան։ Կուսակալն ալ, ըստ յարմարութեան, անոնցմէ կէսը զատելով կը վաւերացնէ իբրև Վարչական ժողովի անդամ։ Ընտրուած անդամներուն Կուսակալին կողմէ հրաւէր (պույրուլթու) կը ղրկուի։

Գաւառներու մէջ Վարչական ժողովի պարտականութիւնները նման են Կուսակալութեան մէջ գտնուած Վարչական ժողովի պարտականութեանց։

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԸ ԳԱՒԱՌԱԿՆԵՐՈՒ ՄԷՋ

Գաւառակներու ելևմտական գործերը կը կառա-

Վարուժին հաշուակալներու (մալ միւտիրի) ձեռքով, միայն թէ գանձումներն ու ծախքերը Քաղաքապետին հետ միասին կ'ընեն և հաստատագրեալ պաշտօնատարներն են ։

Մալ-միւտիրները մէկ ճիւղը կը կազմեն գաւառներու մուհասէպէճիներուն (հաշուակալ) ։

ԲՆԱԿԱՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐ.— Գաւառակներու Վարչական Ժողովին բնական անդամներն են,

1.— Քաղաքապետը (Գայմագամ), որ կը նախագահէ ժողովին.
2.— Քաղաքապետին փոխանորդը,
3.— Կրօնապետը,
4.— Հաշուակալը (Մալ-միւտիրի),
5.— Ա. Քարտուղարը (Թահրիրաթ քեաթիպի)
6.— Ոչ-իսլամ ազգերու կրօնապետները ։

ԸՆՏՐԵԱԼ ԱՆԴԱՄՆԵՐ.— Գաւառակներու մէջ Վարչական Ժողովի ընտրեալ անդամները կ'ընտրուին գաւառներու մէջ եղածին պէս, այսինքն Քաղաքապետին նախագահութեամբ բնական անդամները հաւաքուելով՝ Ընտրողական Յանձնախումբ մը կը կազմեն, որոնք պաշտօն ունին պատրաստելու ընտրելեաց եռապատիկ ցանկ մը ա՛յն անձերէն, որոնք

1.— Օսմանեան հպատակներ են,
2.— 30 տարեկանը լրացուցած են,
3.— Ամէնուն վստահութիւնը կը վայելեն
4.— 150 ղրշ. կալուածական տուրք կու տան ։

Այս ցանկը պատրաստուելու ատեն նկատի կ'առնուի նաև այն պարագան թէ ընտրուելիք անդամներուն կէսը իսլամ և կէսը ոչ-իսլամ պէտք է ըլլայ ։ Այս ընտրելեաց ցանկը կը ղրկուի գաւառակի գիւղերուն և

Թաղերուն Ծերոց Ժողովին (Իխթիյար Մէճլիսի), որոնք քուէ կու տան ընտրելիներուն, եռապատիկը ըլլալու պայմանով, և ընտրութեան վերաբերեալ բոլոր թուղթերը կը ղրկուին գաւառակի կեդրոնին ։ Այս ընտրելիներուն ամէնէն շատ քուէ ստացողներէն եռապատիկ ցանկ մը կը պատրաստուի և կը ղրկուի կառավարիչին, որ իր յարմարութեան, ներկայացուած ընտրելիներուն կէսը անդամ ընտրելով անոնց հրաւէր կը ղրկէ ։

Գաւառակներու մէջ Վարչական Ժողովի պարտականութիւնները նման են գաւառներու Վարչական Ժողովի պարտականութեանց ։

Վարչական ու Թաղապետական ժողովներն են որ ամէն տեղ երեսփոխաններու ընտրական գործողութիւնները առաջ կը տանին, իրենց մէջէն բղխեցնելով Քննիչ Յանձնախումբ մը (Հէյէթի Թէֆթիշիյէ) ։

Յօդ. 112.— Քաղաքային եւ քաղաքային գործերը, Կ. Պոլսոյ եւ գաւառներու մէջ, ժողովուրդէն ընտրուած քաղաքային խորհուրդներէ պիտի վարչարարուին: Այդ խորհուրդներու կազմութիւնը, իրաւասութիւնն ու ընտրութեան եղանակը պիտի որոշուին յատուկ օրէնքով:

ԹԱՂԱՊԵՏԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ (Պէլէտիյէ)

Թաղապետական ժողովը կը գտնուի ամէն քաղաքներու և գիւղաքաղաքներու մէջ ։ Քաղաք մը իր մեծութեան համաձայն ամէն 40000 բնակչութեան վրայ մէկ թաղապետութիւն հաշուելով՝ կրնայ մէկէ աւելի թաղապետութիւններ պարունակել ։ Կ. Պոլիսը՝ վերջին կարգադրութեամբ մը՝ 20 հին թաղապետական շրջանակներու տեղ վերածուեցաւ 9 նոր շրջանակներու ։

ՔՈՒԷԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔ.— Թաղապետա-

կան ժողովի անդամները ժողովուրդին կողմէ կ'ընտրուին թէեւ, սակայն ամէն անհատ քուէ տալու իրաւունք չունի. միայն քուէ տալու իրաւունք ունին անոնք, որ

1.— Նոյն Թաղապետութեան շրջանակին վերաբերող քաղաքի կամ գիւղաքաղաքի բնակչութեան մէկ անդամը կը կազմեն.
2.— 25 տարիկանը լրացուցած են,
3.— Քաղաքացիական պարտքերը կը լրացընեն,
4.— Օսմանեան հպատակներ են,
5.— Եթէ Մայրաքաղաքին մէջ է 100, իսկ եթէ քաղաքներու մէջ է 50 ղրշ. կալուածական տուրք կը վճարեն.
6.— Որեւէ պատժով մը դատապարտուած չեն։

Իսկ ընտրելիութեան իրաւունք ունին անոնք, որ վերոյիշեալ ընտրողներու բոլոր պայմանները լրացնելէ զատ,

1.— Ունին նաեւ կարողութիւնը Թրքերէն խօսելու,
2.— 30 տարիկանը լրացուցած են,
3.— Տարին առնուազն գաւառներու մէջ 100, իսկ մայրաքաղաքին մէջ 200 ղրշ. կալուածական տուրք կը վճարեն,
4.— Զինուորական ծառայութեան, ոստիկանութեան եւ իր գտնուած շրջանակին մէջ դատաւորի պաշտօնին մէջ չեն գտնուիր,
5.— Կառավարութեան հետ խառնուելով կամ երաշխաւորութիւնով որեւէ կապ չեն ունեցած,
6.— Օտար հպատակութիւն կամ պաշտպանութիւն չեն վայելեր։

ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ԵՂԱՆԱԿԸ.— Թաղապետական ժողովին անդամները կ'ընտրուին հետեւեալ կերպով։

Ամէն թաղէ ընտրուելու իրաւունք ունեցողներէն երկու քական անձ կանչուելով՝ առնուազն 20 անձէ բաղկացեալ ժողով մը կը գումարեն եւ քուէով իրենց մէջէն 12 անձ կ'ընտրեն, որոնք կը կազմեն Ընտրական Յանձնախումբը Թաղապետութեան Ատենապետին Նախագահութեան տակ։ Ընտրական Յանձնախումբը տուրքի տոմարներէն հաւաքելով արժանաւոր ընտրելիներու անունները՝ կը գրէ ցուցակի մը վրայ եւ կը կախէ ի տես ժողովրդեան։ Ցուցակին մէջ գրուած անուններուն դէմ առարկութիւն մը ընող եթէ ըլլայ եւ կամ ըստ օրինի մէկուն անունը ցուցակին մէջ անցուելու արժանի ըլլալով չէ անցուած, պէտք է եօթը օրուան միջոցին իմաց տրուի Ընտրական Յանձնախումբին, որ անմիջապէս կարգադրութիւն մը կ'ընէ։

Այս գործողութիւնները լրանալէ յետոյ՝ Փետրուարի սկիզբը ընտրութեան կը ձեռնարկուի։ Ընտրողները քանի անձ որ պիտի ընտրեն, ցուցակին մէջ նշանակուած անձերէն քուէթուղթին վրայ գրելով տակը կը ստորագրեն կամ կը կնքեն եւ քուէատուփին մէջ կը ձըգեն։ Քուէատուփը Փետրուար 10ին Ընտրական Յանձնախումբին կողմէ կը բացուի եւ իւրաքանչիւրին շահած քուէները կը հաշուուին։ Ամէնէն շատ քուէ շահողներէն պէտք եղածին չափ անդամ զատելով՝ Կ. Պոլսոյ մէջ «Շէհիր Էմանէթի»ին, իսկ գաւառներու մէջ Վարչական Ժողովին կը ներկայացուի։ Այդ անդամներէն մէկը, ընդհանրապէս ամէնէն շատ քուէ շահողը, Ատենապետ կամ Նախագահ կ'ընտրուի։

Ընտրական Յանձնախումբը՝ ամէնէն շատ քուէ շահողներէն, Թաղապետութեան անդամներու կրկինին չափ անուններ զատելով ցուցակի մը վրայ կը գրէ եւ կը

պահէ ։ Եթէ ժողովին անդամներէն մէկը մեռնի կամ հրաժարի, այն ատեն անոր տեղ կը կանչուի այդ պահուած ցուցակին մէջ նշանակուած ամէնէն շատ քուէ շահող անձը ։

Թաղապետական ժողովը՝ քաղաքին մեծութեան համաձայն՝ 6 - 12 անդամներէ կը բաղկանայ ։ Թաղապետական ժողովին պաշտօնավարութիւնը կը տեւէ չորս տարի, իսկ երկու տարին անգամ մը կէսը կը նորոգուի ։

Թաղապետական ժողովի անդամները պետական գանձէն մասնաւոր թոշակ մը չեն ստանար, անոնք ձրիաբար կը պաշտօնավարեն, միայն նախագահն է որ ամսական կը ստանայ ։

ԹԱՂԱՊԵՏԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ. — Թաղապետական ժողովի պարտականութիւններն են, —

1. — Ճամբաներու ընդարձակման, մաքրութեան, շինութեան, նորոգութեան և լուսաւորութեան հոգ տանիլ ։
2. — Ջրուղիներ և կոյուղիներ շինել և նորոգել տալ ։
3. — Բարեկարգութեան և բարեզարդութեան վերաբերեալ գործեր կատարել ։
4. — Արհեստաւորներու և խանութպաններու առուծախին հսկել, որպէսզի արդարութենէն չշեղին ։
5. — Փոխադրութեան միջոցներուն և ճամբորդութեան վայրերու շինութեանը և կարգադրութեանը հսկել ։
6. — Ծանրութեան և պարունակութեան չափերը միշտ քննութենէ անցնել, որպէսզի աւելի կամ պակաս չառնեն չտան ։

7. — Առողջութեան վնասակար պարէնները, ուտեստեղէնները ու պտուղները ծախել չի տալ. ինչպէս, հոտած միս, ձուկ և մգլած պտուղներ ու պարէններ ։
8. — Հացի, միսի և այս կարգի օրուան գին ներկայացնող ուտեստեղէններու գիները որոշել ։
9. — Փողոցներու անցուդարձը դժուարացնող գործերու տեղի չտալ ։
10. — Մուրացկանութիւնը մէջտեղէն վերցնելու համար պէտք եղած կարգադրութիւնն ընել ։

ԹԱՂԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԿԱԶՄԸ. — Ամբողջ Թաղապետութիւնը կը բաղկանայ հետեւեալ Մարմիններէն. —

1. — Թաղապետական ժողով.
2. — Քարտուղար.
3. — Գանձապահ.
4. — Թաղապետական գործերը տեսնելու համար հարկ եղածին չափ բարապաններ (Չավուշ) ։

Թաղապետական ժողովը կ'ունենայ իրեն իբրեւ խորհրդակից անդամներ՝ քաղաքին երկրաչափը, անասնաբուժը և բժիշկը ։

ԹԱՂԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՊԻՒՏՃԷՆ. — Թաղապետութեան մնայուն հասոյթները կը գոյանան, —

1. — Կառավարութեան կողմէ որոշուած և բարձրագոյն հրամանաւ դրուած առօրեական և արտասովոր տուրքերէ ։
2. — Բարեզարդութեան տուրքէն (Թանզիֆաթ) և ճամբու համար յատկացուած վայրերէն աւելցած տեղերու վաճառումէն գոյացած գումարներէն և այս բարեզարդութենէն օգտուող քաղաքներէն առնուած «չէրէֆիէ»ներէն ։
3. — Արտօնուած տուգանքներու գանձումէն ։

4.— Գանթարի, չէքիի, քիլէի, զէվիէի և ծախուած անասուններէ գանձուած տուրքերէ (էթհիսապ)։

5.— Թաղապետական սնտուկին եղած օգնութիւններէն և նուէրներէն։

Այս բոլորը կը կազմեն Թաղապետութեան պիւտճէին հասոյթին կողմը, իսկ իր պարտականութեան մէջ Թուուած գործերը ի գլուխ հանելու համար եղած ծախքերը և Թոշակաւոր պաշտօնեաներու եղած վճարումները՝ ծախքին կողմը։

Գ. ԳԼՈՒԽ

ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾԱԴՐԱԿԱՆ ՃԻՒՂԸ

Տեղական իշխանութեան գործադրական ճիւղը ներկայացնող Մարմիններն են տեղական կառավարութիւնները։

Տեղական կառավարութեան ամենամեծ բաժանումը կը կազմէ Նահանգը։ Թէեւ անցեալ ու այս տարիներու ընթացքին մէջ տեղի ունեցող Թուրք և Իտալական ու Պալքանեան պատերազմները փոփոխութիւն պիտի մտցնեն Օսմ. Կայսրութեան քարտէսին վրայ,

սակայն աւելորդ չենք նկատեր մինչ հին քարտէսը նկատի ունենալով խօսիլ։ Ըստ որում՝ քաղաքային Վարչութեան տեսակէտով Օսմ. Կայսրութիւնը բաժնուած է 30 նահանգներու կամ կուսակալութիւններու (Վիլայէթ), որոնք կը կառավարուին Գործադիր իշխանութեան կողմէ նշանակուած Կուսակալներով կամ ընդհանուր կառավարիչներով։

ՕՍՄ. ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐԸ.— Օսմ. Պետութեան 30 նահանգները և 6 անկախ գաւառները կը գտնուին աշխարհի երեք ցամաքամասերուն մէջ։

Ա. Եւրոպական Թուրքիոյ կուսակալութիւնները 7 հատ են.— Էտիրնէ, Սելանիկ, Մանաստիր, Քոսովա, Շքոտրա, Եանեա և Կ. Պոլիս, որ կը գտնուի Եւրոպայի և Ասիոյ եզերքներուն վրայ։

Բ. Ասիական Թուրքիոյ կուսակալութիւնները 22 հատ են.— Խիւտավէնտիկեար, Այտըն, Արշիպեղագոս, Ատանա, Գոնիա, Էնկիւրիւ, Գասթէմունի, Տրապիզոն, Էրզրում, Սըվազ, Մամուրէթ-իւլ-Ազիզ, Տիարպէքիր, Պիթլիս, Վան, Մուսուլ, Պաղտատ, Պասրա, Հալէպ, Սուրիա, Պէյրութ, Հիճազ և Եէմէն։

Գ. Ափրիկեան Թուրքիան կը պարունակէ մէկ կուսակալութիւն միայն, որ է Թարապուլուսը Ղարպ։

Դ. Վերոյիշեալ 30 նահանգներէն զատ կան նաև 6 անկախ գաւառներ ալ, որոնք ուղղակի Ներքին Գործոց Նախարարութենէն կախում ունին։ Ասոնք են.— Զաթալճայի գաւառը՝ Եւրոպական Թուրքիոյ մէջ. Իզմիտի, Պիղայի, Զօրի, Երուսաղէմի գաւառները՝ Ասիական Թուրքիոյ մէջ. Պէնկազիի գաւառը՝ Ափրիկեան Թուրքիոյ մէջ։

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐԸ.— Օսմանեան երկիրը վարչականապէս հինգ գլխաւոր մասերու բաժնուած է։

1.— Նահանգը (Վիլայէթ), որ կը կառավարուի Կուսակալով։

2.— Գաւառները (Սանճագ կամ Լիվա), որոնք Գաւառապետներով (Մութէսարրըֆ) կը կառավարուին։ Օսմ. պետութիւնը կը բաժնուի 124 գաւառներու։

3.— Գաւառակները (Գազա), որոնք կը կառավարուին Քաղաքապետներով (Գայմագամ),

4.— Վիճակներ (Նահիյէ), որոնք կը կառավարուին Միւտիրներով,

5.— Գիւղեր (Գարիյէ), որոնք կը կառավարուին Մուխթարներով։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՀԱՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— Տեղական կառավարութեան բոլոր այս վարչական բաժանումներէն իւրաքանչիւրը ունի իր առանձին քաղաքական անհատականութիւնը, այսինքն իրաւունքը ստացուածքներու տիրանալու, նուէրներ և կտակներ ընդունելու, գնելու և ծախելու, դատարաններու առջեւ դատ վարելու ևլն.։ Այս իրաւունքը սակայն բացարձակ ազատութեամբ չէ որ կը ղեկավարուի, այլ վարչական պաշտպանութեան կամ խնամակալութեան մը ներքեւ, այսինքն կեդրոնական Իշխանութեան կամ իր գործակատարներուն հսկողութեան տակ։

Քաղաքական անհատականութեան աւելի ընդլայնուած ու ազատ ձեւն է Տեղական ինքնավարութիւնը, որ ժողովրդապետական պահանջ մըն է։

ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ԿԵԴՐՈՆԱՑՈՒՄԸ.— Տեղական իշխանութեան կեդրոնացած դրութիւնն այն է որ ամէն իշխանութիւն կը բղխի մէկ անձէ։ Բոլոր բռնապետական երկիրները և Թուրքիան ալ բռնապետութեան շրջանին կը կառավարուէին իշխանութեան բացարձակ կեդրոնացման դրութեամբ։ Օրինակի համար, գաւառակի մը մէջ Քաղաքապետը ամէն ինչ

էր, թէ՛ Գործադիր, թէ՛ Օրէնսդիր և թէ՛ Դատաստանական իշխանութիւնները կը միացնէր իր անձին մէջ։ Հետեւաբար նա քաղաքին բացարձակ տէրն էր։ Նոյնն էր նաեւ Սուլթանը ամբողջ երկրին համար. ամէն իշխանութիւն կեդրոնացած էր անոր անձին մէջ։

ԱՊԱԿԵԴՐՈՆԱՑՄԱՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆ.— Ապակեդրոնացման դրութիւնը կեդրոնացման դրութեան հակառակն է։ Ապակեդրոնացում կրնայ գոյութիւն ունենալ սահմանադրական երկիրներու մէջ։ Ապակեդրոնացման դրութիւնը իրաւունք կուտայ տեղական վարչութեանց, որպէսզի իրենց միջավայրի պէտքերուն համաձայն գործերու ձեռնամուխ ըլլան, առանց կեդրոնական իշխանութեան հրամանին սպասելու։ Օսմանեան սահմանադրութիւնը կ'ընդունի ապակեդրոնացումը, հետեւեալ յօդուածով։

Յօդ. 108 .— Գաւառներու վարչական ձեւը հիմնուած է ապակեդրոնացման սկզբունքին վրայ։ Առանձին օրէնքով պիտի որոշուին այդ վարչական ձեւին մանրամասնութիւնները։

ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ.— Սահմանադրական երկրի մը մէջ ժողովուրդին ներկայացուցիչները, որոնք կը հաւաքուին կեդրոնին մէջ և կը կազմեն Կեդրոնական Իշխանութեան օրէնսդրական ճիւղը, ընդհանրապէս կը զբաղին պետական ընդհանուր գործերով և ո՛չ ժամանակ ու ո՛չ ալ ա՛յնքան յարմարութիւն կ'ունենան տեղական գործերով զբաղելով՝ ժողովուրդին պէտքերուն գոհացում տալու։ Հետեւաբար անհրաժեշտ է որ տեղական ժողովրդային քուէով ընտրուած իշխանութիւնները իրաւասութիւն ունենան իրենց միջավայրի պէտքերուն ուղղակի և անմիջապէս գոհացում տալու։ Բացի համապետական խնդիրներէ, մնացեալ բոլոր տեղական խնդիրներու կարգադրութեան համար՝

տեղական իշխանութիւնը, առանց խորհուրդ հարցնելու կեդրոնին, պէտք է իրաւասու ըլլայ։ Այս բանը կը կոչուի տեղական ինքնավարութիւն։

Տեղական ինքնավարութեան համար գլխաւորաբար հետեւեալ պահանջները կան.

1.— Պէտք է որ Վարչական խնամակալութեան, այսինքն կեդրոնէն առնուած տեղական իշխանութեանց թիւը նուազի եւ անոր տեղ աւելնան ժողովուրդին քուէովը ընտրուած տեղական իշխանութիւնները։

2.— Պէտք է նուազին նաեւ պաշտօնատարներուն թիւը եւ անոնց ծախսուելիք գումարը յատկանայ հասարակութեան պէտքերուն։ Ասոր համար ալ անհրաժեշտ է նախ հաղորդակցութեան դիւրութիւններ ստեղծել։

ՆԱՀԱՆԳԱՅԻՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

Նահանգային Վարչութեան պետն է Կուսակալը, որ կ'անուանուի Սուլթանին կողմէ, Ներքին Գործոց Նախարարին առաջարկին վրայ։ Կուսակալը կախում ունի ուղղակի Ներքին Գործոց Նախարարէն, բայց Նահանգին մէջ ամբողջ նախարարութիւնը կը ներկայացնէ։ Կուսակալը նահանգին մէջ Գործադիր Իշխանութեան գործակատարն է։ Անոր պարտականութիւնն է հրատարակել եւ գործադրութեան դնել օրէնքները։ Ելեւմտից Նախարարութենէն եկած հրահանգներուն համաձայն՝ տուրքերու բաշխման հրաման տալ. նախագահել Նահանգային Ընդհ. Ժողովին, վերջապէս գործադրել Կեդրոնական Կառավարութենէն եկած բոլոր հրահանգները եւ տեղեկագրել Կեդրոնին նահանգին բոլոր անցուդարձերը։

Կուսակալը կը հսկէ իր շրջանակին բոլոր Վարչու-

թիւններուն վրայ, կ'արգիլէ, կը ջնջէ կամ կ'արտօնէ անոնց խիստ կարեւոր գործերը՝ ուղղակի իր իրաւասութեամբ կամ Կեդրոնական Գործադիր Իշխանութեան միջամտութեամբ։ Այս վերջին պարագային Կուսակալը պարտական է տեղեկագրել եղելութիւնը Կեդրոնին։

Կուսակալը Նահանգին մէջ գտնուած իր ստորադաս պաշտօնեաններու փոփոխութեան մէջ ձայն ունի։ Նահանգին զանազան պաշտօնեաները կ'ընտրէ եւ անոնց տարեթոշակներ կը յատկացնէ։

Կուսակալը՝ իբրեւ քաղաքական բարձրագոյն անձնաւորութիւն կը հսկէ պետական կալուածներու վրայ. շատ անգամ անձամբ ներկայ կը գտնուի՝ դատերուն. կը պատրաստէ պիւտճէն, այսինքն Նահանգին հասոյթներուն ու ծախքերուն ցուցակը եւ զայն կը ներկայացնէ Ընդհանուր Ժողովին։ Ընդհ. Ժողովը երբ համաձայն գտնուի՝ պիւտճէի գործադրութեան կը հսկէ Նահանգային Յանձնաժողովի մը միջոցաւ։

Կուսակալները արտօնուած են նաեւ իրենց յանձնուած նահանգներու վարչութեանց մասին տեղեկութիւններ քաղելու եւ զանոնք անձամբ դիտելու համար տարին երեք ամիս միայն շրջագայութիւն ընել։

Կուսակալին ձեռքին տակ գտնուած պաշտօնեաներն են.— 1.— Տէֆթէրտար, 2.— Մէքթուպճի, 3.— Ումուրը Էճնէպիյէ Միւտիրի, 4.— Զիրաաթ վէ Թիճարէթ Միւտիրի, 5.— Մէարիֆ Միւտիրի, 6.— Թափու Էմինի, 7.— Տէֆթէրի Խագանի Միւտիրի, 8.— Էմլագ վէ Նուֆուս Մէմուրի, 9.— Էվգաֆ Միւտիրի, 10.— Ալայ Պէյի։

Թէ՛ կուսակալը եւ թէ միւս բոլոր պաշտօնեաները Պետական գանձէն թոշակ կը ստանան։

ԳԱՒԱՌԱՅԻՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

Գաւառապետը կամ Կառավարիչը (Միւթէսարրըֆ)

կ'անուանուի Ներքին Գործոց Նախարարին առաջարկով Սուլթանին կողմէ։ Գաւառապետը կախում ունի ուղղակի Կուսակալէն։ Գաւառապետները տեղական իշխանութեան մէջ Գործադիր Իշխանութեան երկրորդ ներկայացուցիչներն են։ Անոնք պարտական են գործադրել այն բոլոր հրամանները, որոնք կուսակալութենէն իրենց կը հասնին, ինչպէս նաեւ իրենց շրջանին մէջ տեղի ունեցող բոլոր անցուդարձերը տեղեկագրել կուսակալութեան։ Ինչպէս որ Կուսակալը ամբողջ նահանգի գործերուն համար պատասխանատու է Կեդր. Կառավարութեան առջեւ, անանկ ալ Կառավարիչը պատասխանատու է իր շրջանակի գործերուն համար Կուսակալին առջեւ։

Կառավարիչին ձեռքին տակ կը գտնուին հետեւեալ պաշտօնեաները 1.— Մուհասեպեճի, 2.— Թահրիրաթ Միւտիրի, 3.— Տեֆթերի Խաքանի Մէմուրը, 4.— Էվգաֆ Միւտիրի, 5.— Նուֆուս Մէմուրի, 6.— Ոստիկանական պաշտօնեաներ։ Ասոնք ալ պետական գանձէն թոշակ կը ստանան։

ԳԱՒԱՌԱԿԻ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

Գաւառակի իշխանութիւնը վարող անձն է Քաղաքապետ, որ նոյնպէս տեղական Գործադիր Իշխանութեան մէկ մասը կը կազմէ։ Քաղաքապետը՝ Ներքին Գործոց Նախարարին առաջարկով Սուլթանին կողմէ կ'անուանուի։ Քաղաքապետը կը գտնուի ուղղակի Միւթէսարըֆին իշխանութեան տակ եւ պատասխանատու է իր բոլոր գործերուն համար ալ անոր։ Քաղաքապետը տեղական գործերու համար ունի իրաւասութիւններ այնքան, որքան ունին կուսակալները եւ միւթէսարըֆները իրենց տեղերուն մէջ։

Քաղաքապետները պարտական են յաճախ գաւառակին մէջ գտնուած գիւղերուն այցելութիւններ տալ։

Գաւառակի մը մէջ՝ Գայմագամին հսկողութեան տակ կը գտնուին հետեւեալ պաշտօնեաները. 1.— Մալ Միւտիրի, 2.— Իտարէ Քեաթիպի, 3.— Էմլագ Մէմուրի. 4.— Նուֆուս Մէմուրի, 5.— Ոստիկանական պաշտօնեաներ, որոնք ամսականաւոր են։

Օսմ. կառավարութիւնը երեք կարգի Գայմագամութիւններ կը դնէ՝ գաւառակի ընդարձակութեան համաձայն եւ անոնք կը կոչուին առաջին, երկրորդ եւ երրորդ կարգի գայմագամութիւններ։

ՎԻՃԱԿՆԵՐ ԵՒ ԳԻՒՂԵՐ

Վիճակներու եւ գիւղերու (Նահիյէ վէ գարիյէ) իշխանութիւնները վարողներն են միւտիրներն ու մուխթարները, որոնք Նահանգապետին հրամանով կ'անուանուին եւ պատասխանատու են իրենց գործերուն համար Գայմագամին. եւ տեղական գործերը կը վարեն յատուկ օրէնքի մը համաձայն՝ ուր գծուած կ'ըլլան իրենց իրաւասութիւններն ու պարտականութիւնները։

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՄԱՍ

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՋԱՆԱԶԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ա. ԳԼՈՒԽ

ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆ.— Մարդոց իրարու հետ ունեցած յարաբերութիւնը շատ անգամ վէճերու, անհասկացողութեանց ու կռուի տեղի կու տայ. որովհետեւ մարդիկ իրենց պարտականութիւններուն և իրաւունքներուն գիտակցութիւնը չունենալով՝ շատ անգամ արդարութենէ ու ճշմարտութենէ կը շեղին. Պետութեան մը մէջ Դատաստանական Մարմինն է որ այդ արդարութիւնն ու ճշմարտութիւնը երեւան պիտի հանէ։

ԴԱՏԵՐՈՒ ՏԵՍԱԿՆԵՐ ԵՒ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԲԱԺԱՆՈՒՄ. — Քաղաքացի մը ընդհանրապէս դատարանին հետ

գործ կ'ունենայ ընտանիքի, ժառանգութեան, ստացուածքի և առեւտրական յարաբերութեանց վերաբերեալ դատերով կամ թերութեան, յանցանքի և ոճիրի վերաբերած խնդիրներով։ Առաջին պարագային, դատերը կը կոչուին Քաղաքական, որովհետեւ քաղաքային իրաւունքներու օրէնքի սահմանին մէջ կ'իյնան, իսկ երկրորդ պարագային՝ Պատժական, որովհետեւ դրուած օրէնքի մը հակառակ գործելով օրինազանց գտնուած են։

Քաղաքային դատերու վերաբերած բոլոր օրէնքները հաւաքուած են Քաղաքային օրինագրքին մէջ, իսկ պատժական դատերու վերաբերած օրէնքները Պատժական օրինագրքին մէջ։

Դատարանները պարտաւորուած են գործածել թէ քաղաքային և թէ պատժական օրինագիրքերը։ Եթէ դատը քաղաքային է, անոնք պարտական են դատել՝ հետեւելով Քաղաքային Օրինագրքին, իսկ եթէ պատժական է, Պատժական Օրինագրքին հետեւելով։

Եւ որովհետեւ այդ երկու տեսակ դատերը միեւնոյն դատարանին մէջ եթէ տեսնուին՝ գործերու խճողում և անկանոնութիւն առաջ կու գայ, գործերու բաժանման սկզբունքին համաձայն դատարաններն ալ գլխաւորաբար երկու ճիւղերու բաժնուած են.—

1.— Քաղաքային դատարաններ (Հուգուգ Մահքեմեսի)
2.— Պատժական » (Ճեզա »)

իսկ Թուրքիոյ մէջ կայ նաեւ երրորդ ճիւղ մը, որ Շէրիի դատարանն է (Մահքեմէի Շէրիյէ)։

ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԿԱԶՄԸ.— Դատարան մը կ'ունենայ նախագահ մը և անդամներ։ Զանազան երկիրներու մէջ տարբեր ձեւերով կ'ընտրուին նախագահը և անդամները. Այն երկիրներուն մէջ, ուր Դատաստանական Իշխանութիւնը բոլորովին անկախ է միւս իշխանութիւն-

ներէն, դատաւորները կ'ընտրուին ժողովուրդին քուէով։ Իսկ Թուրքիոյ մէջ՝ դատաւորները մասնաւոր օրէնքի մը համաձայն, Դատական Նախարարութեան և Շէյխ-իւլ-իսլամին կողմէն կ'անուանուին և «պէրաթ»ով կը հաստատուին։ Ասոնք կը ստանձնեն Դատարանի Նախագահութիւնը։ Անդամները կ'ընտրուին մասնաւոր օրէնքի մը համաձայն, տեղւոյն ձեռնհաս քաղաքացիներէն։

Նախագահէն ու անդամներէն զատ, դատարանին մէջ կը գտնուին նաև Ընդհանուր Դատախազը (Միւտտէյի ումումի), որ կառավարութեան կողմէ վարձուած փաստաբան մըն է և իր պաշտօնն է դատավարութեան ներկայ գտնուիլ և աշխատիլ անձերու իրաւունքը պաշտպանել. Պատժական դատերու համար դատախազը կառավարութիւնը կ'ըլլայ՝ Ընդհ. Դատախազին միջոցաւ. Դիւանապետ մը (Պաշ քեաթիպ) և քարտուղարներ (զապըթ քեաթիպի)։

Փաստաբանները ալ դատարաններու հետ գործ ունեցող անձեր են, թէև անդամ չեն։ Անոնք քաղաքային ու պատժական օրէնքներու հմուտ ըլլալով՝ մասնաւոր վարձքով մը իրենց վրայ կ'առնեն քաղաքացիի մը դատը պաշտպանելու պարտականութիւնը և անոնց փոխանորդութիւնը կ'ընդունուի դատարաններու մէջ։

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ. — Դատավարութիւն մը տեղի ունենալու համար երկու կողմեր անհրաժեշտ են. բողոքող մը՝ որ կը կոչուի ամբաստանող կամ դատախազ և ամբաստանեալը։ Դատը կը բացուի Դատախազին կողմէ տրուած բողոքագիրով մը, որ պէտք պարունակէ եղելութիւնը կամ դատախազին պահանջները։ Դատավարութեան օրը որոշուելէ յետոյ, դատարանին կողմէ դատախազը և ամբաստանեալը որոշեալ ժամուն ներկայ գտնուելու համար կոչնագիր մը կ'երթայ։ Երկու

կողմն ալ կոչնագիրը ընդունելէ յետոյ պարտաւոր են որոշեալ պահուն ներկայ գտնուիլ, հակառակ պարագային պատիժի և տուգանքի կ'ենթարկուին։

Դատավարութիւնը կը սկսի երդումով։ Այսինքն նախ երկու կողմը կ'երդնուն ճշմարտութիւնը ըսելու համար և Դատաւորը կը հարցաքննէ զանոնք։ Յետոյ կը կանչուին վկաները և երդուելէ յետոյ կը հարցաքննուին։ Այս գործողութիւններէն վերջ երկու կողմերն ալ իրենց պաշտպանողականները կ'ընեն կամ անձամբ կամ փաստաբաններու միջոցաւ։ Պաշտպանողականներէն վերջն է որ կը տրուի վճիռ, որ դատաւորին և անդամներուն առանձին խորհրդակցութեան արդիւնքն է։

Եթէ որ և է մէկ կողմը դատարանին տուած վճիռէն գոհ չմնայ, իրաւունք ունի դիմելու աւելի բարձրագոյն դատարանի մը։ Այս գործողութիւնը կը կոչուի «Իսթինաֆ» ընել, եթէ Իսթինաֆի տուած վճիռէն ալ գոհ չմնայ կրնայ դիմել Վճռաբեկ Ատեանին «Թէմիզ» ընելով։

ԵՐԴՈՒԵԱԼ ԴԱՏԱՒՈՐՆԵՐՈՒ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ (Jury). — Այս դրութիւնը գոյութիւն ունի Անգլիոյ, Ֆրանսայի, Միացեալ-Նահանգներու, Ռուսիոյ և գրեթէ բոլոր Եւրոպական երկիրներուն մէջ։ Ամբաստանեալին և Ընդհ. Դատախազին համաձայնութեամբ, որոշ թուով ժողովուրդէն պատուաւոր քաղաքացիներ կ'ընտրուին։ Ասոնք, նախ քան դատավարութեան սկսիլը, կ'երդնուն որ արդարութիւնն ու ճշմարտութիւնը պաշտպանելու համար միմիայն իրենց խղճի ձայնին պիտի հետեւին։ Անոնք զերծ պիտի ըլլան արտաքին յարաբերութենէ, որպէսզի որ և է ազդեցութեան չենթարկուին։ Անոնք կանխակալ կարծիքով ալ լեցուած պիտի չըլլան ամբաստանեալի մասին, ասոր ազդեցութեան տակ վճիռ

չտալու համար։ Երդուեալ դատաւորներու, որոնց թիւը սովորաբար 12 կ՚ըլլայ, պաշտօնն է լսել դատավարութիւնը եւ անմեղութեան կամ յանցապարտութեան վճիռ արձակել։

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐԸ.— Օսմանեան դատարանք երեք աստիճաններ ունին. 1— Նախադաս Ատեան (Պիտայէթ Մահքէմէսի) 2.— Վերաքննիչ Ատեան (Իսթինաֆ Մահքէմէսի), 3.— Վճռաբեկ Ատեան (Թէմյիզ Մահքէմէսի)։

Նախադաս Ատեանները կը գտնուին բոլոր քաղաքներու մէջ ալ, գաւառներէն սկսած մինչեւ Մայրաքաղաք։ Գաւառներու Նախադաս Ատեանները կը զբաղին բոլոր քաղաքացիներու ներկայացուցած դատերէն, ժողովներու վերաքննելի դատերու վերաքննութեամբ եւ 5000 ղրշ.էն վեր արժողութեամբ իրաւունքի վերաքննելի դատերով։ Գաւառներու Նախադաս Դատարանները կը վերաքննեն Գաւառակներու Նախադաս Ատեաններու վերաքննելի վճիռները։ Վերաքննիչ Ատեանները կը գտնուին Նահանգներու կեդրոնները, իսկ Վճռաբեկ Ատեանը կը գտնուի Կ. Պոլիս։

Փոքրիկ գաւառակներու մէջ քաղաքային եւ պատժական առանձին դատարաններ չեն գտնուիր. մէկ Նախնական դատարան միայն կայ (Պիտայէթ մահքէմէսի), որ երկու տեսակ գործերն ալ կը քննէ իրենց յատուկ օրէնքներով։

Գաւառակներու մէջ գտնուած Նախադաս Ատեանները կ՚ունենան նախագահ մը եւ երկու անդամներ։

ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ (Թիճարէթ Մահքէմէսի).— Կարգ մը առեւտրական կեդրոն նկատուած քաղաքներու մէջ կը գտնուին նաեւ Առեւտրական Դատարաններ ալ, որոնք կը քննեն առեւտուրի եւ փոխանա-

կութեան վերաբերեալ դատեր։ Այս դատարանները կը դատեն Առեւտրական Օրինագիրքին մէջ ամփոփուած օրէնքներուն համաձայն։

ՇԷՐԻԻ ԴԱՏԱՐԱՆՆԵՐ (Մահքէմէի Շէրիէ).— Շէրիի դատարանները կը զբաղին իսլամական կրօնքին վերաբերեալ կրօնական խնդիրներով. ամուսնութեան, ամուսնալուծութեան, որբերու եւ որբեւայրիներու խըն- խնդիրներուն նման։ Շէրիի դատարաններով կը դատուին նաեւ հոգատարներու կտակի, որբերու, այրիներու, ցնորածներու, արեան գնի եւ այլ խնդիրները։ Շէրիի դատարաններուն դատաւորները իսլամ կրօնաւորները կ՚ըլլան։

Շէրիի օրէնքը կը պաշտպանէ տակաւին Մովսիսական օրէնքին «Ակն ընդ ական, ատամն ընդ ատաման»ը։ Արեան գնի օրէնքը այս օրէնքին համապատասխան է։ Օրինակի համար, կնոջ մը ամուսինը սպաննուած է ուրիշի մը կողմէն եւ սպաննութիւնը հաստատուած։ Կինը, ըստ Շէրիի օրէնքին, իրաւունք ունի սպաննողին գլխատումը պահանջելու, արիւնի փոխարէն արիւն հատուցանել տալով։

Կուսակալութիւններու մէջ դատաւորները (Հաքիմ) եւ գաւառներու մէջ Փոխ-դատաւորները (Նաիպ) կը տեսնեն Շէրիի դատերը։ Ասոնք երկու տարին անգամ մը կը փոխուին Շէյխ-իւլ-իսլամութեան կողմէ։

Շէրիի դատարաններէն բարձր կայ Ֆէթվախանէն, որ Կ. Պոլսոյ մէջ կը գտնուի եւ կարող է բեկանել անոնց տուած վճիռները, եթէ ապօրէն գտնէ զանոնք։ Ֆէթվախանէի պետը Շէյխ-իւլ-իսլամն է։ Ֆէթվախանէէն կ՚ելլէ Սուլթանի մը գահընկեցութեան վճիռը։

ԴԱՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԻՒՏՃԷՆ.— Դատական իշխանութեան պիւտճէն թէեւ ամէն տարի նոյնը

ՀՐԱար, սակայն մօտաւոր հաշիւը կը պահէ մինչեւ 1912ի Նստաշրջանին Օսմ. Երեսփոխանական ժողովը Դատական իշխանութեան համար քուէարկեց 75.000.000 ղրշ.ի պիւտճէ մը, որ կը ծախսուի Օսմ. դատարաններու վրայ հետեւեալ կերպով.

	Թիւ	Ծախք	
Նախադատ Ատեաններ	638	50,297,484	ղրշ.
Վերաքննիչ »	39	11,308,020	»
Վճռաբեկ ատեան	1	2,570,400	»
Առեւտրկն. խառն դատար.	1	346,200	»

ՕՍՄ. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ.— Օսմ. Սահմանադրութիւնը 11 յօդուածներով կ'որոշէ դատաւորներու ընտրութիւնը, անոնց պարտականութիւնը, դատարաններու պարտականութիւններն ու իրաւունքները՝ հետեւեալ կերպով։

Յօդ. 81.— Յատուկ օրէնքով անուանուած եւ «Պէրաթ»ով հաստատուած դատաւորները չեն կրնար պաշտօնանկ ըլլալ, բայց իրենց կամքով են հրաժարիլ: Յիշեալ օրէնքի տրամադրութիւններուն համեմատ պիտի կատարուի դատաւորներու պաշտօնի բարձրացումը, տեղափոխութիւնը, հանգստեան կոչումը, դատավճիռի մը հետեւանքով պաշտօնանկութիւնը: Նոյն օրէնքը կը սահմանէ նաեւ դատաւորներէն կամ դատական պաշտօնեաներէն պահանջուած յատկութիւնները.

Յօդ. 82.— Դատավարական բոլոր նիստերը հրապարակային են. կարելի է հրատարակութեան տալ դատավճիռները: Դռնփակ նիստ տեղի կ'ունենայ միայն օրէնքի նշանակած մասնաւոր պարագաներուն մէջ:

Յօդ. 83.— Իւրաքանչիւր անձ կրնայ իր իրաւունքներուն պաշտպանութեան համար ի գործ դնել բոլոր օրինական միջոցները:

Յօդ.— 84.— Դատարան մը չի կրնար որեւէ պատճառաբանութեամբ մերժել իր ձեռնհասութեան վերաբերեալ դատ մը, ոչ ալ քննութեան սկսելէ յետոյ դատը դադրեցնել կամ յետաձգել, մինչեւ որ դատախազը, զանգատաւորը չհրաժարի դատէն: Այս պարագային մէջ, կառավարութիւնը դարձեալ կը շարունակէ դատական գործողութիւնները եթէ դատը պաշտօնական նկարագիր ունի:

Յօդ. 85.— Ամէն դատ կը տեսնուի ձեռնհաս դատարանէն: Անհատներուն եւ պետութեան միջեւ ծագած դատերը, տեղի կ'ունենան նոյնպէս հասարակաց դատարաններու առջեւ:

Յօդ. 86.— Դատարանները ազատ են ամէն տեսակ միջնորդութիւններէ.

Յօդ. 87.— Շէրիէի վերաբերեալ գործերը կը դատուին, Շէրիի դատարաններէն: Քաղաքացիական դատերը՝ Նիզամիական դատարաններէն:

Յօդ. 88— Օրէնքով կ'որոշուին զանազան դատարաններու պարտականութիւնները, անոնց իրաւասութեան սահմանները եւ դատաւորներու թոշակները:

Յօդ. 89.— Մասնաւոր գործեր դատելու համար՝ սովորական դատարաններէն դուրս, որեւէ պատճառով արտակարգ դատարաններ եւ Յանձնախումբեր չեն կրնար հաստատուիլ: Սակայն օրէնքի սահմանած ձեւերով կարելի է նշանակել իրաւարարներ (թահքիմ) կամ պատուիրակ-դատաւորներ (միւքէվէլլա):

Յօդ. 90.— Դատաւոր մը չի կրնար իր պաշտօնին հետ թոշակաւոր ուրիշ հանրային պաշտօն վարել:

Յօդ. 91.— Պաշտօնական դատերու մէջ՝ հասարակութեան իրաւունքը պաշտպանելու համար կը կարգուին Ընդհ. Դատախազներ (Միւտտէի ումումի): Անոնց պաշտօնին սահմանները ու պաշտօնական դասակարգութիւնը կ'որոշուին օրէնքով:

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ԱՏԵԱՆ.— Բարձրագոյն Ատեանը Դատաստանական իշխանութեան մէկ ճիւղն է, որ կը գտնուի Կ. Պոլսոյ մէջ և կը կոչուի Տիվանը Ալի: Բարձրագոյն Ատեանի կազմութեան և պարտականութեանց մասին Օսմ. Սահմանադրութեան տրամադրութիւնները հետեւեալներն են.—

Յօդ. 92.— Բարձրագոյն Ատեանը կը բաղկանայ 30 անդամներէ, որոնց 10 Ծերակոյտի անդամներէն, 10 Պետական Խորհուրդի եւ 10 ալ Վճռաբեկ ու Վերաքննիչ դատարաններու նախագահներէն ու անդամներէն կ'ընտրուին: Բոլոր անդամները վիճակով կ'որոշուին: Բարձրագոյն Ատեանը կը գումարուի Կայսերական իրատէով. պէտք եղած ժամա-

նակ, Ծերակոյտի խորհրդարանին մէջ: Անոր պաշտօնն է դատել նախարարները, Վճռաբեկ Ատեանի նախագահները ու անդամները, ինչպէս եւ ծանր դաւաճանութեամբ կամ պետական ապահովութեան դէմ գործելու յանցանքով մեղադրուող բոլոր անձերը:

Յօդ. 93.— Բարձրագոյն Ատեանը կը բաղկանայ երկու ճիւղէ.— Ամբաստանիչ եւ վճռատու: Առաջինը կը կազմուի հինգ հոգիէ, որոնց երկուքը Ծերակոյտի, երեքը Պետական Խորհուրդի եւ երեքը Վճռաբեկ եւ Վերաքննիչ դատարաններու անդամներէն՝ վիճակով:

Յօդ. 94.— Ամբաստանիչ Ատեանը իր անդամներուն երկու երրորդին մեծամասնութեամբ կ'որոշէ վճռատու ատեանին առջեւ հանել մեղադրեալին գործը: Ամբաստանիչի անդամները չեն կրնար մասնակցիլ վճռատուի խորհրդակցութիւններուն:

Յօդ. 95.— Վճռատու Ատեանը կը բաղկանայ 21 անդամէ, որոնց եօթը, Ծերակոյտի, եօթը Պետական Խորհուրդի եւ միւս եօթը Վճռաբեկ ու Վերաքննիչ դատարաններու անդամներէն: Վճռատու Ատեանը իր վճիռները կը կայացնէ հաստատուն օրէնքներուն համաձայն եւ իր անդամներուն 2/3 ին մեծամասնութեամբ: Իր վճիռները անփոփոխ եւ անջնջելի են:

ՊԱՏԵՐԱԶՄԱԿԱՆ ԱՏԵԱՆ.— Պատերազմական Ատեանը դատական սովորական ատեան մը չէ, այլ ժամանակաւոր: Պատերազմական Ատեան կը հաստատուի երկրին այն մասին մէջ, ուր խռովութիւններ ծագած են, կամ մայրաքաղաքին մէջ, երբ ընդհանուր պետութիւնը խռովութեան մէջ է: Պատերազմական Ատեանի անդամները գլխաւորաբար զինուորականներ կ'ըլլան, ու այս պատճառով կը կոչուի նաեւ Զինուորական Ատեան: Տեղի ունեցող խռովութեանց հետեւանքով՝ երկրին օրէնքները կը դադրին առժամապէս եւ պատերազմական վիճակ կը հրատարակուի: Բոլոր պատժական դատերը կը տեսնուին այդ Ատեանին առջեւ: Պատերազմական վիճակ հռչակուած էր Կ. Պոլսոյ մէջ՝ 1909 Մարտ 31ի Յետաշրջական Շարժումէն վերջ եւ Ատանայի մէջ՝ 1909 Ապրիլի սկիզբը՝ տեղի ունեցող կոտորածէն յետոյ:

Պատերազմական Ատեանի մասին սահմանադրութիւնը հետեւեալ տրամադրութիւնն ունի:

Յօդ. 111.— Երբ Պետութեան որ եւ է մասին մէջ խռովութեան յայտարար որ եւ է դէպքեր եւ նշաններ երեւան գան, Կայսերական կառավարութիւնը իրաւունք ունի նոյն տեղը դնելու պատերազմական վիճակի մէջ (իրատէի էօրֆիէ): Պատերազմական վիճակի հետեւանքով ժամանակաւորապէս կը դադրի քաղաքացիական օրէնքի գործադրութիւնը: Պաշարման վիճակի մէջ գտնուող տեղերու կառավարութեան եղանակը պիտի որոշուի յատուկ օրէնքով: Վեհ. Սուլթանը միայն իշխանութիւն ունի պետութեան հողէն արտաքսելու այն անձերը, որոնք ոստիկանութեան արձանագրած տեղեկութիւններուն համաձայն, վնասակար կը նկատուին պետական ապահովութեան:

Բ. ԳԼՈՒԽ

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՈՅԺ

ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՊԱՏԵՐԱԶՄ.— Պետութիւն մը՝ ներքին ու արտաքին՝ երկու տեսակ աշխարհավարութիւն ունի: Ներքին աշխարհավարութեան մէջ՝ երկրին անդորրութիւնն ու խաղաղութիւնը, ուղղակի իր կառավարութենէն կախում ունի. իսկ արտաքին խաղաղութիւնն արդիւնքն է միջազգային յարաբերութեանց: Պետութիւններու իրարու հետ ունեցած յարաբերութիւններն են որ կը պահպանեն խաղաղութիւնը, կամ կ'առաջացնեն պատերազմ: Պատերազմը շահերու պաշտպանութեան պատրուակին տակ՝ պետութիւններու միջեւ ծագած անհամաձայնութեան արդիւնքն

է։ Պատերազմը՝ երկու ժողովուրդներու փիզիքական, մտաւոր ու բարոյական ոյժերու բաղխումն է, որուն արդիւնքը կ'ըլլայ յաղթութիւն և պարտութիւն։ Պատերազմը միշտ ողբալի կ'ըլլայ երկու կողմերուն համար ալ թէ՛ նիւթապէս և թէ՛ բարոյապէս։ Պատերազմի դաշտին վրայ մարդկային արիւնն է որ կը հոսի գետի նման՝ յանուն հայրենասիրութեան։ Նա օրինականացած մարդասպանութիւն մ'է, որուն դէմ մարդկային գիտակցութիւնն ու եղբայրութիւնը կը բողոքեն շարունակ։ Պատերազմէն առաջացող բոլոր աղէտները նկատի ունենալով և մարդասիրական ու եղբայրական գաղափարներէ դրդուած՝ մարդկութեան գիտակից մասը կը բողոքէ պատերազմի դէմ և կը պաշտպանէ խաղաղութիւնը։

ԶԻՆԵԱԼ ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ.— «Իրաւունքը հզօրագոյնինն է» օրէնքը տակաւին պետութեանց նշանաբանն է։ Քաղաքական կեանքին մէջ միշտ տկարն է որ կուլ կ'երթայ զօրաւորին, հետեւաբար նա կը մղուի ինքնապաշտպանութեան։ Պետութիւններ շարունակ կը սպառազինուին, որպէսզի միշտ պատրաստ գտնուին որեւէ պատահականութեան առջեւ և պաշտպանեն հայրենիքը՝ եղած ոտնձգութիւններու դէմ։ Այս սպառազինութիւնը այսօր ա՛յնքան առաջ գացած է, որ բոլոր պետութիւններն ալ ամէն տարի միլիոնաւոր գումարներ կը յատկացնեն անոր, այնպէս որ պետական ելեւմուտքին ծախքի ամենախոշոր գլուխը կը կազմեն բանակը և սպառազինութիւնը։ Պետութիւնները միշտ նկատի կ'ունենան հարեւան պետութիւններու հանրային ոյժի աստիճանը և ըստ այնմ առաջ կը տանին իրենց սպառազինութիւնները, որպէսզի ոյժի համեմատական վիճակը պահուած ըլլայ միշտ և միջազգային խաղաղութիւնը՝ իր հաւասարակշռութիւնը պահպանէ։

Այս կերպով յառաջ եկած խաղաղութիւնը կը կոչուի զինեալ խաղաղութիւն։

ԶԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹԻՒՆ.— Հայրենիքի պաշտպանութեան համար հանրային ոյժի մը մշտնջենական գոյութիւնը՝ քաղաքացիին վրայ կը ծանրացնէ զինուորական ծառայութեան պարտականութիւնը։ Զինուորութիւնը հին ատենը ծառայութիւն ըլլալէ աւելի իրաւունք մըն էր և ամէն մարդ չէր կրնար այդ առանձնաշնորհումն ունենալ։ Զինուորական դասակարգն էր որ կ'իշխէր միւս դասակարգերուն վրայ։ Արդիւնաբերական եղանակներու փոփոխութեամբ, փոխուեցան նաեւ հին հասարակական կարգերը և զինուորութիւնը քաղաքացիին համար դարձաւ պարզ ծառայութիւն մը, որ երկու տեսակ է. պարտաւորիչ և կամաւոր:

Զինուորական պարտաւորիչ դրութիւնն այն է, որ պետութեան մէջ ամէն քաղաքացի, գոյութիւն ունեցող օրէնքի մը համաձայն, պարտաւոր է իր զինուորական ծառայութիւնը կատարել։ Այս դրութիւնը շատերու տեսակէտով թէ՛ քաղաքացիին և թէ՛ պետութեան համար վնասակար ըլլալուն կը պահանջեն որ վերնայ զինուորական ծառայութեան ներկայ դրութիւնը և անոր տեղ հաստատուի ժողովրդային ընդհանուր զինուորութիւն, և խաղաղ ժամանակ ալ ժողովրդային Միլիցի դրութիւնը։

Իսկ զինուորական կամաւոր ծառայութիւնն այն է, որ իւրաքանչիւր քաղաքացի պարտաւորիչ օրէնքի մը հարկադրութեան տակ չզգար ինքզինք, զինուորական ծառայութեան մէջ մտնելու համար, այլ իր ազատ կամքին է թողուած, այնպէս որ եթէ ուզէ կը ստանձնէ, չուզէ չստանձներ։ Զինուորական ծառայութեան կամաւորի դրութիւնը գոյութիւն ունի Անգլիոյ

և Միացեալ-Նահանգներուն մէջ։

ՋԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹԻՒՆԸ ՕՍՄ. ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ.— Սահմանադրութենէն առաջ՝ Օսմ. Պետութեան մէջ զինուորական ծառայութիւնը միայն իսլամներու պարտականութիւնն էր, քրիստոնեաները տուր փոխարէն զինուորական տուրք (պէտէլը ասքէրի) կը վճարէին։ Սահմանադրութենէն յետոյ Օսմ. Խորհրդարանը քուէարկեց այն որոշումը, որով ամէն Օսմ. քաղաքացի, իսլամ թէ քրիստոնեայ, պարտական է զինուոր երթալ, երբ զինուորական տարիքին կը թեւակոխէ։

Թուրքիոյ մէջ զինուորական ծառայութեան շրջանը 25 տարի է։ Այս շրջանը բաժնուած է չորս մասերու հետեւեալ կերպով։

Քաղաքացի մը երբ առաջին անգամ զինուոր ըլլայ, զէնքի տակ կանչուելով կը մտնէ գործօն բանակին մէջ (Նիզամիյէ), որուն տեւողութիւնը երեք տարի է։ Զինուորը այս շրջանին մէջ շարունակ զէնքի տակ մնալով կանոնաւորապէս կը վարժուի զինուորական մարզանքին և ռազմագիտական կերպերուն, այնպէս որ կը դառնայ վարժ պատերազմիկ մը։ Յետոյ կը մտնէ գործօն բանակի պահեստին մէջ (Իհթիյաթ) որ կը տեւէ 6 տարի. այս շրջանին մէջ զինուորը շարունակ զէնքի տակ մնալու պարտական չէ, պէտք եղած ատեն միայն կը կանչուի։ Ասկէց վերջ ինը տարի ալ պահեստի (Րէտիֆ) բաժնին մէջ կը մնայ. Րէտիֆն է որ բուն պատերազմիկ զօրքը կը կազմէ։ Եօթը տարի ալ Երկրապահ (Մուստահֆըզ) մնալով՝ զինուորը կը լրացնէ իր զինուորական ծառայութիւնը։ Ասիկա ցամաքային բանակին համար է։

Ծովային զինուորութեան ծառայութիւնը կը տեւէ 20 տարի, հինգը գործօն բանակին մէջ (Նիզամիյէ), տասը Իհթիյաթի և հինգը Րէտիֆի մէջ։

Զինուորական օրէնքին համաձայն զինուորական ծառայութենէ զերծ են՝ հետեւեալ հանգամանքը ներկայացնող անձինք։

1.— Անոնք՝ որ իրենց տան նեցուկն են (մուին)։

2.— Անոնք՝ որ արդէն բանակին իբր զինուոր կամ ոստիկան-զինուոր ծառայող եղբայր մը ունին։

3.— Անոնք՝ որ ուսուցիչ են։

4.— Անոնք՝ որ բարձրագոյն վարժարաններու եւ կրօնաւորութեան պատրաստող դպրոցներու մէջ կ'աշակերտին։

5.— Անոնք՝ որ կղերականի հանգամանք ունին։

Ոչ մէկ քաղաքացի կրնայ զինուորական ծառայութենէ զերծ մնալ եթէ չներկայացնէր վերոյիշեալ հանգամանքները։ Սակայն կրնայ մէկը 50 Օսմ. ոսկի վճարելով՝ պէտէլը ասքէրի անունով՝ միայն երեք ամիս ծառայութեամբ ազատիլ երեք տարուան ծառայութենէն։(*)

ՑԱՄԱՔԱՅԻՆ ՈՒ ԾՈՎԱՅԻՆ ՈՅԺԵՐԸ.— Օսմանեան պետութեան բանակը՝ ծովային ու ցամաքային երկու ոյժերու բաժնուած է, որոնց գլուխներն են Պատերազմական և Ծովային Նախարարները։

Ցամաքային բանակը բաժնուած է եօթը շրջանակներու հետեւեալ կերպով.—

Ա. Զօրաբանակի կեդրոնն է Կ. Պոլիս, Բ.ինը Էտիրնէ, Գ.ինը Սելանիկ, Դ.ինը Երզնկա, Ե.ինը Շամ, Զ.ինը Պաղտատ, Է.ինը Եէմէն։ Կային նաեւ երկու զօրաբաժիններ Տրիպոլսոյ և Հիճազի մէջ։

(*) Օսմանեան պետութեան զինուորական օրէնքը ամբողջութեամբ հոս զետեղել կրնար օգտակար ըլլալ, սակայն նկատի ունենալով որ տեղերնիս թոյլատու չէ և թէ մանաւանդ այդ օրէնքը վերջնական հանգամանք մ'ալ չունի, յարմար սեպեցինք թողուլ ուսուցիչներուն, որպէսզի ըստ յարմարութեան ընդլայնեն այս գլուխը։

Իտալական և Պալքանեան պատերազմներէն յետոյ անշուշտ պիտի վերակազմուի Օսմանեան բանակը։

Օսմ. Պետութիւնը ունի նաև նաւատորմիղ մը, իր ծովեզերքները պաշտպանելու համար։ Սահմանադրութենէն վերջ նաւատորմիղը զօրացնելու մեծ ջանքեր եղան։

ԲԱՆԱԿԻՆ ԿԱԶՄԸ.— Օսմ. բանակը կը բաժնուի հետեւեալ չորս մասերուն.— 1.— Հետեւակ զօրքեր (բիատէ), 2.— Ձիաւոր զօրքեր (սիւվարի), 3.— Թնդանօթաձիգ զօրքեր (թօփճու), 4.— Ամրաշէն զօրքեր (իսթիհքեամ)։

Օսմանեան բանակին հրամանատարը կը կոչուի Մարաջախտ (Միւշիր), որ զինուորական ամենաբարձր աստիճանն է։ Բանակը կը բաժնուի հետեւեալ կերպով

1.— Զօրաբաժիններու (ֆըրգա), որուն պետն է Ֆէրիգը։

2.— Վաշտերու (լիվա), որուն պետն է Միրլիվան։

3.— Գունդերու (ալայ), որուն պետն է Միրալայը (գնդապետ) իսկ օգնականը փոխ-գնդապետ (ղայմագամ)։

4.— Գումարտակներու, որոնք կը բաղկանան 1000 ական զինուորներէ և իրենց պետ ունին հազարապետը (պին-պաշը), որուն կը փոխանորդէ Դեր-հազարապետը (գօլ աղասի)։

5.— Դասակներու, որոնք հարիւրական զինուորներէ կը բաղկանան և կը գտնուին հարիւրապետի աստիճանով սպայի մը հրամանատարութեան տակ, որ ունի երկու օգնականներ, առաջին տեղակալ (միւլազըմը էվվէլ) և երկրորդ տեղակալ (միւլազըմը սանի)։

Ասոնցմէ զատ կան նաև ենթասպաներ՝ պաշ-չաւուշի և օն-պաշիի աստիճաններով, որոնք կրնան քննութեամբ սպայութեան բարձրանալ։

ՈՍՏԻԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ.— Հանրա-

յին ոյժի մէկ մասն ալ կը ներկայացնէ ոստիկանութիւնը։ Ոստիկանութիւնը երկրի մը ներքին անդորրութեան հսկելու պարտականութիւն ունեցող կազմակերպութիւնն է։ Քաղաքի մը ապահովութեան պատասխանատուն՝ նոյն քաղաքին ոստիկանութեան պաշտօնատարութիւնն է, որուն գլուխը կը կենայ Գոմիսէրի աստիճանով ոստիկան մը։ Գոմիսէրի ձեռքին տակ կը գտնուին Բօլիսներ և ոստիկան զինուորներ (զապ-թիա)։ Ոստիկաններու թիւը քաղաքին մեծութեան համապատասխան կ'ըլլայ։ Օսմ. երկրի ոստիկանութիւնը այժմ վերակազմութեան մէջ ըլլալով՝ աւելի մանրամասն ծանօթութիւններ տալու ի վիճակի չենք։

Կեդրոնական կառավարութեան մէջ կայ Ոստիկանական Նախարարութիւն մը, որ ոստիկանական կազմակերպութեան գլուխն է։

Գ. ԳԼՈՒԽ

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹԻՒՆ.— Ո՛չ մէկ բան այնքան անհրաժեշտ է անհատի մը, ո՛րքան ունենալ քաղաքացիական գիտակցութիւն։ Տգէտ խուժանը կամ մոլեռանդ ամբոխը, պետութեան համար ամենամեծ պատուհաս մըն է։ Քաղաքացիական գիտակցութիւնը արդիւնքն է ժողովրդային կրթութեան կամ լուսաւորութեան. իսկ ժողովուրդը իր կրթութիւնն ու լու-

տուորութիւնը պիտի ստանայ դպրոցներէն, որոնք կրթական հաստատութիւններ են։

Կառավարութեան և ժողովուրդին ներկայացուցիչներուն պարտականութիւնն է հասցնել գիտակից քաղաքացիներ՝ կրթական հաստատութիւններու շնորհիւ. ժողովրդային լուսաւորութեան հոգ տանիլ և ընդհանրացնել գոնէ նախնական կրթութիւնը,

Գիտակից քաղաքացին է որ կը հետաքրքրուի իր երկրին պէտքերով, անոր յառաջդիմութեամբ և քաղաքական կեանքով, գիտակցօրէն կը վերաբերի իր եւ ուրիշներու իրաւունքներուն և պարտականութեանց հանդէպ։ Քաղաքացիական գիտակցութեան տարածումը, կը նուազեցնէ բոլոր ապօրինութիւններն ու տգեղ երևոյթները՝ մարդկային յարաբերութեանց մէջ և առաջ կը բերէ քաղաքացիական առաքինութիւն մը, որ բարոյական կեանքի հիմնաքարն է։ Քաղաքացիական գիտակցութիւնն է որ առաջ կը բերէ հանրային լաւագոյն կարծիք, որուն անպայման ականջ կախել ստիպուած է կառավարութիւնը։ Անով է որ քաղաքացիները ըմբռնած են թէ կառավարութիւնը ո՛չ թէ իրենց վրայ իշխող, այլ իրենց ծառայող մարմին մըն է, որ պիտի ենթարկուի ժողովրդային վերահսկողութեան։ Իսկ այս բոլորը կը բղխին կրթութենէն ու գիտակցութենէն. Այս պատճառով էր որ բռնապետութիւնը կ'աշխատէր միշտ տգէտ պահել ժողովուրդը, որպէսզի իր տիրապետութիւնը անխախտ մնայ։

Հանրային կրթութիւնը ունի իր ճիւղերն ու ստորաբաժանումները, որոնք հետևեալ կերպով կը դասաւորուին։

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ.— Նախնական կրթութիւնը կուտայ կրթութեան բոլոր նախատարրերը, որոնք անհրաժեշտ են քաղաքացիներուն, իրենց կեան-

քին մէջ։ Կառավարութիւնը պարտական է ժողովուրդին տալ բոլոր այն միջոցները, որոնք անհրաժեշտ են նախնական կրթութիւնը ընդհանրացնելու համար։ Նա պիտի աշխատի որ ո՛չ մէկ քաղաքացի անուսում չմընայ. ամէն մարդ գրել կարդալ սորվի։ Այս նպատակով կառավարութեան պարտքն է հաստատել հասարակաց նախակրթարաններ, ուր տղաք ձրիաբար պիտի ստանան նախնական կրթութիւնը։ Հասարակութեան պարտքն է հոգալ այդ դպրոցներու բոլոր ծախքերը՝ կառավարութեան միջոցաւ։ Կառավարութիւնը իր ծախքով՝ համայնքային վարչութեանց հսկողութեան ներքև՝ համայնքին բոլոր քաղաքներուն մէջ ալ պիտի հաստատէ ո՛րքան նախակրթարաններ, որոնք բաւեն երկսեռ տղաքներուն ալ։ Համայնքի դպրոցներուն հսկող անձը կը կոչուի Կրթական Տեսուչ (Մաարիֆ միւֆեթթիշի, որ համայնքի կեդրոնին մէջ ունի իր պաշտօնատունը։

Պետական կամ հասարակաց նախակրթարաններու մէջ կան հաստատուած լաւագոյն սովորութիւններ, որոնք են.

1.— Շատ մը Եւրոպական երկիրներու մէջ նախակրթութիւնը, ըստ օրէնքի, ձրի է, սակայն միմիայն ուսումն է որ ձրի կուտան. իսկ անոնց համար, որոնց կը պակսին այդ ուսումը ստանալու միջոցները, դըպրոցներու մէջ հաստատուած են cantine scolaire-ներ՝ աժան կերպով հայթայթելու համար կէսօրուան ճաշը այն տղաքներուն՝ որոնք չեն կրնար տուն երթալ ճաշելու համար. իսկ աղքատ տղաքներուն ճաշը ձրիաբար կուտան։

2.— Հաստատուած են դպրոցական խնայողական սնտուկներ, որոնց հասոյթներով միջոցներ կը հայթայթուին աղքատներուն ու անկարողներուն ուսում տալու համար։

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՇԽԱՐՀԻԿ, ՊԱՐՏԱԴԻՐ, ՁՐԻ ԵՒ ԱՐՀԵՍՏԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ.— Կար ժամանակ երբ կրթութիւնը ընդհանրապէս կրօնաւորներու ձեռքով կը տրուէր, հետեւաբար տրուած կրթութիւնն կամ ուսումն ալ աւելի կրօնական էր քան աշխարհիկ, եւ գործնական կեանքի պէտքերուն բնաւ չէր համապատասխաներ. այժմ ալ կան կրօնաւորներու եւ կրօնաւորուհիներու ձեռքով եւ ոչ-աշխարհիկ ծրագրով կառավարուող նախակրթարաններ։ Ուսումն ու կրթութիւնը գործնական կեանքի համապատասխան ընելու համար կը պահանջեն, որպէսզի կրթութիւնը ըլլայ աշխարհիկ (laïque)։ Նախնական ուսումը պէտք է պարտաւորիչ ըլլայ. այսինքն 6—13 կամ 7—14 տարեկանը՝ տղաքները պէտք է անպատճառ դպրոց յաճախեն նախնական կրթութիւն մը ստանալու համար։ Պարտադիր պէտք է ըլլայ անոր համար որ թերեւս շատեր չ'ուզեն ինքնաբերաբար ղրկել իրենց տղաքները հասարակաց դպրոցներ եւ թողուն անուս ու տգէտ։ Այն ծնողները, որ այս կամ այն կերպով կ'ուզեն արգելք հանդիսանալ իրենց տղաքներուն ուսում ստանալուն, պէտք է օրէնքով պատժուին։

Նախնական ուսումը պէտք է ձրի ըլլայ, որպէսզի ամէն ծնող հնարաւորութիւն ունենայ պարտադիր ուսման օրէնքը յարգելու։ Ո՛չ միայն պէտք է ուսումը ձրի տրուի, այլ եւ բոլոր չքաւոր տղաքներուն տրուելու են պետութեան հաշւոյն՝ տաք կերակուր եւ բոլոր անհրաժեշտ ուսման պիտոյքները։

Ուսումը աշխարհիկ, պարտադիր եւ ձրի ըլլալէ զատ պէտք է ըլլայ նաեւ արհեստագիտական (professionnel)։ Արհեստագիտական ուսումը ո՛չ միայն տղաքներու այս կամ այն գործի մասին ունեցած ընդունակութիւնը գիտակցօրէն երեւան կը բերէ եւ պատճառ կը դառնայ

շատ մը ընդունակութիւններու չխամրելուն, այլ նաեւ գիտական հիմունքներու վրայ ըստ բաւականի արհեստ մ'ալ կը սորվեցնէ տղուն եւ իսկապէս գործնական մարդ դարձած դուրս կը հանէ զայն դպրոցէն։

ՄԱՆՈՒԿՆԵՐՈՒ ԴՊՐՈՑՆԵՐ.— Տղան 6 կամ 7 տարեկան ըլլալէ առաջ, կրնայ դրուիլ նաեւ նախնական դպրոցներէն տարբեր դպրոցի մը մէջ, որ կը կոչուի մանկական դպրոց կամ մանկապարտէզ։ Տղաքները 2էն մինչեւ 6 կամ 7 տարեկանը՝ կը յաճախեն Մանկապարտէզ կամ Ծաղկոց եւ հոն մանկավարժական դրութեամբ կ'ուսանին։ Մանկապարտէզները կամ ծաղկոցները նախնական կրթութեան պատրաստական ճիւղը կը կազմեն։

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ՆԱԽԱԿՐԹԱՐԱՆՆԵՐ.— Նախակրթարանական շրջանը աւարտողներ՝ եթէ ուզեն քիչ մը աւելի ուսում առնել, կրնան մտնել բարձրագոյն նախակրթարաններ, որոնց մէջ ուսումը պարտադիր չէ։ Բարձրագոյն նախակրթարաններու մէջ աշակերտը միայն ուսումը ձրի կը ստանայ, իսկ մնացեալ բոլոր ծախքերը պարտական է ինք հոգալ։ Երբեմն տարրական նախակրթարաններու մէջ, քանի մը լրացուցիչ կարգեր եւս կ'աւելցնեն եւ այդ կերպով կ'ամբողջացնեն բարձրագոյն նախակրթարաններու պէտքը։

ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐ ԵՒ ՈՒՍՈՒՑՉԱՊԵՏՆԵՐ.— Անոնք որ նախակրթարաններու մէջ կ'ուսուցանեն կը կոչուին ուսուցիչներ եւ ուսուցչուհիներ, որոնք պէտք է գոնէ տարրական վարժապետանոցէ մը վկայուած ըլլան։ Մեր մէջ վարժապետանոց չգտնուելուն՝ ընդհանրապէս այդ պաշտօնին կը կանչուին, երկրորդական վարժարաններէ շրջանաւարտներ։ Մեր ազգային կրթական ծրագրին եւ կանոնագրին տրամադրութեան համաձայն, ու-

ուսուցչական պաշտօն կրնան վարել անոնք, որ վկայուած են Կեդրոնական Ուսումնական Խորհուրդէն։ Բոլոր ուսուցիչներ և ուսուցչուհիներ պարտական են ճանչնալ մանկավարժութիւնը և տղաքներու հոգեբանութեան ուսումը։ Նախակրթարաններու ներքին կառավարութիւնը յանձնուած կ՚ըլլայ տեսուչներու և տեսչուհիներու կամ Ուսուցչական Ժողովին։

Իսկ անոնք որ կ՚ուսուցանեն բարձրագոյն նախակրթարաններու կամ երկրորդական վարժարաններու մէջ՝ իրենց վրայ կը կրեն ուսուցչապետի (professeur) տիտղոսը։ Բրոֆէսօրները պէտք է վկայուած ըլլան բարձրագոյն կամ մասնագիտական վարժապետանոցներէ կամ համալսարաններէ։

ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ՈՒՍՈՒՄ.— Երկրորդական ուսումը կը տրուի երկրորդական վարժարաններու (Իտատի) կամ Գոլէճներու և Լիսէներու մէջ, ուր ուսանողները կը պատրաստուին դպրութեանց և գիտութեանց (baccalauréats) զանազան ճիւղերուն համար, զորս վերջնականապէս կ՚ուսանին բարձրագոյն վարժարաններու կամ Համալսարաններու մէջ։ Երկրորդական ուսումը նախապատրաստութիւն մըն է բարձրագոյն ուսման։

Թուրքիոյ մէջ պետական բարձրագոյն վարժարանները կը գտնուին Կ. Պոլսոյ և նահանգաքաղաքներուն մէջ։ Կ. Պոլսոյ մէջ Պետական Վարժարանները երկու տեսակի կը բաժնուին. առաջին Կրթական Նախարարութեան վարչութեան տակ գտնուած վարժարանները, որոնք կը կոչուին համալսարան և հետեւեալներն են,—

1.— Իրաւաբանական Համալսարան (հուգուգ), որ ունի 4 տարուան ընթացք և ցերեկօթիկ ըլլալով՝ ուսանողներ պարտական են իրենք հոգալ իրենց ապրուստի

ծախքերը։ Մուտքի պայմանն է կամ քննութիւն և կամ Եօթնամեայ Իտատի վարժարանէ շրջանաւարտի վկայական։

2.— Բժշկական Համալսարան (թըպպիյէ), որ ունի 5 տարուան ընթացք (1 տարին գործնական վարժութիւն) և նոյնպէս ցերեկօթիկ ըլլալով՝ ապրուստի ծախքը կը վերաբերի ուսանողներուն։ Ունի մուտքի նոյն պայմանները։

3.— Գիտութեանց Համալսարան (տար իւլ ֆիւնիւն). որ կը պարունակէ հետեւեալ չորս ճիւղերը.— 1. Ուլիւմը Թապիիյէ (բնկ. գիտութիւն), 2. Ուլիւմը Իլահիյէ (Աստուածաբանութիւն), 3. Ուլիւմը Րէազիյէ (Ջափագիտութիւն), 4. Ուլիւմը Քիթապէթ (Գրագիտութիւն)։ Ասոնք ունին չորս տարուան ընթացք, ցերեկօթիկ են և ունին մուտքի նման պայմաններ։

4.— Վարժապետանոց (տար իւլ մուալլիմին), որ ունի երկու ճիւղ՝ Իտատի և Րիւշտի՝ 3 ական տարի շրջանով։ Ցերեկօթիկ է։ Հոն մտնող աշակերտ մը պէտք է անպայման քննութենէ անցնի, եթէ նոյնիսկ Եօթնամեայ Իտատիյէ մը վկայուած ըլլայ։

5.— Դեղագործական Համալսարան (էճզանէ), որ ունի, 3 տարուան շրջան (1 տարին գործնական վարժութիւն)։ Ցերեկօթիկ է։ Իբրեւ մուտքի պայման կը պահանջուի կամ քննութիւն կամ Եօթնամեայ Իտատի վարժարանէ վկայական։

Երկրորդ՝ իւրաքանչիւր նախարարութեան՝ իր ճիւղին յատուկ մասնագէտներ կամ պաշտօնեաներ հասցնելու մտադրութեամբ բացուած վարժարաններ, որոնք են.

1.— Հալքալըի Երկրագործական Վարժարանը (Զիրաաթ Մէքթէպի), որ կը գտնուի Երկրագործական Նախարարութեան վարչութեան ներքեւ։ Ունի չորս տարուան

շրջան. գիշերօթիկ է եւ ուսանողները կ'ապրին պետութեան ծախքով։ Կը պահանջուի մուտքի քննութիւն։

2.— Պեշիկ Թաշի Երկրաչափական Վարժարանը, որ կը գտնուի Հանրօգուտ շինութեանց Նախարարութեան հսկողութեան ու պատասխանատուութեան տակ։ Ունի 5 տարուան շրջան։ Ցերեկօթիկ է և ապրուստի ծախքը ուսանողներուն վրայ։ Կը պահանջուի մուտքի քննութիւն։

3.— Թօփ Գափու Սէրայի Գեղարուեստից Վարժարանը, որ ունի ճարտարապետական, նկարչական և այլ զանազան ճիւղեր։ Կը գտնուի Հանրօգ. շինութեանց Նախարարութեան հսկողութեան տակ։ Ունի չորս տարուան շրջան. Ցերեկօթիկ է։ Մուտքի պայմանն է կամ քննութիւն և կամ եօթնամեայ իտատիի վկայական։

4.— Բանկալթիի Հարպիէ Մէքթէպի,

5.— Զինուորական Բժշկական Վարժարան, որոնք գիշերօթիկ են և ունին 4 տարուան ընթացք։

6.— Քաղաքային Վարժարան (Միւլքիէ), որ անկախ է, ունի 3 տարուան ընթացք։ Մուտքի պայմանն է քննութիւն կամ եօթնամեայ իտատիի վկայական։

Վերոյիշեալ բոլոր բարձրագոյն վարժարաններուն, ինչպէս նաեւ երկրորդական և նախնական վարժարաններուն համար պետութեան կողմէ յատկացուած է 750 հազար ոսկիի չափ պիւտճէ մը, զոր երբեք կարելի չէ համեմատել Եւրոպական պետութիւններու այդ նպատակին համար ծախսած միլիոններուն հետ։ Յատկացուած պիւտճէին մեծագոյն մասն ալ բարձրագոյն վարժարաններու վրայ ծախսուելով՝ շատ չնչին բան մը կը մնայ ժողովրդային դաստիարակութեան համար. այս է պատճառը արդէն որ ժողովուրդը միշտ տգէտ մնացած է Թուրքիոյ մէջ։

Բացի պետական վարժարաններէն՝ Թուրքիոյ մէջ գտնուող զանազան ազգութիւններ ունին իրենց յատուկ ազգային վարժարանները՝ իրենց վարչութեան և մատակարարութեան ներքեւ։

Յօդ. 114.— Ամէն Օսմանցիի համար նախնական կրթութիւնը պարտաւորիչ է: Գործադրութեան պարագաները յատուկ օրէնքով մը պիտի որոշուին:

Դ. ԳԼՈՒԽ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՕՐԷՆՔ.— Պետութիւններու իրարու հետ ունեցած յարաբերութեանց գիտութիւնը կը կոչուի Դիւանագիտութիւն, որուն մէկ ճիւղն է միջազգային օրէնքը։ Միջազգային օրինաց ուսումը, ամենակնճռոտ ու դժուարին ուսումներէն մէկն է։ Անիկա կ'ուսուցուի համալսարաններու մէջ։ Օսմանեան համալսարաններուն մէջն ալ կայ այդ ճիւղը՝ Հուգուգը պէյն-էլ-տիւվէլ։ Ուրեմն՝ մեր գրքի սահմանէն դուրս ըլլալով՝ անոր կատարեալ ուսուցումը, պիտի տանք միայն մի քանի տարրական ծանօթութիւններ։

ՊԵՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐ.— Պետութիւնները իրենց շահերու պաշտպանութեան համար կ'ունենան ներկայացուցիչներ օտար պետութիւններու մէջ։ Շահերու հանգամանքին համաձայն՝ ներկայացուցիչներն ալ երեք դասակարգերու կը բաժնուին. քաղա-

քական շահերու պաշտպանութիւնը կը յանձնուի քաղաքական ներկայացուցիչներու, որոնք կը կոչուին Դեսպաններ. առեւտրական շահերու պաշտպանութիւնը կը յանձնուի առեւտրական ներկայացուցիչներու, որոնք կը կոչուին Հիւպատոսներ։

Դեսպանները կամ դիւանագիտական ներկայացուցիչները չորս կարգերու կը բաժնուին.

1. Դեսպան (սէֆիր).

2. Լիազօր եւ արտակարգ պատուիրակ (ֆէվգալատէ վէ մուրախխաս սէֆիր).

3. Պատուիրակ (Մուքիմ էլչի).

4. Գործակատար (մասլահաթ կիւզար)։

Այս չորս կարգի դեսպաններէն մին կը ղրկուի օտար պետութեան մէջ կառավարութիւնը ներկայացնելու համար. իսկ դեսպաններուն կարգը կ՚որոշուի՝ պետութեանց իրարու հետ ունեցած յարաբերութեանց կարեւորութեան տարբերին համեմատ։ Դեսպանները պէտք է երկրին դիւանագիտական կարեւոր դէմքերէն ըլլան։

Օտար պետութեան մէջ դեսպան ղրկելու համար պէտք է կանխաւ այդ պետութեան հաճութիւնը առնալ կառավարութիւնը։ Դեսպան մը՝ իր ներկայացուցած կառավարութեան յանձնարարագրովը՝ առաջին անգամ կը ներկայանայ երկրին Վեհապետին։ Երրորդ ու չորրորդ կարգի դեսպանները կը ներկայանան Արտաքին Գործոց Նախարարին։ Դեսպանները շարունակ իրենց կառավարութեան անունով կը խօսին՝ պաշտօնական յարաբերութիւններու մէջ։ Դեսպան մը իր գտնուած երկրին քաղաքացին չնկատուելով՝ կը վայելէ արտօնավոր իրաւունքներ։ Անոր բնակարանը կը նկատուի օտար հող, եւ ոստիկանութիւնը իրաւունք չունի դեսպանատունէն ներս մտնելու։ Դեսպանի մը ան-

ձր անձեռնմխելի է եւ դատարանը իրաւունք չունի զայն դատի քաշելու։ Կառավարութիւնը պարտական է իր երկրին մէջ գտնուած բոլոր դեսպանատուներն ալ պաշտպանել, անոնց պատահած որեւէ վնասի մը պատասխանատուն ինքն է։ Որքան ատեն որ Դեսպանները կը մնան իրենց պաշտօնավայրը եւ կը շարունակեն պաշտօնական յարաբերութիւնները, կը նշանակէ թէ երկու պետութեանց յարաբերութիւնները խաղաղասիրական են եւ լաւ վիճակ մը ունին. բայց երբ դեսպան մը թողելով իր պաշտօնավայրը կը մեկնի, ատիկա ցոյց կու տայ թէ երկու պետութեանց յարաբերութիւնները խզուած են եւ պատերազմը անխուսափելի է։ Դեսպան մը կը յարաբերի կառավարութեան հետ. բերանացի կամ գրաւոր։ Իր պահանջները կ՚ընէ երեք ձեւով 1.— Զեկուցագրով (թագրիր), 2.— Յիշատակագրով (պէյաննամէ), 3.— Վերջնագրով (իւլթիմաթում)։ Վերջնագիրը պատերազմի հրատարակութեան պէս արտակարգ պարագայի մը տակ կը տրուի։

Հիւպատոսներն ալ Դեսպաններու նման կը բաժնուին չորս կարգերու.

1. Ընդհանուր Հիւպատոս (պաշ շէհպէնտէր)

2. Հիւպատոս (շէհպէնտէր).

3. Փոխ-Հիւպատոս (շէհպէնտէր վէքիլի).

4. Հիւպատոսի գործակալ (շէհպէնտէր մէմուրը).

Հիւպատոսները առեւտրական ներկայացուցիչներ ըլլալով, իրաւունք չունին քաղաքական խնդիրներու միջամտելու։ Անոնց պարտականութիւնն է, հաստատուելով օտար երկրի մը գլխաւոր ու վաճառաշահ քաղաքներու մէջ, իրենց պետութեան առեւտրական շահերը պաշտպանել, ուսումնասիրել իրենց գտնուած միջավայրի առեւտրական վիճակը եւ առեւտրական գործառնութեանց համար ստեղծուած պատեհութիւնները ու զանոնք ա-

դիկտադրել կառավարութեան, որպէսզի ատոր համաձայն ատոր երկիրներու մէջ առեւտրական և ճարտարարուեստական ձեռնարկներ կատարուին։ Հիւպատոսներու պաշտպանութեան յանձնուած են նոյնպէս ատոր երկիրներու մէջ հաստատուած հպատակներու շահերը։

ՔԱՊԻԹԻՒԼԱՍԻՕՆ.— Միջազգային օրէնքով պետութիւն մը ուրիշ պետութիւններու ներքին գործերուն խառնուելու իրաւունք չունի։ Բայց Թուրքիոյ մէջ այժմ հակառակ այդ միջազգային օրէնքին, օտար դեսպաններն ու հիւպատոսները, Օսմ. պետութեան հետ կնքուած դաշնադրութիւններու հիման վրայ, իրաւունք ստացած են միջամտելու անոր ներքին գործերուն. այս միջամտութեան իրաւունքը կ'որակուի Քապիթիւլասիօն բառով։ Թուրքիոյ մէջ Քապիթիւլասիօնը հաստատուած է ընդհանրապէս բարեկարգութեան պատրուակին տակ։ Սահմանադրութենէն վերջ ջանքեր եղան այդ միջազգային օրէնքի հակառակ՝ հաստատուած Քապիթիւլասիօնները ջնջելու, բայց անյաջող մնացին։ Քապիթիւլասիօնները կը ջնջուին ինքնին այն ատեն՝ երբ Թուրքիան եւրոպականացած բարեկարգ պետութիւն մը կը դառնայ։

ԴԱՇՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԶԻՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ.— Պետութիւններու իրարու հետ ունեցած յարաբերութիւնները կը յանգին շատ անգամ դաշնադրութիւններու, որոնք երկու տեսակ հիմ կ'ունենան, քաղաքական եւ տնտեսական։

Քաղաքական դաշնադրութիւնը այն է, որ դաշնակցած պետութիւններ կը խոստանան փոխադարձաբար իրարու քաղաքական շահերը պաշտպանել, ուրիշ պետութիւններու դէմ. ինչպէս է Եռեակ Համաձայնութիւնը Եւրոպայի մէջ (Անգլիա, Ֆրանսա և Ռուսիա)։

Իսկ տնտեսական կամ առեւտրական դաշնադրութեամբ երկու պետութիւններ կը համաձայնին՝ իրարու վաճառականական դիւրութիւններ ընծայելու և մաքսի սակեր նշանակելու համար՝ ներածուելիք ու արտածուելիք ապրանքներուն։

Զինակցութիւնը՝ երկու կամ աւելի պետութիւններու միջեւ կնքուած ա՛յն համաձայնութիւնն է, որով՝ պատերազմի միջոցին կը խոստանան իրարու զինուորական աջակցութիւն ընել։ Եւրոպայի մէջ կայ Եռեակ Զինակցութիւնը (Գերմանիա, Աւստրո-Հունգարիա և Իտալիա)։

Դաշնադրութեամբ է որ բոլոր պետութիւնները համաձայնած են փոխադարձաբար ոճրագործները ձերբակալելով՝ յանձնել պահանջող կառավարութեան, որպէսզի չարագործներն չքաջալերուին։ Այս օրէնքին ենթակայ չեն քաղաքական յանցաւորները։

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՄԱՍ

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԵԼԵՒՄՈՒՏՔ

Ա. ԳԼՈՒԽ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԻՒՏՃԷ

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԵԼԵՒՄՈՒՏՔ.— Պետութեան մանրանկարը նկատուած է ընտանիքը։ Ընտանիքի կազմը ընկերային համախմբում կենակցութեան պատկերն է։ Ընկերային որեւէ համախմբում կենակցութիւն կը կարօտի ծախերու եւ հետեւաբար պէտք ունի հասոյթներու։ Ընտանիքին տարուան մը մէջ ունեցած եկամուտներն ու ծախքը կը կազմեն ընտանիքին ելեւմուտքը։ Պետութիւնը ըլլալով ազգի մը կամ ազգերու բոլոր անդամներուն համայնակեցութեան ընդարձակ միջավայրը, նաեւս կը կարօտի ընդհանուր ծախքի մը՝ հասարակական պէտքերը հոգալու համար։ Օրինակ, պետութիւն մը պէտք ունի ծախսելու՝ 1. Հասարակական հիմնարկութիւններու, 2. Առեւտրական եւ ճարտարարուեստական ձեռնարկներու, 3. Հաղորդակցութեան եւ յարաբերութեան միջոցներու, 4. Ժողովրդական լուսաւորութեան, 5. Հանրային ապահովութեան, 6. Արդարութեան վրայ եւայլն։ Այս ծախքերու անհրաժեշտութիւնը կը ստիպէ պետութիւնը, որ եկամուտի աղբիւրներ ալ ունենայ։ Պետութեան մը բոլոր ծախքերը եւ եկամուտները կը կազմեն՝ նոյն պետութեան հանրային ելեւմուտքը։

ՊԻՒՏՃԷ.— Այս անունը փոխ առնուած է Անգլիայէն, որովհետեւ առաջին անգամ Անգլիական պետութիւնն էր որ պիւտճէի դրութիւնը հաստատեց իր երկրին մէջ։ Պիւտճէն պետութեան մը ներքին ու արտաքին աշխարհավարութեան հիմը կը կազմէ, անով է որ կ'առավարութիւնը կ'առաջնորդէ իր հետեւելիք ուղին հանրային ելեւմուտքին նկատմամբ. Կ'որոշէ այն սիստէմը, որով պիտի գոյանան եկամուտները եւ այն ծախքերը, որոնք անհրաժեշտօրէն պիտի ըլլան։ Պետութեան մը իր հանրային ելեւմուտքի վիճակը կարկառուն պատկերն է իր ներքին կենսունակութեան։

Ուրեմն պիւտճէն կամ նախահաշիւը այն հաշիւն է, որ կը պատկերացնէ պետութեան տարուան մը մէջ ունենալիք բոլոր ենթադրական ծախքերն ու եկամուտները։

ՊԻՒՏՃԷԻ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆ.— Պիւտճէն կը պատրաստուի Ելեւմտական նախարարութեան կողմէն, որ իր ձեռքին մէջ ունի ամբողջ պետութեան տնտեսութիւնը։ Ելեւմտական Նախարարութիւնը տարւոյն վերջերը կը սկսի պատրաստել յաջորդ տարուան պետական պիւտճէն, իրեն հիմ ունենալով նախորդ տարուան պիւտճէն։ Նախ կը պատրաստէ ծախքի բաժինը՝ նախորդ տարուան ծախքերն ի նկատ ունենալով եւ ի հարկին աւելցնելով անհրաժեշտ նկատուած ուրիշ ծախքեր ալ, յետոյ անոր կը համաձայնեցնէ եկամուտը, հին ու նոր եկամուտի աղբիւրներ ցոյց տալով։ Եւ ծախ-

քըն ու եկամուտը հաստատելէ յետոյ զայն կը ներկայացնէ Օրէնսդիր Ժողովին առ ի քննութիւն։ Պիւտճէին մէջ նշանակուած կ՚ըլլան միայն կանխատեսուած ծախքերն ու եկամուտները։

ՊԻՒՏՃԷԻ ՔՈՒԷԱՐԿՈՒԹԻՒՆ. — Այսպէս պատրաստուած պիւտճէն ելեւմտական տարւոյն սկիզբը (Օսմ. պետութեան մէջ ելեւմտական տարին կը սկսի Մարտին) կը ներկայացուի Երեսփոխանական Ժողովին, որ յօդուած առ յօդուած քննելէ և հարկ տեսած փոփոխութիւնները ընելէ վերջ՝ գլուխ առ գլուխ կը քուէարկէ և յետոյ ընդհանուր քուէարկութեամբ կը վաւերացնէ։ Երեսփոխանական Ժողովէն վաւերացուած պիւտճէն կը ղրկուի Ծերակոյտին առ ի վաւերացում, և Կայսրն ալ վաւերացնելէ յետոյ կը յանձնուի պատկանեալ պաշտօնէութեան, որպէսզի գործադրուի։

Միջին դարէն սկսած՝ բարձրագոյն և միջին դասակարգերու ներկայացուցիչներէն բաղկացած Անգլիական Պարլամէնտը պահանջած էր որ Թագաւորը իրաւունք չունենայ ժողովուրդէն տուրք գանձելու, առանց Խորհրդարանին կամքը առնելու։ 1688էն ի վեր Խորհրդարանական այս իրաւունքը կատարելապէս ճանչցուած է։ Ահա այսպէս կը սկսի պիւտճէի քուէարկութեան իրաւունքը։

Ֆրանսայի մէջ ալ նոյնօրինակ պահանջ մը եղաւ 1356-1358 թուականին, սակայն Ֆրանսայի Թագաւորները յաջողեցան իրենց բացարձակ իշխանութիւնը պահել մինչեւ 1789, Ֆրանսական Մեծ Յեղափոխութիւնը։ Այդ շրջանին հրատարակուած մարդուն իրաւունքներու յայտարարութիւնը՝ 14րդ յօդուածով՝ տուրքերը սահմանելու և պիւտճէն քուէարկելու իրաւունքը կու տար ժողովուրդին կամ անոր ներկայացուցիչներուն։ Օսմ. Պետութեան մէջ այդ իրաւունքը կը հաստատուի

Սահմանադրութեան նշանակումով։

Սահմանադրական բէժիմ ունեցող երկիրներու համար այս իրաւունքը խիստ անհրաժեշտ է։ Անով է որ առաջքը կ՚առնուի վեհապետներու անհաշիւ, չափազանց ու քմահաճ ծախսումներուն, որ շատ անգամ երկիրը սնանկութեան դուռը հասուցած են և պատճառ դարձած՝ պետութեան սկարացումին։ Ժողովրդական ներկայացուցիչներու պիւտճէի քուէարկութեան ազատ իրաւունքն է որ զիրենք կը դարձնէ երկրին տէրը։ Նոյնպէս անոնք իրաւունք ունին Թագաւորական ընտանիքին յատկացուած ծախքին նկատմամբ դիտողութիւններ ընելու և ի հարկին նուազեցնելու, սակայն և այնպէս պարտական ալ են թէ՝ վեհապետին և թէ Գործադիր իշխանութեան պահանջներուն գոհացում տալ։

ՕՍՄ. ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՊԻՒՏՃԷՆ(*). — Գաղափար մը տալու համար, հոս կը դնենք Օսմ. Պետութեան 1910 տարւոյ Խորհրդարանէն վաւերացուած պիւտճէն։

1.	Հանրային պարտքի վարչութ.	828,839,463 ղրշ.
2.	Կայս. անձնական գանձ	44,388,000 »
3.	Ընդհանուր ժողով	18,187,135 »
4.	Ելեւմտական Նախար.	298,959,881 »
5.	Հաշուակալութեանց ատեան	1,712,400 »
6.	Տէֆթէրխանէ	19,982,000 »
7.	Մաքսատուն	51,266,954 »
8.	Հեռագիր ու թղթատար.	78,283,896 »
9.	Եպարքոսութիւն	2,509,600 »
10.	Պետական Խորհուրդ	3,305,000 »
11.	Ներքին Գործոց Նախ.	115,723,062 »

(*) Ուսուցիչներ պէտք է ներկայացնեն աշակերտներուն Օսմ. պետութեան ամէն տարի Խորհրդարանէն վաւերացուած պիւտճէն, ինչպէս նաեւ պիւտճէի քուէարկութեան առեն Խորհրդարանի վիճաբանութիւններն ու ըրած փոփոխութիւնները։

12. Հանրային ապահովութիւն	40.040.540	»
13. Արտաքին Գործոց Նախ.	21.003.859	»
14. Պատերազմական Նախ.	828,045.265	»
15. Թնդանօթարանի Վերատեսչ.	35.743.932	»
16. Ծովային Նախարարութիւն	100.032.783	»
17. Ոստիկան-զինուոր	169.477.824	»
18. Շէյխ-իւլ-իսլամի դուռ	48.334.221	»
19. Դատական Նախ.	75.158.040	»
20. Կրթական	74.408.646	»
21. Անտառներ և հանքեր	37.052.074	»
22. Հանրօգուտ շինութեանց	88.346.150	»
23. Հիճազ	55.017.997	»
24. Առողջապահական	1.092.080	»
	3,027.780.750	»

Այս ցուցակը կը պատկերացնէ պետութեան տարեկան ընդհ. ծախքը, որ, ինչպէս կ'երեւի, կը հասնի 3 միլիառէն աւելի գումարի մը։ Այս ծախքերը հաւասարակշռողը պիտի ըլլայ պետական եկամուտը։

ՎԱՐԿԵՐՈՒ ՓՈԽԱՆՑՈՒՄ.— Գլուխ առ գլուխ քուէարկուած պիւտճէին վարկերու փոխանցում չընդունիր, այսինքն՝ իւրաքանչիւր գլխու մէջ նշանակուած վարկը կամ անոր մէկ մասը չկրնար փոխադրուիլ ուրիշ գլխու մը մէջ, Գործադիր իշխանութեանց միջեւ գոյացած համաձայնութեամբ մը։ Պետական պիւտճէի ամբողջ վարկերը 24 տարբեր գլուխներու բաժնուած են, սակայն այդ գլուխներէն իւրաքանչիւրը իր մանրամասնութիւններն ունի՝ յօդուածներու ձեւին տակ։ Օրինակի համար, առնենք 1909 տարուան ընդհ. ժողովին համար յատկացուած վարկի գլուխը, որ հետեւեալ մանրամասնութիւններն ունի,

Նախագահներուն տարեթոշակ	360.000	ղրշ.
Ծերակուտականներու թոշակ	5.400.000	»
Պատգամաւորներու թոշակ	12.335.000	»
Երկու պալատներու պաշտօնեաներու և այլ ծախուց	3.278.400	»
	21.373.400	»

ԱՐՏԱՍՈՎՈՐ ԵՒ ՅԱՒԵԼՈՒԱԾԱԿԱՆ ՎԱՐԿԵՐ.— Պետական պիւտճէի պատրաստութեան և քուէարկութեան ատեն՝ կրնայ պատահիլ որ չնախատեսուած ծախք մը ըլլայ, որ երեւան կուգայ նոյն տարուան ընթացքին։ Այն ատեն Գործադիր Իշխանութիւնը իրաւունք ունի այդ երեւան եկած նոր ծախքին համար Խորհրդարանէն արտասովոր վարկ մը պահանջելու։ Նոյնպէս կրնայ պատահիլ որ պիւտճէի այս կամ այն գլխուն համար յատկացուած վարկը, նոր պէտքերու և պահանջներու հետեւանքով, անբաւական գայ, այն ատեն դարձեալ Գործադիր Իշխանութիւնը կրնայ Խորհրդարանէն յաւելուածական վարկ մը պահանջել։ Օրինակ, եթէ զանազան տեղեր նոր գաղթականներ հաստատել և ասոր հետեւանքով Գաղթային Նախարարութիւն մը կազմել պէտք ըլլայ, ասոր համար պահանջուած վարկը կ'ըլլայ արտասովոր վարկ։ Երբ պետութիւնը պատերազմի բռնուի և Պատերազմական Նախարարութեան յատկացուած վարկը անբաւական ըլլայ, անիկա յաւելուածական վարկ մը եւս կը պահանջէ ընթացիկ ծախքերը հոգալու համար։

Բ. ԳԼՈՒԽ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՍՈՅԹՆԵՐ

ՀԱՍՈՅԹԻ ԳԼԽԱՒՈՐ ԱՂԲԻՒՐՆ ՈՒ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ. — Ամբողջ պետութիւն մը մատակարարելու համար անհրաժեշտ եղող ծախքերը կը հաւասարակշռուին պետական հասոյթներով։ Պետական հասոյթներու միակ աղբիւրը ժողովուրդն է։ Ժողովրդեան ապահովութեան, բարօրութեան, երջանկութեան ծառայելու կոչուած պետութեան մը մէջ՝ ժողովուրդը չափ արդարացի ու բնականօրէն կը պարտաւորի իր վրայ վերցնել պետութեան մատակարարութեան բեռը։ Այս հետեւութեամբ և մարդկային իրաւանց ու պարտուց սկզբունքի հիման վրայ, ամէն քաղաքացի պարտաւոր է իր կարողութեան չափով մասնակցիլ պետական տնտեսութեան։

Պետութեան մը հասոյթները կը գոյանան գլխաւորաբար՝ 1. Պետական սեփականութեանց եկամուտներէն, 2. Տուրքերէ։

Պետական սեփականութիւնները բոլոր երկիրներու մէջ նոյնօրինակ չեն ըլլար։ Պետութիւն մը կ'ունենայ իր սեփական անշարժ կալուածները.— անտառներ, ընդարձակ գետիններ, պալատներ, շէնքեր, հաստատութիւններ եւն.— որոնց եկամուտները կը կազմեն պետական հասոյթին մէկ մասը։ Պետութիւնը կրնայ նաեւ իր նախաձեռնութեամբ ճարտարարուեստական և հանրային գործեր կատարել,— երկաթուղիներ շինել ու բանեցնել, զանազան գործարաններ բանալ եւն.— որոնցմէ արտադրուած շահն ալ պետական հասոյթի բա-

ժին կը կազմէ։ Բոլոր երկիրներու մէջ ալ փօսթան եւ հեռագիրը կը մատակարարուին պետութեան ձեռքով։

ՏՈՒՐՔԸ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՌՄԱՄԲ.— Պետական տնտեսութեան համար իւրաքանչիւր քաղաքացիի ինկած ծախքի բաժինը կը կոչուի տուրք կամ հարկ։

Սկիզբէն ի վեր գոյութիւն ունեցող բոլոր պետութիւններ իրենց ծախքերը հաւասարակշռելու համար ժողովուրդէն տուրք գանձած են, բայց ոչ ընդհանուր կերպով. բարձր դասակարգերը՝ ազնուականներ, կղերականներ՝ տուրքէ զերծ էին և պետութեան գանձարանը լեցնողները միմիայն հասարակ ժողովուրդը եւ գիւղացիները կ'ըլլային։

Թէեւ Սահմանադրական կառավարութեան հաստատութեամբ տուրքը դարձաւ ընդհանուր, սակայն տուրքի մը հաստատումը կամ անոր հաստատման եղանակը տակաւին շատ վիճաբանութեան կէտեր կը պարունակէ իր մէջ։ Տուրքը պէտք է այնպէսմի հաստատուած ըլլայ որ բոլոր քաղաքացիներն ալ իրենց կարողութեան համեմատ վճարեն։

Չբաւեր միայն նկատի առնել տուրքի հաստատման եղանակը, անշարժ կալուածոց, շարժական ինչից, շահու և այլ անուններու տակ տուրք սահմանելով, այլ և տուրք հաստատողներ միշտ ի նկատի պիտի ունենան թէ իրենց հաստատած տուրքը իսկապէս որո՞նց վրայ պիտի ծանրանայ։ Որպէսզի տուրքի բաշխումը արդար ըլլայ՝ իրեն էական հիմունք այս մտածմունքը պիտի ունենայ։

Տուրքի մը հաստատման եղանակը հաւասարութեան կամ արդարութեան սկզբունքին համապատասխան ընելու համար երկու որոշ սիստէմներ կան, 1. Համեմատական տուրք, 2. Յառաջատուական տուրք։ Տուրքի հաստատման այս երկու եղանակներն ալ պաշտպանողներ կան։

ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՏՈՒՐՔ. — Հարկային եղանակներուն մէջ համեմատական (proportionnel) տուրքը, 100ի վրայ որոշուած սակի մը համաձայն գանձուած հարկն է։ Նկատենք թէ 100 ղրշ. եկամուտի վրայ 3 ղրշ տուրք պիտի գանձուի, այն ատեն ամէն անհատ պարտական է իր եկամուտին 100էն 3ը վճարել պետութեան։ Այսպէս, եթէ Արամ 5000, Միհրան 10000, Յակոբ 50000, և Ռուբէն 100000 ղրշ. եկամուտ ունին, ըստ 3 առ 100 համեմատական դրութեան, պարտական պիտի ըլլան վճարել՝ Արամ 150, Միհրան 300, Յակոբ 1500 և Ռուբէն 3000 ղրշ. հարկ։ Այս եղանակը, որ երևոյթապէս արդար ըլլալ կը թուի, շատեր կ՚առարկեն թէ՝ իր էութեանը մէջ անարդար է։ Տարեկան 5000 ղրշ. եկամուտ ունեցող մարդ մը՝ հազիւ հազ կրնայ բաւեցնել իր ընտանեկան ապրուստին, հետևաբար 150 ղրշ.ի հարկ մը իր վրայ շատ ծանր պիտի կշռէ, մինչդեռ 100000 ղրշ. եկամուտ ունեցող անձ մը, շատ դիւրութեամբ 3000 ղրշ. և աւելի հարկ պիտի կրնայ վճարել ու տակաւին մսխելու առատ գումար մ՚ալ իր ձեռքին մէջ պատրաստ պիտի ունենայ։

ՅԱՌԱՋԱՏՈՒԱԿԱՆ կամ ԱՃԵՑՈՒՆ ՏՈՒՐՔ. — Յառաջատուական (progressif) և համեմատական եղանակներուն տարբերութիւնն այն է՝ որ յառաջատուական տուրքի սակը՝ եկամուտին շատնալուն համեմատութեամբ՝ կ՚աւելնայ. քիչ եկամուտի վրայ տուրքի նուազ սակս, իսկ շատ եկամուտի վրայ համեմատաբար աւելի շատ սակս կը դրուի։ Յառաջատուական եղանակի պահանջումներէն մէկն ալ այն է, թէ երկրի կեանքի կարիքներուն համեմատ, որոշ սահմանի եկամուտ մը հարկէ ենթակայ ըլլալէ զերծ պիտի մնայ։ Այսպէս, եթէ Թուրքիոյ մէջ ընտանիք մը կրնայ առանց մսխելու, միայն իր անհրաժեշտ ու կենսական պէտքերուն ծախ-

սելով, 6000 ղրշ.ով տարի մը հանգիստ ապրիլ. մինչև 6000 ղրշ.ի եկամուտ մը տուրքէ զերծ կը կացուցուի, և անկէ աւելի եկամուտներուն վրայ համեմատաբար 100էն 2, 3, 4, 5, 6 ևլն. տուրքի սակ կ՚որոշուի։ Յառաջատուական տուրքի իբր օրինակ կու տանք հետևեալ ցանկը։

Միհրան ունի 5000 եկամուտ, Յակոբ՝ 10000. Յովհաննէս՝ 15000 Ռուբէն 20000. Լևոն՝ 50000, Պետրոս՝ 100000։ Միհրան 6000էն պակաս եկամուտ ունենալուն համար հարկ չպիտի վճարէ. և նկատենք թէ 10000 եկամուտ ունեցողը 100էն 3, 15000 ունեցողը 100էն 4, 20000 ունեցողը 100էն 5, 50000 ունեցողը 100էն 8, 100000 ունեցողը 100էն 16 հարկ պիտի վճարեն, այն ատեն սա պատկերը առաջ կու գայ.

Միհրան ունի 5000 եկամուտ, որ ապահարկ է։

Յակոբ ունի	10000 եկ.		100էն	3էն	300,	կը մնայ	9700
Յովհ. ունի	15000 եկ.	հարկ	100էն	4էն	600.	կը մնայ	14400
Ռուբէն	» 20000 »	»	»	5	» 1000	»	19000
Արամ	» 50000 »	»	»	8	» 4000	»	46000
Լևոն	» 100000 »	»	»	16	» 16000	»	84000
	200000				21900		

Ահա այսպէս յառաջատուական կամ աճեցուն տուրքի եղանակով 200000 ղրշ.ի եկամուտէ մը 21900 ղրշ. տուրք կը գանձուի, մինչդեռ համեմատական եղանակով և 100էն 3 սակով 200000 ղրշ.ին տուրքը պիտի ըլլար միայն 6000 ղրշ.։ Բաց ասկէ աչքի կը զարնեն նաև հետևեալ պարագաները։ Առաջին՝ քիչ եկամուտ ունեցողի վրայ համեմատական տուրքը աւելի ծանր պիտի կշռէ, երկրորդ՝ յառաջատուական տուրքի սիստէմը արդար է, որովհետև շատ ունեցողը ա-

ւելի չափ և քիչ ունեցողը աւելի քիչ վճարելու համեմատական դրութիւնը պահուած ըլլալով՝ պետական գանձարանը լեցնողները պիտի ըլլան հարուստները և ո՛չ թէ այսօրուան պէս աղքատները։

Յառաջատուական եղանակի կողմնակիցներ կը պահանջեն, որպէսզի ջնջուին միւս բոլոր տեսակ տուրքերը, որոնք այսօր անարդարօրէն աւելի աղքատին վրայ կը ծանրանան, և հաստատուի միատեսակ տուրք, այն է՝ Յառաջատուական եկամտային տուրք։

Միացեալ-Նահանգները և ուրիշ մի քանի երկիրներ ընդունած են եկամտային հարկի այդ եղանակը։ Եկամտային հարկը Միացեալ-Նահանգներուն մէջ ընդունուած է այս տարի և հետեւեալ կերպով կարգադրուած է։

4000 տոլարը տուրքէ զերծ է։ 4000էն վեր մինչև 20000 տոլար եկամուտ ունեցողներ պիտի վճարեն մինչև 100էն 1։ Իսկ 20000-50000 վաստըկող մը վճարելու է 30000ի վրայ 100 էն 1 աւելի և 50000էն մինչև 100000 վաստկողը 100էն 2 աւելի, իսկ 100000 էն վերը 100 էն 3 աւելի։ Այս եղանակով Միացեալ Նահանգներու վեց ամենամեծ միլիոնատէրները 4 միլիոն տոլար տուրք պիտի վճարեն, հետեւեալ կերպով.

Ճ. Տ. Րոքիֆէլլերի տուրքը պիտի ըլլայ				1998260	տոլ.
Ուիլեմ Րոքիֆէլլերի	»	»	»	798260	»
Քարնէկիի	»	»	»	598260	»
Հէնրի Ֆրիքի	»	»	»	198260	»
Հէնրի Ֆիփփսի	»	»	»	198260	»
Ճորճ Պէյքըրի	»	»	»	198260	»

Կառավարութիւնը կը յուսայ 80 միլիոն տոլար ադի տուրք գանձել այս եղանակով։

Գ. ԳԼՈՒԽ

ՏՈՒՐՔԵՐՈՒ ՏԵՍԱԿՆԵՐ

ՏՈՒՐՔԵՐՈՒ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆԸ.— Հարկային ներկայ դրութեամբ՝ գրեթէ բոլոր պետութիւններու մէջ ալ՝ տուրքերու տեսակներու անդին ցանց մը իր մէջ սեղմած երկրին չունեւոր դասակարգը,— գործաւոր, արհեստաւոր և գիւղացիութիւն— կը քամէ անոր կենսունակութիւնը, կեանքը աւելի անտանելի դարձնելով։ Տուրքերու այդ զանազան տեսակները երկու գլխաւոր դասակարգերու կը բաժնուին. առաջին՝ ուղղակի տուրքեր, երկրորդ՝ անուղղակի տուրքեր։

ՈՒՂՂԱԿԻ ՏՈՒՐՔԵՐ

Ուղղակի կը կոչուին այն տուրքերը, զորս քաղաքացին կը վճարէ որոշ անուան մը տակ և սահմանուած սակով՝ ուղղակի պետութեան հարկահաւաքին։ Օսմ. Պետութեան մէջ գլխաւորաբար ուղղակի տուրքերն են. Կալուածական, եկամտային, տասանորդի, աղնամի և այլ տուրքերը։

ԿԱԼՈՒԱԾԱԿԱՆ ՏՈՒՐՔ (էրազի վէ էմլագ վէրկիսը). — Անշարժ կալուածներէ, տուն, այգի, արտ եւլն. գանձուած տուրքը կը կոչուի կալուածական տուրք, որ երկու կարգի կը բաժնուի. Ա. Մուսագգաֆաթ, այսինքն՝ տուն, խանութ ի վրայ դրուած տուրքերը. Բ. Էրազի, այսինքն՝ արտի, այգիի, պարտէզի և բանջարանոցի վրայ դրուած տուրքերը։

Կալուածական տուրքի սակը մինչև հիմայուն չկըր-

նար ըլլալ, փոփոխութեան ենթակայ է, այժմ գործածութեան մէջ եղած կալուածական տուրքի սակերը հետեւեալներն են.

1.— 20 հազար ղրշ·էն պակաս արժէք ունեցող տուներէն և գետիններէն (արսա), 1000ին 4 տուրք կը գանձուի։

2.— Նմանապէս 1000ին 4 տուրք կը գանձուի տասանորդ տուող արտերու և հողերու (կրագի) արժէքին վրայ։

3.— 20000 ղրշ·էն աւելի արժէք ունեցող տուներէն 1000ին 8 տուրք կը գանձուի։

4.— 1000ին 8 տուրք կը գանձուի նաեւ 20000էն պակաս արժէք ունեցող վաճառականութեան և արհեստագործութեան յատկացուած խանութներէն ու շէներէն և տասանորդ չտուող հողերու և բանջարանոցներու արժէքէն։

Վերոյիշեալ կալուածներու արժէքները գնահատելու համար ամէն տեղ չորս անդամէ բաղկացած Մարմին մը կ'ընտրուի, որուն երկուքը Թաղապետական ժողովէն և երկուքն ալ Գիւղախումբերու կամ Ծերաց ժողովէն կ'ըլլան։ Ասոնք պարտական են երդնուլ իրենց ճիշդ ու արդարօրէն գնահատելնուն համար։ Այդ չորս անձերը կը կոչուին գնահատող (մուխամմին)։

Մէկը եթէ գնահատողներու որոշած գնոյն մէջ ինքզինք անիրաւուած զգայ, կրնայ դիմել մէկ ամսուան միջոցին, Թաղապետութեան կամ Գիւղախումբի ժողովին. եթէ անոնց տուած որոշման ալ չհաճի կրնայ դիմել գաւառակի Մեճլիսի Իտարէին, որուն տուած վճիռը վերջնական կ'ըլլայ։

ԵԿԱՄՏԱՅԻՆ ՏՈՒՐՔ (թեմեթթու).— Վաճառականութեամբ, խանութպանութեամբ, արհեստով և կամ ուրիշ որեւէ միջոցով իրենց շահ կամ եկամուտ ապա-

հովող մարդոցմէ կը գանձուի թեմեթթու տուրքը, իրենց շահած գումարին համեմատութեամբ։ Այս տուրքը կ'որոշուի դարձեալ գնահատողներու ձեռքով այս մարմինը կը կազմուի կալուածական տուրքի գնահատողներուն վրայ երկու անդամ եւս աւելցուելով։ Սոյն երկու անդամները իւրաքանչիւր արհեստաւոր ինքն իր մէջէն կ'ընտրէ։

ՏԱՍԱՆՈՐԴԻ ՏՈՒՐՔ (Աշար վէրկիսի).— Մարդոց ձեռքով ցանուած ու քաղուած՝ հողին արտադրութենէն կամ արմտիքներէ գանձուած տուրքը կը կոչուի տասանորդ (աշար)։

Տասանորդ չեն առնուիր այն գետնի արտադրութիւններէն, որ ընտանիքին բաւելու չափ են և պատով կամ փանդակորմով շրջապատուած են, ինչպէս նաեւ տուն մը բակը համարուող և մէկ տէօնիւմէ պակաս տարածութիւն ունեցող գետիններէ։

Տասանորդը կը գանձուի կամ այնէն և կամ պէտէլէն։ Այնէն կը կոչուի երբ ուղղակի արտադրուած բերքէն կ'առնուի տասանորդը. պէտէլէն կը կոչուի երբ տասանորդ գանձողն ու տուողը համաձայնելով՝ որոշ գին մը նշանակեն և 100 ի վրայ դրամ գանձուի։

Տասանորդի տուրքէն զերծ մնալու նպատակով գաղտնաբար իրենց բերքերը վերցնողներէն կրկին տուրք կը գանձուի։

Տասանորդի տուրքը ուղղակի կառավարութիւնը չի գանձեր, այլ ամէն գիւղի կամ քաղաքի պատկանող հողերուն բերքերու տասանորդը ամէն տարի աճուրդի հանելով կը վաճառէ։ Անոնք որ աճուրդով աշար կը գնեն կը կոչուին Միւլթէզիմ։ Միւլթէզիմները պարտաւոր են իրենց գնած աշարին փոխարժէնը դրամով վճարել կառավարութեան կամ կանխիկ և կամ մասնավճարներով։ Միւլթէզիմը պարտաւոր է նաեւ՝ սա ի ա-

պահովութիւն՝ իր գնած աշարին արժէքին 1/3 ը կանխիկ յանձնել կառավարութեան սնտուկին կամ ապահով երաշխաւոր մը ցոյց տայ։

Աշար գնելու և գնողներուն երաշխաւոր ըլլալու իրաւունք չունին անոնք, որ 1.— Օսմ. հպատակներ չեն, 2.— Պետական պաշտօնեայ են կամ պաշտօնեաներու զաւակ ու անոնց հետ շահակցութիւն ունեցող ազգականներ են. միայն Թաղապետութեան, վաճառականական և երկրագործական Սնտուկներու պաշտօնեաները իրաւունք ունին աշար գնելու կամ գնողի մը երաշխաւոր ըլլալու։

Ամէն տեղ, ժամանակ առաջ, աշարին աճուրդի հանուելու օրը կը ծանուցուի ժողովրդեան և անոնք, որ աշար պիտի գնեն, պարտական են ութ օր առաջ դիմել Վարչական ժողովին և մինչև քանի ղրշ.ի աշար գնելնին յայտնել աղերսագրով մը։ Աշար գնելու խընդրանք տուողներուն, իրենց ընակութեան յատկացուած տունէն և ապրուստին բաւելու չափ ունեցած հողերէն զատ սեփական կալուածներու արժէքին կրկինին չափ վարկ կը բացուի։

Միւլթեզիմները իրաւունք չունին, եթէ վնասեն, իրենց վնասին համար կառավարութենէն բան մը պահանջելու. նմանապէս՝ պարտական չեն, եթէ շատ շահին, իրենց շահէն բաժին հանելու պետութեան։

Աշարի տուրքը կը գանձուի այժմ 100էն 11½ կամ 8էն 1, մինչդեռ առաջ 100էն 10 կը գանձուէր և անկէ էր իր աշար անունը։

ՈՉԽԱՐԻ ՏՈՒՐՔ (աղնամ վէրկիսի).— Ոչխարէն և այծէն առնուած տուրքը կը կոչուի աղնամի տուրք։ Այս տուրքը առաջները 10 ոչխարէն կամ այծէն մէկ ոչխար կամ այծ առնելով կը գանձուէր. սակայն այսօր ամէն նահանգի իր սնուցած դուարներուն հա-

մաձայն՝ իւրաքանչիւր դուարէ 100 փարայէն մինչև 3 ղրշ. տուրք կը գանձուի։ Վայրի անասուններէն ալ, իւրաքանչիւր նահանգի համաձայն 3½—10 ղրշ. տուրք կը գանձուի։

Ամէն տարւոյ Մարտի սկիզբը բոլոր դաւառակներու համար կառավարութեան կողմէ նշանակուած մասնաւոր պաշտօնեաներ, որոնք կը կոչուին զօղ ու բասաս մէմուրլարը, դուարները կը համրեն և նշանակուած տուրքը՝ նոյն տարւոյ մինչև Յունիս ամիսը կը գանձուի անպայման։

Գիւղացիներուն լուծի համար գործածած եզները ու գոմէշները տուրքէ զերծ են։ Իսկ ծախուած ձիերէն, ջորիներէն, էշերէն և ուղտերէն խիրխասըյէ անունով հարիւրին 2½ ղրշ. տուրք կը գանձուի։

ՈՒՐԻՇ ՈՒՂՂԱԿԻ ՏՈՒՐՔԵՐ.— Վերը թուածներէն զատ ուղղակի անուան տակ տակաւին ուրիշ տուրքեր ալ կան։ Ատոնցմէ մի քանին կը թուենք հոս.

1.— Անձնական տուրք, որ իւրաքանչիւր անձի համար հաւասարապէս սահմանուած տուրք մըն է։ Լուսաւոր Ժ.Դ. դարէն հաստատեց Փրանսայի մէջ, երեք օրավարձի արժէքը չափ ընդունելով։ Սահմանադրութենէն առաջ Թուրքիան ալ փորձեց հաստատել անձնական տուրքը (շախսիյէ), սակայն չյաջողեցաւ ժողովրդային արդարացի գանգատներուն հետեւանքով։

1.— Պատուհաններու եւ դռներու տուրք. Թուրքիոյ մէջ ալ անկէ առաջ փորձուեցաւ հասարակաց ճամբաներու կամ փողոցներու վրայ նայող պատուհաններէն տուրք գանձել, բայց չյաջողուեցաւ։

3.— Անժառանգ ընչից հասոյթ (մահլիւլ)։ Երբ ընչաւէր մը մեռնի, առանց ժառանգորդ մը թողելու, անոր տէր կը դառնայ պետութիւնը։

4.— Զինուորական տուրք (պէտէլ) կը կոչուի զին-

Զօրական ծառայութեան փոխարէն վճարուած տուրքը։ Սահմանադրութենէն առաջ բոլոր քրիստոնեաները զինուորական տուրք կը վճարէին։

5. — Ճամբու տուրք (եօլ փարասը), որ քաղաքացիները իրարու հետ հաղորդակցութեան մէջ դնող ճանապարհներու շինութեան համար գանձուած տուրքն է։ Թուրքիոյ մէջ 20 տարեկանը լրացնող ամէն մարդ պարտական է 12 ղրշ. ճամբու տուրք վճարել։

Կան նաեւ ուրիշ շատ մը մանր տուրքեր ալ, որոնք զանազան անուններու տակ կը գանձուին։

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾԱԿԱՆ ՏՈՒՐՔ.— Երբեմն Խորհրդարանը կամ Նախարարաց Խորհուրդը հարկերուն այսչափ յաւելում մը կ'ընէ ուղղակի տուրքերուն վրայ, անհրաժեշտ պէտքի մը գոհացում տալու համար, այդ յաւելումը կը կոչուի Յաւելուածական տուրք (զամմիյէ) = Centimes additionnels)։ Այս տուրքը, երկիրիս պատերազմի մէջ գտնուելուն համար, 100էն 20 ղրշ. յաւելում մը եղաւ կալուածական տուրքին վրայ, հարպիյէ անուան տակ։

ԱՆՈՒՂՂԱԿԻ ՏՈՒՐՔԵՐ

Անուղղակի կը կոչուին այն տուրքերը, որոնք առհասարակ կը նշանակուին սպառելի նիւթերու վրայ, ինչպէս, շաքար, ծխախոտ, սուրճ, թէյ, ըմպելի, լուցկի, կերպասեղէններ և այլ վաճառականական ապրանքներ։ Այս տուրքը անուղղակի կը կոչուի անոր համար որ վճարողը ուղղակի չյանձներ պետական գանձարանին, այլ անուղղակի կերպով և ուրիշներու միջոցով, առանց նոյնիսկ գիտնալու թէ ինչ տուրք կը վճարէ պետութեան։ Օրինակով բացատրենք։

Պետութիւնը տուրք կը գանձէ երկրէն ներս մտած

վաճառականական և ճարտարարուեստական ամէն տեսակ ապրանքներէ մաքս անուան տակ։ Այդ մաքսը առաջին անգամ վճարողը կ'ըլլայ ապրանքը բերել տըւող վաճառականը, որ իր քսակէն չտալով զայն կը բարդէ ապրանքին արժէքին վրայ իր շահովը միասին և այնպէս կը վաճառէ փոքրաքանակ գնողներուն կամ խանութպաններուն։ Ուրեմն՝ մեծաքանակ վաճառականը մաքսը վճարած եղաւ ի հաշիւ փոքրաքանակ վաճառականներուն կամ խանութպաններուն։ Այս վերջիններն իրենց կարգին պետութեան գանձարանին վըճարուած մաքսը կը գանձեն՝ իրենց շահովը միասին վաճառքները սպառողներէն կամ ժողովուրդէն։ Ահա այսպէս մաքսի վերջին հանգրուանը կ'ըլլայ ժողովուրդը։

Մէկը տուփ մը լուցկի գնած ատեն առանց խորհելու կու տայ 10 փարան, իր իսկական արժէքը նկատելով զայն. սակայն եթէ քիչ մը նկատողութեան առնենք պիտի տեսնենք թէ այդ 10 փարային մէջ կայ՝ 1. Գործարանատիրոջ շահը, 2. Մաքսը այն պետութեան ուրկէ կ'արտածուի այդ ապրանքը, 3. Գործարանատիրոջէ մը գնող վաճառականին շահը, 4. Մաքսը զայն ներածող երկրին, 5. Փոքրաքանակ վաճառականներու շահը, 6. Խանութպանին շահը։ Եւ այսպէս եթէ բոլոր գանձուած տուրքերն ու աւելորդ շահերը հանենք թերեւս ապրանքին արժէքը նուազի կէս առ կէս կամ աւելի։

Անուղղակի տուրքերը ուղղակի տուրքերուն քանի մը պատիկը հասոյթ կ'արտադրեն պետութեան։ Անուղղակի տուրքերն են որ ընդհանրապէս կը լեցնեն պետական գանձարանները։ Այս տուրքերը, սակայն, խոշոր անպատեհութիւններ ունին։ Անոնք աւելի ծանր կը կշռեն աղքատներու վտիտ հասոյթին վրայ եւ

աւելի ընտանիքին հայրերուն վրայ քան ամուրիներու վրայ. բազմանդամ ընտանիքներ աւելի ծանրապէս կը զգան անոր լուծը։

Անուղղակի տուրքերը գլխաւորաբար հետեւեալ անուններու տակ կը գանձուին. Մաքս, ըմպելիքի տուրք, աղի տուրք, դրոշմի տուրք։

ՄԱՔՍ.— Սպառելի ապրանքներու վրայ դրուած տուրքերը կոչուի մաքս, որ երեք տեսակ է.— Ա. Արտածման մաքս, Բ. Ներածման մաքս, Գ. Թրանզիթ։

Արտածման մաքսը երկրէն օտար երկիր արտածուած ապրանքներու վրայ դրուած տուրքն է, որ Թուրքիոյ մէջ 100էն 1 ղրշ. կը գանձուի։

Ներածման մաքսը օտար երկիրներէ ներածուած ապրանքներու վրայ դրուած տուրքն է որ 100 էն 11 ղրշ. կը գանձուի Թուրքիոյ մէջ։

Երկրէ մը ուրիշ երկիր արտածուած ապրանքները երբ երրորդ երկրէ մը անցնին այդ երկրի կառավարութիւնը թրանզիթ անունով արտածման մաքսին հաւասար տուրք մը կը գանձէ։

ԸՄՊԵԼԵԱՑ ՏՈՒՐՔ.— Ըմպելի ըսելով պէտք հասկնանք հոս ալքոլ պարունակող խմիչքները. ինչպէս, գինի, օղի, գօնեաք եայլն։ Ալքոլային ըմպելիներ պատրաստողներէն 100էն 30 տուրք կը գանձուի։ Մեր երկրին մէջ ընդհանրապէս ալքոլային ըմպելիները կը պատրաստուին խաղողէն։ Աւստի աշունին, երբ խաղողները կթուած են, մասնաւոր պաշտօնեաներ տուները շրջելով ծախուելու համար պատրաստուած ըմպելիներուն արժէք մը կը նշանակեն եւ ըստ այնմ կը գանձուի տուրքը։

Ըմպելիներու արտածման ու ներածման մաքսը նոյնն է ուրիշ ապրանքներու մաքսին։

ԱՂԻ ՏՈՒՐՔ.— Աղը Օսմ. պետութեան արտադ-

րութիւններէն մին ըլլալով՝ անոր պատրաստութիւնն ու վաճառումը պետական հսկողութեան տակ առնուած է։ Վաճառականներ պէտք է աղը գնեն պետութենէն՝ որոշ գնով եւ ծախեն ուրիշներուն իրենց շահն ալ վրան բարդելով, միայն թէ վաճառումը արտօնող պաշտօնական թուղթ մը ի ձեռին ունենալ ստիպուած են։ Աղի փոխադրութեան եւ այլ ծախքերը կը պատկանին գնողին։

Օսմանեան պետութեան աղի հասոյթը կը հանի մօտաւորապէս 100 միլիոն ղրշ.ի։

ԴՐՈՇՄԻ ՏՈՒՐՔ.— Առեւտրական եւ պաշտօնական զանազան թուղթերու վրայ փակցուած դրոշմներու միջոցով գանձուած տուրքը կը կոչուի դրոշմատուրք, որ երկու տեսակ է։ Առաջին՝ Նիսպի, այսինքն՝ համեմատական արժէք ներկայացնող դրոշմներ, որ արժէք ներկայացնող թուղթերու վրայ, իրենց պարունակած արժէքին համեմատութեամբ՝ կը փակցուի. Երկրորդ՝ Մագթու, այսինքն՝ կտրուած, որոշ գին ներկայացնող դրոշմներ, որ դրամ կամ արժէք չներկայացնող պաշտօնական թուղթերու վրայ կը փակցուի։

Ստորեւ կը դնենք Նիսպի եւ Մագթու փուլի ենթակայ թուղթերու ցուցակները։

ՆԻՍՊԻ ՓՈՒԼԻ ԵՆԹԱԿԱՅ ԹՈՒՂԹԵՐ.— Վաճառականական թուղթեր, մուրհակ, հրամանի մուրհակ, փոխանակագիր եւլն. ենթակայ են Նիսպի փուլի եւ իւրաքանչիւր թուղթի իր պարունակած գումարին համաձայն փուլ կը փակցուի հետեւեալ կերպով

	ղրշ.	փարա
1—100 ղրուշին		10
101—1000 »		20
1001—2000 »	1	

2001—4000	»	2	
4001—6000	»	3	
6001—8000	»	4	
8001—10000	»	5	
10001—15000	»	7	20

Եւ այսպէս 10 հազար ղրշ.էն մինչեւ 100 հազար ղրշ. իւրաքանչիւր 5 հազարի և իր կոտորակներուն 100 փարայով, և 100 հազարէն վեր իւրաքանչիւր 10 հազարին և կոտորակներուն 5 ղուրուշով փուլ կը փակցուի:

Եթէ փուլի ենթակայ որեւէ թուղթի փուլ չփակցուի, օրէնքի տրամադրութեան համաձայն՝ ո՛չ միայն փուլին արժէքը կը գանձուի, այլ նաեւ՝ եթէ մաքտու փուլի ենթակայ թուղթ մըն է՝ կէս ոսկիէն մինչեւ երեք ոսկի, իսկ եթէ նիսպի փուլի ենթակայ թուղթ մըն է՝ պարունակած գումարին 100 էն 3 համեմատութեամբ տուգանք կը գանձուի:

Փուլին արժէքին ու տուգանքին կէսը թուղթին վրայ ստորագրողէն և կէսն ալ թուղթին տիրոջմէն կը գանձուի:

ՄԱՔԹՈՒ ՓՈՒԼԻ ԵՆԹԱԿԱՅ ԹՈՒՂԹԵՐ.— Մաքթու փուլի ենթակայ թուղթերուն գլխաւորները հետեւեալներն են.—

Հանքերու մենաշնորհագրեր	200	ղրշ.
Առանց երաշխաւորութեան գումարի՝ մենաշնորհագրեր	100	»
Գիւտի հրովարտակ և հանքի խուզարկութեան արտօնագրեր	20	»
Քարահանքերու արտօնագրեր	5	»
Գործարանի, ապարանի և ուրիշ արհեստական հիմնարկութիւններու համար տրուած արտօնագրեր	100	»
Որոշեալ գումար չպարունակող յանձնառութեան մուրհակներ	2	»
Որոշեալ գումար չպարունակող պայմանագրեր և երաշխաւորագրեր	10	»
Կայսեր մատուցուելիք աղերսագրեր	3	»
Պաշտօնական շրջանակներու մատուցուած տեղեկագրեր, խնդրագրեր, ծանուցագրեր ելն.	1	»
Արտօնութեան, պաշտօնի փոխանցութեան և հանգստաթոշակի խնդրագրեր և հրաժարագրեր	1	»
Հաճզի (արգելք) խնդրագրեր	2	»
Գիւղական ժողովներու որոշեալ գումար չպարունակող և անհատական տեղեկագրեր	1	»
Ծանուցագրեր, վկայագրեր և հաստատագրեր	2	»
Անհատներու կողմէ պաշտօնական շրջանակներու մատուցուած ամէն տեսակ վկայագրեր և հաստատագրեր	2	»
Ռիւշտի դպրոցներու վկայագրեր	5	»
Իտատի » »	10	»
Ալի » »	20	»
Հաշուեթուղթեր և հաշուեցուցակներ	5	փարայ.
Ձեռքէ գրուած ազդեալ և անտիպ ծանուցումներ	2	»
Պատէրը փակցուած ազդեալ և անտիպ ծանուցումներ	5	»

ՄԵՆԱՇՆՈՐՀԻ ՏՈՒՐՔ (monopole).— Ծխախոտի, անտառներու, հանքերու, ձկնորսաններու նման պետութեան հասութաբեր արտադրութեանց վրայ փոխանակ տուրք նշանակելով՝ ուղղակի ժողովուրդէն գանձելու, զանոնք մենաշնորհով ընկերութիւններու եւ անհատներու կուտան: Առանցմէ գոյացած հասոյթը կը

կոչուի մենաշնորհի տուրք։

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՊԱՐՏՔ.— Պետութեան մատակարարութեան մէջ կը պատահի որ պիւտճէին ելքին կողմը աւելի շատ ըլլայ, քան հասոյթին կողմը. այն ատեն պիւտճէն հաւասարակշռելու համար փոխառութիւն կ'ընեն, հանրային պարտքի անունով։ Օսմ. Հանրային պարտքը մօտաւորապէս 200 միլիոն Օսմ. ոսկիի կը հասնի։ Այս պարտքին գլխաւճարի և տոկոսներու վճարման համար կազմուած է Հանրային Պարտուց Վարչութիւնը (Տույունը Ումումիյէ), որուն անդամները կը բաղկանան պահանջատէր ազգութեանց և Օսմ. պետութեան ներկայացուցիչներէն։ Այս Վարչութեան յանձնուած տարեկան պիւտճէն կը հասնի մօտաւորապէս մէկ միլիառ ղրշ.ի, որուն առ ի ապահովութիւն տրուած են գրեթէ բոլոր մենաշնորհներու հասոյթները։

ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԳԱՆՁ.— Արքայական ընտանիքի հասոյթներու և ծախքերու մատակարարութիւնը յանձնուած է յատուկ վարչութեան մը։ Անձնական գանձի պիւտճէին մէկ գլուխը կը կազմէ ընդհանուր պիւտճէն և կը վաւերացուի խորհրդարանէն։ 1909 ին խորհրդարանին ներկայացուած ընդհանուր պիւտճէին մէջ անձնական գանձին գլուխը հետեւեալ կերպով ներկայացուածէր.—

Սուլթանին Թոշակ	28,073,640	ղրշ.
Ս. Բարտուղար և Ս. Սենեկապետ	252,000	»
Գանձատանց իշխան	2,004,000	»
Կայսերական իշխաններու և Սուլթանուհիներու Թոշակներ	15,810,000	»
Այս տարի ամուսնանալիք երկու սուլթանուհիներու օժիտին յատկացուած գումար	1,200,000	»
Մարտ-Յունիս ամիսներուն տրուած Թոշակներու տարբերութիւն	3,831,481	»
	51,567,027	»

ՕՍՄ. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵԼԵՒՄՈՒՏՔԻ ՄԱՍԻՆ.— Օսմ. Սահմանադրութիւնը հետեւեալ տրամադրութիւնները ունի ելեւմուտքի մասին։

Յօդ. 96.— Պետական որեւէ տուրք առանց օրէնքի չկրնար որոշուիլ, բաշխուիլ եւ հաւաքուիլ։

Յօդ. 97.— Պիւտճէն պետական ելեւմուտքի նախահաշիւը որոշող օրէնքն է։ Այդ օրէնքով միայն կը կատարուին պետական տուրքերու որոշումը, բաշխումն ու հաւաքումը։

Յօդ. 98.— Ընդհ. Ժողովը յօդուած առ յօդուած կը քննէ պիւտճէն եւ կը քուէարկէ։ Ելեւմուտքի մանրամասն կէտերը եւ պիւտճէի յարակից ցուցակները կը բաժնուին մասերու, գլուխներու եւ յօդուածներու, կանոնագրութեամբ որոշուած եղանակի համաձայն։ Այդ ցուցակները կը քուէարկուին գլուխ առ գլուխ։

Յօդ. 99.— Պիւտճէի նախագիծը կը ներկայացուի Պատգամաւորական Ժողովի բացումէն անմիջապէս յետոյ, որպէսզի հաստատուի եւ գործադրուի ելեւմտական տարիին սկիզբէն։

Յօդ. 100.— Պիւտճէի նախատեսուած ծախքերէն զատ ոչ մէկ ծախք կրնայ կատարուիլ առանց յատուկ օրէնքի։

Յօդ. 101.— Արտակարգ պարագաներու մէջ, երբ ստիպողականութիւն կայ, նախարարները կրնան Ընդհ. Ժողովի բացակայութեան ժամանակ կայսերական իրատէով պէտք եղած դրամական միջոցը հայթայթելով պիւտճէէն դուրս ծախք մ'ընել, բայց այն պայմանով, որ Ընդհ. Ժողովի գումարուելուն պէս օրինագծով մը այդ մասին հաւանութիւն առնեն անկէ։

Յօդ. 102.— Պիւտճէն մէկ տարուան համար միայն կը քուէարկուի եւ միայն այդ տարուան համար օրէնքի ոյժ ունի։ Սակայն, երբ բացառիկ հանգամանքներու պատճառով, Պատգմ. Ժողովը կը լուծուի նախ քան պիւտճէի քուէարկութիւնը, նախարարները կրնան, կայսերական իրատէով, նախորդ տարուան պիւտճէն գործադրել մինչեւ Ժողովին առաջիկայ գումարումը։

Յօդ. 103.— Պիւտճէի վերջնական կարգադրութեան օրէնքը՝ նոյն տարուան հասոյթներէն եւ ծախքերէն գոյացած մուտքերու եւ ելքերու գումարները կը նշանակէ։ Իր ձեւն ու բաժանումները պիւտճէին յար եւ նման են։

Յօդ. 104.— Վերջնական կարգադրութեան օրինագիծը Ընդհ. Ժողովին կը ներկայանայ նոյն տարուան վախճանէն զկնէ մինչեւ չորս

ամիս առաջ:

Յօդ. 105.— Հաշուակալ ատեան մը պիտի հաստատուի որուն պաշտօնը պիտի ըլլայ գանձարանի հաշուակալներու գործողութիւնները, ինչպէս նաեւ այլ եւ այլ պաշտօնատուներու տարեկան հաշիւները քննել: Յիշեալ ատեանը պէտք է ամէն տարի իր աշխատութիւններուն արդիւնքը ներկայացնէ Պատգմ. Ժողովին, առանձին տեղեկագրով մը: Իսկ ամէն եռամսեային վերջն ալ պետական ելեւմուտքի վիճակին վրայ պէտք է տեղեկագիր մը ներկայացնէ Վ.Եհ. Սուլթանին, Մեծ-Եպարքոսին միջոցով:

Յօդ. 106.— Հաշուակալ ատեանը պէտք է կազմուի 12 անփոփոխ անդամներէ, որոնք կայսերական իրադէով պիտի նշանակուին: Այդ անդամներէն եւ ո՛չ մէկը պաշտօնանկ կրնայ ըլլալ, մինչեւ որ Պատգմ. Ժողովը մեծամասնութեան քուէով եւ պատճառաբանուած առաջարկով չորոշէ:

Յօդ. 107.— Առանձին օրէնքով պիտի որոշուին հաշուակալ ատեանի անդամներէն պահանջուած յատկութիւնները, անոնց իրաւունքներուն եւ պարտականութիւններուն մանրամասնութիւնները, հրաժարման, փոփոխման, յառաջացման եւ թոշակով պաշտօնէ դադարման համար պէտք եղած տրամադրութիւնները, ինչպէս նաեւ ատեանին դիւաններուն կազմութիւնը:

ԶԱՆԱԶԱՆ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Յօդ. 115.— Սահմանադրութեան ո՛չ մէկ տրամադրութիւնը չկրնար դադարիլ կամ անգործադրելի մնալ որեւէ պատճառով:

Յօդ. 116.— Սահմանադրութեան որեւէ մէկ տրամադրութիւնը կրնայ փոփոխութեան ենթարկուիլ միայն հետեւեալ պայմաններով:

Փոփոխութեան որեւէ առաջարկ ըլլայ նախարարներու կողմէն, ըլլայ ժողովներու կողմէն, նախ պէտք է ներկայանայ Պատգմ. Ժողովին քննութեանն ու որոշմանը: Եթէ առաջարկը այս ժողովին անդամներուն 2 | 3 էն ընդունուի, կը ղրկուի Ծերակոյտին. եթէ Ծերակոյտն ալ ձայներու նոյն մեծամասնութեամբ ընդունի. կը ներկայացուի Վ.Եհ. Սուլթանին վաւերացման եւ եթէ կայսերական իրադէով հաստատուի, այն ժամանակ օրէնքի ոյժ կը ստանայ: Սահմանադրութեան այն տրամադրութիւնները, որոց փոփոխութեան առաջարկ կ'ըլլայ, օրէնքի ոյժ

ունին մինչեւ այն ատեն, երբ նոր առաջարկը կ'ընդունուի երկու ժողովներէն եւ կը վաւերացուի կայսերական իրադէով:

Յօդ. 117.— Օրէնքի մը որեւէ կէտին մեկնութեան պէտք տեսնըուած ժամանակ. եթէ այդ օրէնքը դատական է, կը դիմուի Վճռաբեկ ատեանին. Վարչական-քաղաքական է՝ Պետական Խորհուրդին. Սահմանադրութիւններու մասին է՝ Ծերակոյտին:

Յօդ. 118.— Այժմ գործադրութեան մէջ եղած ամէն օրէնք, կանոն, սովորոյթ. պիտի շարունակէ գոյութիւն ունենալ, գործադրուիլ, մինչեւ որ խափանուի նոր օրէնքով կամ կանոնադրութեամբ:

Յօդ. 119— 1293 Շէվվալ 10 (1876 16|29) թուակիր Ընդհանուր Ժողովին վերաբերեալ հրահանգը գործադրութենէ պիտի դադրի առաջին նստաշրջանէն յետոյ:

ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ՄԱՍ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԳԼՈՒԽ

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԾԱԳՈՒՄԸ

ԱՄԻՐԱՆԵՐՈՒ ԵՒ ԱՐՀԵՍՏԱՒՈՐՆԵՐՈՒ ՊԱՅՔԱՐԸ. — Օսմանցիք երբ Կ. Պոլսոյ տիրեցին, Պոլսոյ Հայ գաղթականութիւնը սկսաւ հետզհետէ ստուարանալ, շատ մը ազնուական ընտանիքներ պետական ծառայութիւններու մէջ լաւ անուն ու դիրք շինեցին: Վերջապէս կազմուեցաւ ամիրաներու դասակարգը, որ ազգային շրջանակներու մէջ իր ազդեցութիւնը այնքան առաջ տարաւ որ ազգային ամէն տեսակ գործ և վարչութիւն միմիայն իրմէ կախում ունէին, պատրիարքներ կ՚ընտրէր ու կը հրաժարեցնէր, մինչ իր քմահաճոյքին գերին դարձուցած էր: Հասարակ ժողովուրդը կամ արհեստաւոր դասակարգը ո՛չ միայն անիրաւուած՝ այլ բոլորովին արհամարհուած էր: Ամիրաներ իրենց շահատակութիւնները ա՛յնքան առաջ տարին որ սկսան անլուր զեղծումներ ընել ազգային գործերուն մէջ՝ անպատասխանատու կերպով: Ժողովրդային որևէ դժգոհութիւն իրենց համար խիստ անհանդուրժելի էր և հակառակորդներուն հետ կառավարական ոյժով կը խօսէին: Բայց իրենց սանձարձակութիւնը մինչև վերջ այդ վիճակին մէջ չմնաց. արհամարհուած հասարակ ժողովուրդը և արհեստաւոր դասակարգը, միացած մտաւորական դասակարգին հետ, ծառացան անոր շահատակութիւններուն առջև և սակայն պայքարներէ յետոյ վերջապէս յաղթանակը տարին, ծնունդ տալով Ազգ. Սահմանադրութեան, որով ջնջուեցաւ նաև ամիրաներու դասակարգը:

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆԸ. — Ազգ. Սահմանադրութեան ակը կ՚երթայ մինչև 1848 ի Ֆրանսական Յեղափոխութիւնը: Ֆրանսական ազատ ոստանին մէջ՝ յեղափոխական շունչով կը դաստիարակուէին երիտասարդ մտաւորականներ, որոնք ազդուած ազատութեան գաղափարներով՝ իրենց վերադարձին Պոլսոյ մէջ հայ ժողովրդային գիտակցութեան զարթօնքը պատրաստեցին: Ի վերջոյ Տոքթ. Սէրվիչէն, Գրիգոր Օտեան, Նահապետ Ռուսինեան, Նիկողայոս Պալեան, Մկրտիչ Աղաթօն, Կարապետ Իւթիւճեան և ուրիշներ յղացան Ազգ. Սահմանադրութեան գաղափարը: Անոնք հաւաքեցին բոլոր այն առանձնաշնորհումները, որոնք զանազան ժամանակներու մէջ Օսմ. Սուլթանները շնորհած էին Հայոց պատրիարքարանին, անոր վրայ աւելցուցին նաև, որքան որ հնար էր, ազատական նոր սկզբունքներ և ժողովրդային քուէի իրաւունքը ու կրօնականներու և աշխարհականներու խառն իրաւունքներով կազմեցին Ազգ. Սահմանադրութիւնը, որ 1860 Մայիս 24ին պաշտօնապէս հաստատուեցաւ, առանց պետութենէն վաւերացուելու: Մէկուկէս տարի կեանք ունենալէ յետոյ՝ Սահմանադրութիւնը դադրեցաւ և 1863 Մարտ 19ին կրկին գործադրութեան դրուեցաւ, Օսմ. կառավարութեան կողմէ վաւերացուելէ յետոյ, փոքրիկ փոփոխութեամբ մը:

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐ. — Ազգ. Սահմանադրութեան հիմնական սկզբունքները անփոփոխելի են

և կը պարունակեն հետեւեալ ժողովրդապետական առողջ գաղափարները՝ ։

Ա.— Ազգին ամէն մէկ անհատը առ ազգը պարտաւորութիւններ ունի: Ազգն ալ իր կողմէն առ ազգային ամէն մէկ անհատ պարտաւորութիւններ ունի. դարձեալ ամէն մէկ անհատ իրաւունքներ ունի ազգէն ու Ազգն անհատներէն: Ուստի Ազգն ու ազգայինք փոխադարձ պարտքով կապուած են իրարու հետ. անանկ որ մէկին պարտաւորութիւնը միւսին իրաւունքն են:

Բ.— Ազգայնոց պարտականութիւնն է՝ Ազգին պիտոյիցը պահանջած ծախքերուն համեմատ ըլլալ իւրաքանչիւրը իր կարողութեան չափով: Ազգին խնդրած ծառայութեանց յօժարակամ յանձնառու ըլլալ եւ տնօրինութեանց սիրով հնազանդիլ:

Ազգայնոց այս պարտականութիւնները ազգին իրաւունքն են:

Գ.— Ազգին պարտականութիւնն է՝ ազգայնոց բարոյական, մտաւորական պիտոյիցը հոգ տանիլ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ դաւանանքը եւ աւանդութիւնները անարատ պահել. մարդկութեան հարկաւոր եղած անհրաժեշտ գիտելեացումը՝ ամէն աստիճանի թէ՛ մանչ թէ՛ աղջիկ տղայոց հաւասարապէս ծաւալել. ազգային հաստատութիւնները պայծառ պահել. հասոյթները օրինաւոր կերպով աւելցնել, եւ ծախքերն խնայութեամբ տնտեսել: Ազգին ծառայութեանը մշտնջենապէս նուիրեալ անձանց կացութիւնը բարւոքել եւ ապագան ապահովել, կարօտելոց խնամք տանիլ հայրաբար, ազգայնոց մէջ ծագած վէճերն արդարութեամբ խաղաղել, եւ վերջապէս ազգային յառաջդիմութեան անձնուէր աշխատիլ։

Ազգին այս պարտականութիւնները ազգայնոց իրաւունքն են:

Դ.— Ազգը փոխանորդաբար ներկայացնող եւ այս փոխադարձ պարտեաց կանոնաւոր կատարմանը տեսուչ ու մատակարար կարգիւ իշխանութիւնը՝ Ազգային Վարչութիւն կը կոչուի, որուն յանձնուած է Օսմ. տէրութենէն յատուկ արտօնութեամբ, եւ սահմանադրութեան միջոցով, Թուրքիոյ հայոց ներքին գործերու տնօրինութիւնը։

Ե.— Վարչութիւնը ազգային ըլլալու համար՝ պէտք է Երեսփոխանական ըլլայ:

Զ.— Երեսփոխանական վարչութեան հիմը՝ Իրաւանց եւ Պարտեաց սկզբունքն է, որ արդարութեան սկզբունքն է, իր ոյժը ձայնից բազմութեան մէջ կը կայանայ, որ օրինաւորութեան սկզբունքն է:

Բ. ԳԼՈՒԽ

Կ. ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏՐԻԱՐՔԸ (*)

ՊԱՏՐԻԱՐՔԸ.— Թուրքիոյ հայոց պատրիարքութիւնը հաստատուած է 1461 ին. Ֆաթիհ Սուլթան Մէհէմմէտ Բ. երբ Կ. Պոլսոյ տիրեց, Պրուսայի առաջնորդ Յովակիմ Եպիսկոպոսը Կ. Պոլիս կանչելով՝ զայն կարգեց Թուրքիոյ հայոց պատրիարք, Յունաց պատրիարքին նման իրաւասութիւններով։

Կ. Պոլսոյ Պատրիարքը բոլոր Ազգ. ժողովներու նախագահն է, և անոնց գործադիր իշխանութիւնը կը վարէ, և մասնաւոր պարագաներու մէջ Տէրութեան հրամաններուն գործադրութեան միջնորդն է։

Պատրիարք ընտրուելիք եպիսկոպոսը պէտք է ըլլայ ընդհանուր ազգին վստահութեան ու յարգանքին

(*) Ազգ. Սահմանադրութեան տրամադրութիւնները ամփոփելով կ'առնենք, աւելի մանրամասն տեղեկութեանց համար դիմել Ազգ. Սահմանադրութեան տետրակին։

արժանի անձ մը, Պատրիարքական Աթոռին վայելուչ ամէն յատկութիւններն ու արժանաւորութիւն ունեցող և Տէրութեան վստահութիւնը վայելող 35 տարեկանը լրացուցած Օսմ. հպատակ մը. (Յօդ. 1)։

Երբ՝ Պատրիարքը վախճանելով կամ հրաժարելով Աթոռը պարապ մնայ, Խառն ժողովը Տեղապահ մը կ'ընտրէ և անոր հաստատութիւնը կը խնդրէ Բ. դռնէն. (Յօդ. 2)։

ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀՐԱԺԱՐՈՒՄ.— Պատրիարքը կ'ընտրուի Ընդհ. ժողովին քուէով հետեւեալ կերպով։

Տեղապահը Օսմ. հողին վրայ գտնուող բոլոր Եպիսկոպոսներու ցանկը պատրաստելով կը յանձնէ Եկեղեցական համագումար ժողովին նկատառութեան։ Համագումարն ալ ընտրելեաց ցուցակ մը պատրաստելով կը յանձնէ Խառն ժողովին. Այս ալ իր կարգին այդ ցուցակին մէջէն հինգ ընտրելիներու անունները զատելով երկու ցուցակները միասին կը յանձնէ Ընդհ. ժողովին, որ գաղտնի քուէարկութեամբ և քուէից բացարձակ առաւելութեամբ կ'ընտրէ Պատրիարքը, (Յօդ. 2)։

Ընտրութեան տեղեկագիրը կը մատուցուի Կայսեր առ ի հաստատութիւն (Յօդ. 3)։

Պատրիարքը Մայր Եկեղեցւոյ մէջ Ընդհ. ժողովին առջեւ հանդիսաւոր ուխտ մը կ'ընէ հետեւեալ կերպով. «Առաջի Աստուծոյ և ի ներկայութեան Ազգ. ժողովոյս՝ հրապարակաւ ուխտեմ հաւատարիմ մնալ Տէրութեան և Ազգին, և ճշմարտապէս հսկել Ազգ. Սահմանադրութեան անթերի գործադրութեանը». (Յօդ. 4)։

Եթէ պատրիարքը Սահմանադրութեան տրամադրութեանց հակառակ շարժի կամ վարուի ամբաստանութեան տակ կ'իյնայ. (Յօդ. 5)։ Պատրիարքին վրայ ամբաստանութիւն ընելու իրաւունք ունին միայն Ընդհանուր ժողովը և Կրօնական ու Քաղաքական ժողով-

ները։ Ընդհանուր ժողովը իրաւունք ունի, Քննիչ Յանձնախումբի տեղեկագիրը լսելէ յետոյ զայն հրաժարեցնել, երբ ամբաստանութիւնը հաստատուի. (Յօդ. 6)։

Հրաժարեալ Պատրիարքը վիճակաւոր Եպիսկոպոսաց կարգը կ'անցնի, և անոր վրայ ըստ կանոնի, պէտք եղածը կը տնօրինուի Խառն ժողովոյ կողմէն (Յօդ. 7)։

ՊԱՇՏՕՆ ԵՒ ՊԱՐՏԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՔ.— Պատրիարքին պարտականութիւնն է Սահմանադրութեան սկզբունքին համեմատ վարուիլ և անոր ամէն կէտերուն ճշդիւ գործադրութեանը ուշի ուշով հսկել։ Պատրիարքը իրեն եկած գործերը կը յանձնէ պատկանեալ ժողովին առ ի քննութիւն։ Իսկ երբ անմիջական կարգադրութեան կարօտ ստիպողական գործ մը պատահի, Պատրիարքը կրնայ կարգադրել զայն՝ պատասխանատուութիւնը իր վրայ առնելով և յետոյ ժողովին վաւերացնել տալու պայմանով, (Յօդ. 8)։

Պատրիարքը իր բացակայութեանը ատեն Ազգ. ժողովներու մէջ տրուած որոշումներուն վերաքննութիւնը պահանջելու իրաւունք ունի (Յօդ. 9)։ Պատրիարքը ինքնաբերաբար իրաւունք չունենալով Ազգ. պաշտօնեայ մը հրաժարեցնել և Ազգ. ժողովները լուծել, կրնայ ատոնց մասին առաջարկ բերել ձեռնհաս ժողովին կամ Խորհրդին, (Յօդ. 10 և 11)։ Պատրիարքը Ազգ. սնտուկէն իրեն յատկացեալ ամսական ունենալով, ինք կը տանէ պատրիարքարանին ներքին ծախքը, (Յօդ. 12)։

ՊԱՏՐԻԱՐՔԱԿԱՆ ԴԻՒԱՆԱՏՈՒՆ.— Պատրիարքարանի դիւանատունը բաժնուած է երեք գրասենեակներու, Թղթակցութեան, Արձանագրութեան և Ազգահամարի գրասենեակներ (Յօդ. 12)։ Դիւանատան բոլոր գործառնութեանց պատասխանատուն Դիւանապետն է, զոր Քաղաքական ժողովը կ'ընտրէ և Պատրիարքը կ'ան-

ուանէ ։ Դիւանատունը պարտաւոր է ամէն տարի թէ՛ Պոլսոյ մէջ և թէ՛ գաւառները ծնած, ամուսնացած և վախճանած ազգայնոց տոմարներու օրինակները բերել և Պատրիարքարանի դիւանատան ընդհանուր Ազգահամարին մէջ արձանագրել։ Դիւանապետ Հայերէն լեզուի քաջ հմուտ և Տաճկերէն ու Գաղղիերէնի ալ վարժ անձ մը պիտի ըլլայ (Յօդ. 14)։ Դիւանապետը կ'ունենայ իր ձեռքին տակ Դիւանադպիրներ (Յօդ. 15)։ Ազգահամարի գրասենեակէն տրուած որ և է թուղթ և վկայագիր վաւերացնել պէտք է ըլլայ Պատրիարքական կնիքով և Դիւանապետին ստորագրութեամբ. (Յօդ. 16)։

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՊԱՏՐԻԱՐՔԸ.— Երուսաղէմի Պատրիարքը Ս. Յակոբայ Աթոռոյն գլխաւոր գահակալը, Երուսաղէմ գտնուած ուխտատեղիներու անօրէնը և վանուց Միաբանութեան նախագահն է։ Պարտական է վանքին կանոնագրին տրամադրութեանց համեմատ վարուիլ և անոր բարւոք գործադրութեանը հսկել (Յօդ. 17)։ Եթէ Երուսաղէմի պատրիարքը վախճանի, Միաբանութիւնը իր մէջէն տեղապահ մը ընտրելով Ազգ. Ժողովին հաստատել կուտայ (Յօդ. 20)։ Երուսաղէմի Պատրիարքը կ'ընտրուի Ազգ. Ժողովի կողմէն։ Պատրիարքական ընտրելին պէտք է Միաբանութեան Եպիսկոպոսներէն կամ վարդապետներէն՝ 35 տարին լրացուցած Օսմ. հպատակ մը ըլլայ. (Յօդ. 21, 22)։

Դ. ԳԼՈՒԽ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ.— Կրօնական ժողովը կը բաղ-

կանայ 14 բանիբուն եկեղեցականներէ, որոնք գոնէ 30 տարին լրացուցած և գէթ հինգ տարիէ ի վեր ձեռնադրուած պիտի ըլլան։ Եկեղեցական Համագումար ժողովը գաղտնի քուէարկութեամբ՝ Կրօնական ժողովի անդամներուն եռապատիկը կ'ընտրէ, որոնց մէջէն Ընդհանուր Ժողովն ալ կ'ընտրէ 14 անդամները և ընտրութիւնը տեղեկագրով մը կը մատուցուի Բ. Դրան առ ի հաստատութիւն։ Կրօնական Ժողովոյ պաշտօնավարութեան շրջանը երկու տարի է. անդամները անմիջապէս վերընտրելի չեն. (Յօդ. 24—27)։

Կրօնական Ժողովոյ պաշտօնն է Ազգ. կրօնական գործերու ընդհանուր տեսչութիւնը։ Իր պարտաւորութիւններն են,— Ազգին մէջ կրօնական զգացումը զարգացնել, Հայաստանեայց եկեղեցւոյ դաւանութիւնն ու աւանդութիւնները անխախտ պահել, Եկեղեցիներու և Եկեղեցականներու բարեկարգութեանը հսկել, Եկեղեցականներու ներկայ վիճակը լաւցնելու և ապագան անդորրելու և ապահովցնելու միջոցները ձեռք բերելու հոգ տանիլ։ Ազգային վարժարանաց երբեմն երբեմն այցելութիւն ընելով՝ Քրիստոնէական վարդապետութեան ուսուցման վրայ հսկողութիւն ընել, արժանաւոր և բանիբուն վարդապետներ և քահանաներ հասցնել, և ազգին մէջ ծագած կրօնական վէճերը քննելով՝ Եկեղեցւոյ օրինաց համեմատ լուծել. (Յօդ. 28)։

Կրօնական Ժողովը երբ չկրնայ զուտ կրօնական խնդիր մը լուծել, կը յանձնէ Եկեղեցական Համագումար Ժողովին, եթէ այս ժողովն ալ խնդիրը իր ձեռնհասութենէն վեր դատէ, ստորագրեալ տեղեկագրով մը կը դիմէ Ընդհանրական Կաթողիկոսին. (Յօդ. 29)։

Քահանաներու և Թաղ. Խորհուրդներու կողմէ ցոյց տրուած պէտքի մը վրայ քահանայի կամ վարդապետի ձեռնադրութեան հրամանը Կրօնական Ժողովը կուտայ։

(Յօդ. 30—35)։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ.— Քաղաքական ժողովը կը բաղկանայ ազգային գործերուն և Պետութեան օրէնքներուն տեղեակ քսան աշխարհականներէ, որոնք կ'ընտրուին Ազգ. Ընդհ. Ժողովէն։ Ընտրութեան տեղեկագիրը կը վաւերացուի Բ. Դրան առ ի հաստատութիւն։ Այս ժողովը երկու տարին անգամ մը Ապրիլի վերջը ամբողջ կը լուծուի և Մայիսի սկիզբը կը նորոգուի։ Անդամները անմիջապէս վերընտրելի չեն։ Հրաժարող կամ ուրիշ պատճառով պակսող անդամներուն թիւը երեքի հասնի, անոնց տեղ նորեր կ'ընտրուին. (Յօդ. 36—40)։

Քաղաքական ժողովոյ պաշտօնն է Ազգ. քաղաքական գործերու ընդհանուր տեսչութիւնը։ Իր պարտաւորութիւններն են. Ազգին բարեկարգութեան ու յառաջդիմութեան մտադրութիւն և փոյթ ունենալ. իր տեսչութեան տակ գտնուող Խորհրդոց կողմէն մատուցուած ազգօգուտ առաջարկութիւնները ուշադրութեամբ քննել, և անոնց կարևորութիւնը յայտնուելէն ետքը՝ հաստատել կամ գործադրութեան արգելքները բառնալու ջանք ընել. (Յօդ. 41)։

Քաղաքական ժողովը իր կողմէն հաստատուած խորհուրդներու կարծիքը առնել պարտական է խնդիրի մը կարգադրութեան առեն։ Իր ձեռնհասութենէն վեր եղած գործերը կը յանձնէ Ընդհ. Ժողովին (Յօդ. 42, 43)

ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐ ԵՒ ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Ուսումնական, տնտեսական և դատաստանական գործերու և վանօրէից տեսչութեան համար չորս Խորհուրդ և մատակարարութեան պաշտօնով երեք Հոգաբարձութիւն պիտի հաստատուի Քաղաքական ժողովոյ կողմէ։ Այս Խորհուրդներու և Հոգաբարձութեանց անդամները երկու տարի պաշտօն կը վարեն. այն պայմանով որ

ամէն տարի կիսով չափ նորոգուին։ Դատաստանական Խորհրդոյ նախագահը Կ. Պոլսոյ Պատրիարքի փոխանորդն է. (Յօդ. 44)։

Ա. Ուսումնական Խորհուրդը կը բաղկանայ եօթը ուսումնական աշխարհականներէ։ Պաշտօնն է՝ Հայոց Ազգին դաստիարակութեան և կրթութեան ընդհանուր տեսչութիւնը։ Իր պարտականութիւններն են՝ Ազգ. վարժարաններու բարեկարգութեանց հսկել, թէ՛ մանչ և թէ՛ աղջիկ տղայոց դաստիարակութեանը հոգ տանելու նպատակով հաստատուած Ընկերութիւններուն խրախոյս տալ և ձեռնտու ըլլալ, յաջողակ և քաջահմուտ դաստիարակներ հասցնել և անոնց վիճակը լաւցնելու և ապագան անդորրելու խնամ տանիլ, շրջանաւարտներու վկայականը տալ, դասագրքերը որոշել և տարեկան քննութիւնները կատարել։ Իսկ կրօնական գիտութեանց դասագրքերը և դասատուները Կրօնական ժողովը կ'որոշէ. (Յօդ. 45)։

Բ. Տնտեսական Խորհուրդը կը բաղկանայ եօթը տնտեսագէտ աշխարհականներէ։ Պաշտօնն է՝ Պոլսոյ մէջ գտնուած Ազգ. բոլոր հաստատութեանց և անոնց կալուածներուն մատակարարութեան ընդհանուր տեսչութիւնը։ Իր պարտականութիւնն է նոյն հաստատութեանց բարեկարգութեանը անխոնջ հսկել և հոգ տանիլ։

Տնտեսական Խորհուրդը պէտք է հոգ տանի որ ամէն Ազգ. կալուած ունենայ օրինաւոր կալուածագիրներ, որոնք պիտի պահուին Պատրիարքարանի դիւանատան մէջ։

Ազգ. որևէ կալուածի գնում և վաճառում չկրնար տեղի ունենալ՝ առանց Տնտեսական Խորհուրդի գիտութեան, Քաղաքական Ժողովոյ հաճութեան և Պատրիարքի կնիքով հաստատութեան։ Առանց Տնտեսական Խորհուրդի գիտութեան և Քաղաքական Ժողովի հաճու-

թեան որեւէ չինութիւն կամ նորոգութիւն չկրնար կատարուիլ։

Տնտեսական Խորհուրդը Ազգ. Ելեւմտից, Կտակաց և Հիւանդանոցի Հոգաբարձութիւններուն և Թաղ. Խորհուրդներուն մատակարարութեանը վրայ հսկողութիւն պիտի ընէ, և անոնց իւրաքանչիւրէն ժամանակին համար պահանջելով, Քաղաքական Ժողովին պիտի հաղորդէ։ Կը պատրաստէ յաջորդ տարուան պիւտճէն. (Յօդ. 46)։

Գ. Դատաստանական Խորհուրդը կը բաղկանայ ութը իրաւագէտ, ամուսնացեալ և քառասուն տարին լրացուցած անձերէ, որոնց չորսը եկեղեցական և չորսը աշխարհական պիտի ըլլան։ Այս Խորհուրդին նախագահը Պատրիարքի փոխանորդն է, և անդամներուն բոլորն ալ Խառն Ժողովի կողմէն կ'ընտրուին։ Իր պաշտօնն է ընտանեկան վէճերը լուծել և Բ. Դրան կողմէն Պատրիարքարան յանձնուած դատերը քննել և որոշել։ Խորհուրդը իր ձեռնհասութենէն վեր դատած խնդիրները կը յանձնէ Խառն Ժողովին։ Դատերը վերաքննելի են. (Յօդ. 47)։

Դ. Վանօրէից Խորհուրդը կը բաղկանայ եօթը անձերէ ու իր պաշտօնն ու պարտականութիւնն է վանքերու հասոյթներուն և ծախքերուն ընդհանուր տեսչութիւնն ու մատակարարութիւնը. (Յօդ. 48)։

Ե. Ելեւմտից Հոգաբարձութիւնը կը բաղկանայ եօթը հաշուագէտ անձերէ։ Իր պաշտօնն է Ազգ. Կեդրոնական սնտուկին տնտեսութիւնն ու համարակալութիւնը. (Յօդ. 49)։

Զ. Կտակաց Հոգաբարձութիւնը կը բաղկանայ երեք եկեղեցական և չորս աշխարհական եօթը անդամներէ։ Իր Պաշտօնն է ազգային կտակաց տնօրինութիւնը։ Իր պարտաւորութիւնն է կտակաց օրինաւոր կերպով եւ կտակարարին նպատակին և դիտաւորութեանը համեմատ գործադրութեանը հսկել։ Իր հաշիւները կը ներկայացնէ Տնտեսական Ժողովին. (Յօդ. 50)։

Է. Հիւանդանոցի Հոգաբարձութիւնը կը բաղկանայ ինը անձերէ։ Երկուքը վկայեալ բժիշկ պիտի ըլլան։ Պաշտօնն է Ազգ. Հիւանդանոցի մատակարարութիւնը. (Յօդ. 51)։

ԹԱՂԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ.— Թաղական Խորհուրդները կը բաղկանան ըստ հարկւոյն՝ հինգէն մինչև տասներկու անդամներէ։ Պաշտօնն է՝ Թաղին ժողովրդեան ազգային գործերու մատակարարութիւնը, եկեղեցիներու և դպրոցներու հոգաբարձութիւնը, աղքատաց խնամակալութիւնը և ազգայիններու մէջ պատահած վէճերուն քննութիւնն ու հաշտարարութիւնը։ Իր պարտաւորութիւններն են՝ Թաղին եկեղեցւոյն պայծառութեանը խնամ տանիլ, Թաղին մէջ թէ՛ աղջիկ և թէ մանչ տղայոց դաստիարակութեան համար դպրոց բանալու ջանք ընել և Թաղին կարօտ ընտանիքներուն ձեռնտուութիւն ընել. (Յօդ. 52)։ Ամէն Թաղ պիտի ունենայ իր Սնտուկը Թաղ. Խորհուրդի տրամադրութեան տակ։ Ամէն Թաղ. Խորհուրդ իր Թաղին մէջ եղած ծնունդներու, ամուսնութեանց և մահերու արձանագրութիւնը պիտի ընէ կանոնաւոր տոմարներու մէջ. (Յօդ. 53)։

Թաղ. Խորհուրդները՝ իրենց պաշտօնին վերաբերեալ գործերուն մէջ՝ Տեսուչ Խորհուրդներուն հետ ուղղակի յարաբերութեան մէջ են. (Յօդ. 54)։

Իւրաքանչիւր Թաղ. Խորհուրդ իր Թաղին ժողովրդեան կողմէն կ'ընտրուի և իր պաշտօնը կը տեւէ չորս տարի։ Անդամները անմիջապէս վերընտրելի են. (Յօդ. 55–56)։

Դ. ԳԼՈՒԽ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎ

ԺՈՂՈՎԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՊԱՐՏԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆԸ.— Ազգ. Ընդհ. Ժողովը կը բաղկանայ 140 երեսփոխաններէ, որոնց 20ը եկեղեցականներ են և կ'ընտրուին Պոլսոյ մէջ գտնուող եկեղեցականներէ. 40ը գաւառներէ և 80ն ալ Պոլսոյ թաղերէն ընտրուած աշխարհական երեսփոխաններ են։

Ազգ. Ընդհ. Ժողովը 10 տարիի համար կ'ընտրուի երկու տարին անգամ մը մէկ հինգերորդ մասը կը նորոգուի։ Այս ժողովի նախագահը Պատրիարքն է. նիստը կը բացուի երբ մեծամասնութիւն գոյանայ։ Իր պաշտօնն է՝ Պատրիարքը, Կաթողիկոսը, Ազգ. գլխաւոր պաշտօնատարները և Կրօնական ու Քաղաքական Ժողովներու անդամներն ընտրել, Ազգ. Ժողովներու վարչութեան հսկողութիւն ընել, սոյն ժողովներուն վերաբերեալ բայց իրենց ձեռնհասութենէն վեր համարուած գործերը որոշել և լուծել, և Ազգ. Սահմանադրութիւնը անխախտ պահել։

Ընդհանուր Ժողովը կը գումարուի Ազգ. Վարչութեան երկամեայ տեղեկագիրը լսելու, Կրօնական և Քաղաքական Ժողովներու կամ Պատրիարքի և Ժողովներու մէջ պատահած տարաձայնութիւնը բառնալու, և ելեւմտական պաշտօնատարներու ձեռքով ժողվուած ու գործածուած գումարներու ընդհանուր հաշիւը քննելու և յառաջիկայ երկու տարուան մէջ ազգային տուրքը ինչպէս անօրինուիլը սահմանելու, Կաթողիկոսի ընտրութեան մասնակից ըլլալու, Պոլսոյ և Երուսաղէմի Պատրիարքները ընտրելու, Ազգ. Սահմանադրութեան

վերաքննութեան, և վերջապէս այնպիսի խնդիրներու համար, որուն վրայ որոշում տալը իրեն կը վերաբերի. (Յօդ. 57—62)։

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԵՐԵՍՓՈԽԱՆՆԵՐՈՒ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆԸ. — Պատրիարքի հրաւէրով Պոլսոյ մէջ գտնուող բոլոր եկեղեցականները Ապրիլ ամսոյ վերջը որոշեալ տեղ մը կը գումարուին և գաղտնի քուէարկութեամբ կ'ընտրեն Ազգ. Ընդհ. Ժողովոյ եկեղեցական անդամները, թէ՛ եպիսկոպոսներէն, թէ՛ վարդապետներէն և թէ քահանաներէն, որոնք պէտք է դուրսը պաշտօն չունենան. 30 տարին լրացուցած և գոնէ 5 տարի առաջ ձեռնադրուած ըլլալով՝ որեւէ դատաստանի տակ չգտնուին. (Յօդ. 63)։

ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆ ԵՐԵՍՓՈԽԱՆՆԵՐՈՒ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆԸ.— Աշխարհական Երեսփոխաններու ընտրողութեան և ընտրելիութեան համար կան հետեւեալ պայմանները։

Ընտրողական իրաւանց հիմ կը բռնուին Ազգային տուրքը և անձնական արժանիքը։ Ազգ. տուրքի նուազագոյն սակն է 75 ղրշ։ Ընտրութեան անձնական արժանիքով իրաւունք ունեցողներն են՝ Արքունի դիւաններուն և Տէրութեան ուրիշ պաշտօններու մէջ գտնուողները, վկայեալ բժիշկները. օգտակար գրքերու հեղինակները. դպրոցներու ուսուցիչները և ազգին օգտակար ծառայութիւն մատուցանող անձինք։

Ընտրողութեան իրաւունք ունին 25 տարին լրացընող և Օսմ. հպատակ եղող անձինք։ Ընտրելու իրաւունքէն դատաստանապէս զրկուած են հետեւեալ անձերը։

1.— Քրէական յանցանքով դատապարտուածները, որոնք ըստ պատժական օրինաց Տէրութեան՝ քաղաքականապէս մեռեալ կը համարուին։

2.— Ազգ. գործերու մատակարարութեան մէջ նենգութեամբ բռնուած և Ազգ. Ժողովներէն մէկուն կողմէն դատապարտուած անձերը, որոնց համար Ազգ. գործերու մէջ չգործածուիլը վճռուած ըլլայ դատող ժողովին կողմէ:

3. Տէրութեան դատարաններուն կողմէն զգաստացուցիչ պատիժ կրողները, որոնց պատիժին պայմանաժամը դեռ լրացած չէ:

4. Խելագարութեան պատճառով՝ անբուժական դատուածները, որոնց կատարելապէս առողջացած ըլլալը օրինաւոր կերպով հաստատուած չըլլայ:

Ընտրելի են ազգին այն ամէն անհատները, որոնք 30 տարին լրացուցած ըլլալով՝ Օսմ. հպատակ, Տէրութեան օրէնքներուն առջևն և ազգային գործերու հետամուտ ըլլալով՝ ընտրութեան իրաւունքէն զրկուած չեն:

Բայց Կ. Պոլսոյ թաղերուն կողմէն ընտրուելիք 80 երեսփոխաններու գոնէ 7ը աստիճանաւոր անձեր ըլլալու են. (Յօդ. 65—68):

ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ԵՂԱՆԱԿ ԵՒ ՔՈՒԷԱՐԿՈՒԹԻՒՆ.— Թաղական երեսփոխանները Կ. Պոլսոյ թաղերուն բնակչաց կողմէն, իսկ գաւառական երեսփոխանները իւրաքանչիւր գաւառի Ընդհ. ժողովի կողմէն պիտի ընտրուին: Ընտրութեան գործողութեանց հսկելու համար Ընտրողական Յանձնախումբ մը կ'ընտրուի 3—6 անդամներէ բաղկացած: Այս ժողովը կը պատրաստէ Ընտրողաց ցանկը, որ կը կախուի 8—15 օր ի տես ժողովրդեան: Դիւրութեան համար կը պատրաստէ նաև ընտրելեաց ցուցակ մը, որուն հետևիլ պարտական չեն, սակայն, ընտրողները (Յօդ. 69—71):

Ընտրողաց ցանկին բացուելէն շաբաթ մը յետոյ, կիրակի առաւօտ, ժամերգութեան աւարտումէն ետքը, Թաղ. Խորհրդարանին մէջ քուէարկութիւնը կը սկսի:

Ընտրողաց ցանկին մէջ նշանակուած անձեր կարգով կուտան իրենց քուէները: Իսկ եթէ ընտրողները պատճառով մը չկրնան անձամբ գալ, ստորագրուած նամակով մը իրենց քուէն կը ղրկեն:

Քուէարկութիւնը գաղտնի է և սկսած օրը պէտք է լմնայ: Մէկը չկրնար երկու թաղի մէջ միանգամայն քուէ տալ: Քուէարկութիւնը կատարուելէ յետոյ նոյն օրը կը բացուի քուէատուփը և քուէհամարը կ'ըլլայ: Ընտրուած կը հռչակուին անոնք, որ քուէի բացարձակ առաւելութիւն շահած են: Պակաս մնացած անդամներուն համար վերստին քուէարկութիւն կը կատարուի Համեմատական օրէնքով. (Յօդ. 72-84):

Այս եղանակով կ'ընտրուին ժողովրդային քուէով ընտրուած բոլոր Ազգ. ժողովները:

Ե. ԳԼՈՒԽ

ԱԶԳ. ԳԱՒԱՌԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԱՋՆՈՐԴԸ.— Առաջնորդը Գաւառական Ժողովոյ Նախագահն է և անոնց գործադիր իշխանութիւնը կը վարէ: Իր պարտաւորութիւնն է գաւառին մէջ Ազգ. Սահմանադրութեան գործադրութեանը հսկել:

Առաջնորդը չպիտի կրնայ վանքերու մէջ բնակու-

թիւն հաստատելով՝ պաշտօնավայրէն հեռանալ, այլ գաւառին գլխաւոր քաղաքին մէջ ազգային Առաջնորդարանը պիտի բնակի, ուր կը գումարուին Գաւառական Ժողովները։

Երբ Առաջնորդ մը միանգամայն Վանահայր ըլլայ, ու վանքը միայն մէկ օրուան ճամբայ հեռու է Առաջնորդանիստ քաղաքէն, կրնայ երկու պաշտօնն ալ մէկտեղ վարել, երբեմն երբեմն վանքին այցելութիւն ընելով, բայց եթէ հեռաւորութիւնը օրուան մը ճամբայէն աւելի ըլլայ, պէտք է որ վանքին մէջ իրեն փոխանորդ կարգելով, ինք քաղաքը բնակի։ Առաջնորդը՝ հարկ եղած ժամանակ՝ կրնայ վիճակին ամէն կողմը այցելութեան երթալ. (Յօդ. 94 և 95)։

ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԻ.— Առաջնորդի ընտրութիւնը նման է Պատրիարքի ընտրութեան։ Գաւառական Ընդհ. Ժողով կ'ըլլայ և ընտրութեան տեղեկագիրը՝ տեղւոյն Խառն Ժողովին միջոցաւ Պատրիարքին կ'ուղարկուի։ Պատրիարքը Կեդր. Վարչութեան Խառն Ժողովի համահաճութեամբ կ'անուանէ Առաջնորդը և Բ. Դրան իմաց տալով պաշտօնական հրամանագիրը կը ընդունի. (Յօդ. 97)։

ԳԱՒԱՌԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐ.— Կ. Պոլսոյ մէջ եղածին նման՝ գաւառներու մէջ ալ ամէն Թաղ պիտի ունենայ Թաղական Խորհուրդ մը, Թաղական Սնտուկ մը և Թաղական Դիւանատուն մը։

Նմանապէս Առաջնորդանիստ քաղաքին մէջ պիտի հաստատուին Կրօնական և Քաղաքական Ժողովներ և Քաղաքական Ժողովին տնօրինութեան տակ՝ Գաւառային Սնտուկ մը։

Նաև Առաջնորդարանի մէջ Գաւառական Դիւանատուն մը հաստատելով՝ Առաջնորդական վիճակին բոլոր ազգայիններուն Թաղական Ազգահամարի տոմար-

ները հո՛ն պիտի ժողվուին և Գաւառական Ընդհ. Ազգահամար պիտի կազմուի։

Գաւառական ժողովները Կեդր. Վարչութեան ժողովներուն վերաբերեալ տրամադրութեանց համեմատ պիտի կազմուին և իրենց պաշտօնն ու պարտաւորութիւնները յար և նման են։ Բայց Գաւառական ժողովներու անդամներուն թիւը իւրաքանչիւր վիճակի համար միանգամ պիտի սահմանուի. ամէն մէկ գաւառի բնակչաց թուոյն համեմատութեամբ։

Գաւառական ժողովները կը վաւերացուին Կեդրոնական Վարչութենէն. (Յօդ. 94—98)։

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՈՒՐՔ.— Չափահաս և շահու տէր եղող ամէն ազգային անհատ պարտական է տուրքով մասնակից ըլլալ ազգային ծախքերուն։ Այս տուրքը տարեկան է և բաշխման հիմ կը բռնուի իւրաքանչիւր անհատի կարողութիւնը.

Ազգ. տուրքը երկու տեսակ է. մէկը ընդհանուր, որ ընդհանուր ծախքերու յատկացուած է և կը հաւաքուի Պատրիարքարանի կողմէն, և միւսը մասնաւոր՝ որ իւրաքանչիւր Թաղի մասնաւոր ծախքերուն յատկացուած է և կը հաւաքուի Թաղ. Խորհրդոյ կողմէն։

Կ. Պոլսոյ մէջ ընդհ. տուրքի բաշխման և հաւաքման եղանակը՝ Քաղաքական Ժողովին մէջ կ'որոշուի և Ընդհ. Ժողովով կը հաստատուի. իսկ մասնաւոր տուրքը՝ ամէն Թաղ իր Խորհրդոյ մէջ կ'որոշէ և կը հաստատէ. (Յօդ. 90—93)։

ՎԵՐԱՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ.— Ազգային Սահմանադրութեան հիմնական սկզբունքը անփոփոխելի է։ Բայց երբ փորձառութեամբ՝ ի՛նչ ի՛նչ տրամադրութեանց փոփոխութիւնը հարկաւոր դատուի Ընդհ. Ժողովը՝ Սահմանադրութեան հաստատութենէն

հինգ տարի ետքը՝ Վերաքննութեան Յանձնաժողով մը կը կազմէ, Կրօնական և Քաղաքական ժողովներէն երեքական անդամ, չորս տեսուչ խորհուրդներէն երկերկու անդամ, և ատոնցմէ զատ Ընդհանուր Ժողովոյ մէջէն կամ դուրսէն վեց հոգի, ընդամենը քսան անդամ ընտրելով։ Այս Յանձնաժողովը կը սահմանէ հարկաւոր դատուած փոփոխութիւնները, որ Ընդհանուր Ժողովը վաւերացնելէն ետք, Բ. Դրան կը ներկայացուին, եւ կայսերական հրամանին համեմատ կը գործադրուին։ (Յօդ. 99.։

ՎԵՐՋ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ազբիւրներ և Երկու Խօսք Գ—Զ

Ա. ՄԱՍ

ՄԱՐԴՈՒՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱՑԻԻՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔՆԵՐՈՒՆ ՅԱՏՈՒԿ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐ

էջ

Ա. ԳԼՈՒԽ. — Մարդուն և քաղաքացին իրաւունքները 9
Բ. ԳԼՈՒԽ. — Հանրային Ազատութիւններ 24
Գ. » Հաւասարութիւն և Եղբայրութիւն 57

Բ. ՄԱՍ

ԿԵԴՐ. ԻՇԽԱՆՈՒԹ. ԵՒ ԺՈՂ. ԳԵՐԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ա. ԳԼՈՒԽ. — Պետական Կազմեր 63
Բ. » Կառավարական կազմեր 67
Գ. » Կեդրոնական Իշխանութիւնը 71
Դ. » Ժողովրդային Գերիշխանութիւնը 73

Գ. ՄԱՍ

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԳԼՈՒԽ. — Սահմանադրութ. և սահմ. շարժումներ 100
Բ. » Օրէնսդիր Իշխանութիւնը 105
Գ. » Պատգամաւորներու ընտրութիւնը 123
Դ. » Գործադիր Իշխանութիւնը 128

Դ. ՄԱՍ

ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ա. ԳԼՈՒԽ. — Վարչութեան Ընդհ. Նպատակը 140

Էջ

Բ. » Տեղկ. Իշխ. Օրէնսդրական ճիւղը 143
Գ. » Տեղկ. » Գործադրական » 156

Ե. ՄԱՍ

ՕՍՄ. ՊԵՏ. ԶԱՆԱԶԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ա. ԳԼՈՒԽ.— Դատաստանական Իշխանութիւնը 164
Բ. » Հանրային Ոյժ 173
Գ. » Հանրային Կրթութիւն 179
Դ. » Միջազգային Յարաբերութիւն 187

Զ. ՄԱՍ

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԵԼԵՒՄՈՒՏՔ

Ա. ԳԼՈՒԽ.— Պետական Պիւտճէ 192
Բ. » Պետական Հասոյթներ 199
Գ. » Տուրքերու Տեսակներ 203

Է. ՄԱՍ

ԱԶԳ. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԳԼՈՒԽ.— Սահմանադրութեան Ծագումը 218
Բ. » Կ. Պոլսոյ Պատրիարքը 221
Գ. » Ազգ. Կեդր. Վարչութիւն 224
Դ. » Ընդհանուր Ժողով 230
Ե. » Ազգ. Գաւառական Վարչութիւն 233
Բովանդակութիւն 237

ՎՐԻՊԱԿ

Կը խնդրուի կարդալէ առաջ ջնջել հետեւեալ կարեւոր վրիպակները։

Էջ	Տող	Սխալ	Ճիշդ
19	27	ձերփակալուիլ	ձերբակալուիլ
22	31	դատիարակութիւն	դատավարութիւն
22	33	դատարանէն	դատարանէն զատ
44	12	յայտագրէն	յայտագրին
59	9	կ՚ենթարկուի	կ՚ենթարկուին
59	32	աշտօնական	պաշտօնական
70	26	սխալուած	ախալուած
73	7	ունի	ունին
73	29	պատակն	նպատակն
89	12	Բացարկած	Բացարձակ
91	11	Անկատ	Աննկատ
91	20	Ցանը	Ցանկ
132	23	պէտն	պետն
134	32	Պատգաւոր	Պատգամաւոր
138	15	առաւելութամբ	առաւելութեամբ
142	7	բելոր	բոլոր
152	9	կր	կը
160	10	նուազին	նուազի
172	22	ընհանուր	ընդհանուր
202	32	լի	աւելի
209	21	բանատրոջէ մը	բանատրոջմէ

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

ԽՈՐՏԱԿՈՒԱԾ ՍԷՐԸ

(Վէպ գաւառական-ընտանեկան կեանքէ)

Սպառելու մօտ եղող այս հրատարակութեան համար դիմել «Կոհակ»ի խմբագրութեան։

Գին՝ 2½ Ղրշ.

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ

Դիմել Հեղինակին հետեւեալ հասցէով

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԳԸԼՏՐԵԱՆ - Մարզուան

Կեդրոնատեղիներ՝

1. ՅՈՎՀ. ԳԸԼԸՃԵԱՆ Գրատուն, Զագմագճըլար, Թիւ 25, Կ. Պոլիս
2. ԽՄԲ. «ԿՈՀԱԿ»ի, Փօսթարկը, Թիւ 125, Կ. Պոլիս

ԳԻՆ 7 ՂՐՇ.

12743
2013
ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0046260